

**West-Friese
Archeologische
Rapporten 148**

Het Slot Schagen

Archeologisch en historisch onderzoek naar de voorburcht van het slot en de zwanenzang van de Heren en Vrouwen van Schagen

J. Leek

Met een bijdrage van W. Stellingwerf
& C.P. Schrickx

Het Slot Schagen

Archeologisch en historisch onderzoek naar de voorburcht van het kasteel en de zwanenzang van de Heren en Vrouwen van Schagen

J. Leek

Met een bijdrage van W. Stellingwerf & C.P. Schrickx

Colofon

West-Friese Archeologische Rapporten 148

Titel	Het Slot Schagen Archeologisch en historisch onderzoek naar de voorburcht van het slot en de zwanenzang van de Heren en Vrouwen van Schagen
Uitvoerder	Archeologie West-Friesland
Auteur	J. Leek (KNA Archeoloog Ma, Archeologie West-Friesland)
Bijdragen	W. Stellingwerf (KNA Specialist Materialen, Archeologie West-Friesland) C.P. Schrickx (Senior KNA archeoloog, Archeologie West-Friesland)
Redactie	M.H. Bartels (Senior KNA Archeoloog, Archeologie West-Friesland)
Veldwerk	S. Gerritsen (Senior KNA Archeoloog, Archeologie West-Friesland) J. Leek F.C. Schinning (KNA Archeoloog Ma, Archeologie West-Friesland) H. de Weerd (KNA Archeoloog Ma, Archeologie West-Friesland) E. van Paridon (archeologisch medewerker, Archeologie West-Friesland) A. Weel (metaaldetectie, Archeologie West-Friesland) J. Lubbers (vrijwillig archeologisch medewerker, AWN Schagen) L. Witbraat (vrijwillig archeologisch medewerker, AWN Schagen)
Vondstverwerking	M. Kossen (KNA Archeoloog Ma, Archeologie West-Friesland) E. van Paridon C. Pronk (archeologisch medewerker, Archeologie West-Friesland) L. van den Thillart (vrijwillig medewerker, Archeologie West-Friesland) D. van Doorm (vrijwillig medewerker, Archeologie West-Friesland)
Determinatie	Aardewerk: W. Stellingwerf Glas: W. Stellingwerf Metaal: W. Stellingwerf en C.P. Schrickx Numismatiek: F. Postma (vrijwillig medewerker, Archeologie West-Friesland) Hout: D.M. Duijn (KNA Specialist Materialen en Archeobotanie, Archeologie West-Friesland)
Botanisch onderzoek	ir. S. van Daalen (Senior KNA Archeobotanicus, Van Daalen dendrochronologie)
Fotografie objecten	W. Stellingwerf
Bewerking afbeeldingen	W. Stellingwerf
GIS/kaartmateriaal	F.C. Schinning & J. Leek
Opmaak	F.C. Schinning
Trefwoorden	Schagen, slot, voorburcht, kastelenkunde, West-Friesland

© Archeologie West-Friesland 2020

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, film, fotokopie, digitaal of geautomatiseerd systeem zonder voorafgaande toestemming van de copyrighthouders en de auteur.

De uitgever heeft de inhoud met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld. Ondanks deze zorgvuldigheid kunnen gegevens zijn veranderd of onjuist zijn weergegeven.

Administratieve gegevens

Project/locatie	Markt 22, Schagen, gemeente Schagen
Projectnummer	480
Landelijk registratienummer	4624560100
Centrale coördinaten	x: 115.156 y: 533.355
Datum rapportage	Augustus 2020
Datum veldonderzoek	December 2018
Bevoegde overheid	Gemeente Schagen
Archeologisch deskundige	C.M. Soonius
Beheer en plaats projectdocumentatie	Provinciaal depot voor archeologie van Noord-Holland
Opdrachtgever	P. Goudsblom
Opdrachtnemer	Archeologie West-Friesland
Status	Goedgekeurd door Bevoegd Gezag

Voorwoord

Wanneer men voor het huidige Slot Schagen staat, wordt slechts een klein stukje geschiedenis aanschouwen van de rijke laatmiddeleeuwse nalatenschap van de eerste Heer van Schagen, Willem 'de Bastaard' van Beieren – Van Schagen (1390-1474), buitenechtelijke zoon van de Hollandse graaf Albrecht van Beieren (1336-1404). Het slot werd omgeven door bebouwing, boomgaarden, weilanden, sloten en grachten, die in de afgelopen 500 jaar werden gesloopt, gekapt, verkocht of gedempt. Deze rijke geschiedenis van 593 jaar oud is in de afgelopen 55 jaar door tal van historici, fanatici en archeologen met succes ontrafeld. Bij iedere nieuwe bron en met iedere archeologische waarneming werden kleine stukjes van de grote geschiedkundige puzzel opgelost.

Het archeologisch onderzoek heeft nieuw licht geworpen op de geschiedenis van de voorburcht van Slot Schagen. Tijdens het onderzoek werden resten van het 16de-eeuwse voorhuis met stalling en 17de-eeuwse koetshuis blootgelegd. De aanwezigheid van een bijzondere 15de-eeuwse kuil met slachtafval van knobbelswanen duidt op de nabijheid van het zogenaamde zwanendrift; het heerlijke recht van vangen en doden van zwanen dat alleen in handen was van de Pluimgraaf van West-Friesland, Texel en Wieringen, namelijk: heer Willem 'de Bastaard' van Beieren – Van Schagen.

Hierbij wil ik alle mensen die hebben bijgedragen aan de totstandkoming van dit rapport bedanken. Speciale dank gaat uit naar opdrachtgever Paul Goudsblom.

De bevoegde overheid, de gemeente Schagen:

Saskia Olivierse – Hulskes.

Meerdere historici hebben meegedacht over Slot Schagen:

John van Lunsen en Gonno Leenderte (Zijper Museum).

De vrijwillige medewerkers van Archeologie West-Friesland en Archeologische Werkgroep Schagen die hebben meegewerkt met veldwerk, vondstverwerking of uitwerking van de gegevens:

Joost Lubbers, Lex Witbraad, Dolf van Doorm, Lies de Sitter – Homans, Frank Postma, Leo van den Thillart en Peter Oudheusden.

Het team van Archeologie West-Friesland die hebben bijgedragen in de vondstverwerking, veldwerk of uitwerking:

Sander Gerritsen, Harmen de Weerd, Fleur Schinning, Etienne van Paridon, Marlijn Kossen, Conny Pronk, Michiel Bartels, Josje van Leeuwen en Carla Soonius.

Tekstuele bijdragen werden geleverd door:

Wytze Stellingwerf (AWF) en Christiaan Schrickx (AWF).

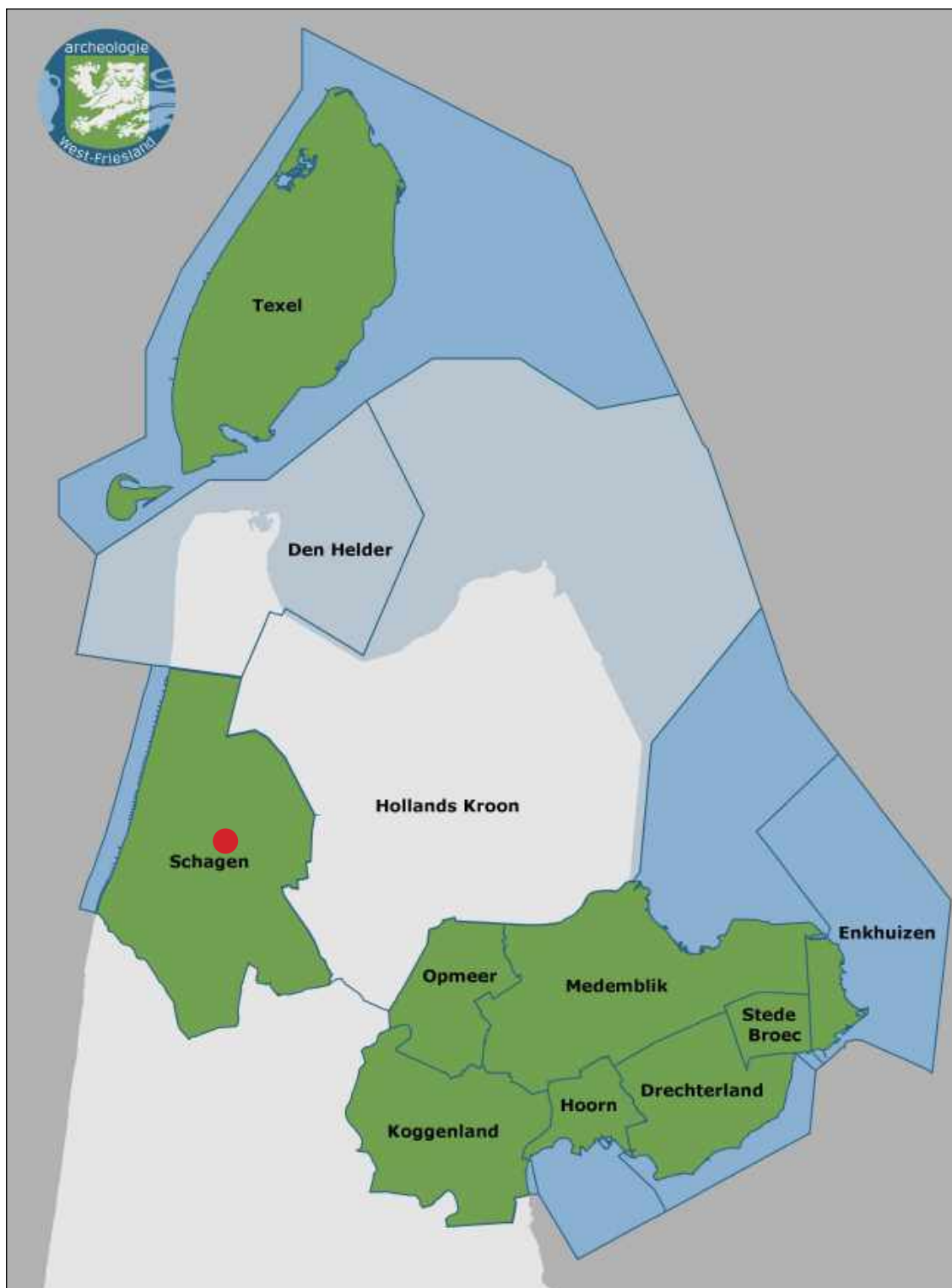
Allen dank,
Jasper Leek

Inhoudsopgave

Voorwoord	7	
1 Inleiding (J. Leek)	11	
1.1 Algemeen	11	
1.2 Vooronderzoek	12	
1.3 Leeswijzer	13	
2 De onderzoekslocatie (J. Leek)	14	
2.1 Natuurlandschap	14	
2.2 Korte geschiedenis van Schagen	14	
2.3 Historische ontwikkeling plangebied	17	
3 Doel en methode (J. Leek)	27	
3.1 Doel	27	
3.2 Onderzoeksopdracht	27	
3.3 Methoden	29	
3.3.1 Algemeen	29	
3.3.2 Werkwijze	29	
4 Resultaten archeologisch onderzoek (J. Leek & W. Stellingwerf)	31	
4.1 Algemeen	31	
4.1.1 Fasering	31	
4.1.2 Bodemopbouw	31	
4.1.3 Mate van verstoring	33	
4.2 Fase 1: Late-Middeleeuwen 1250-1547	35	
4.2.1 Sporen	35	
4.3 Fase 2: Nieuwe Tijd (1547-1647)	39	
4.3.1 Sporen	39	
4.3.2 Vondsten	52	
<i>Tekstkader: Pelgrimsinsigne van Maria op de Keins (C.P. Schrickx)</i>	54	
4.4 Fase 3: Nieuwe Tijd (1647-1795)	59	
4.4.1 Sporen	59	
4.4.2 Vondsten	66	
4.5 Fase 4: Nieuwe Tijd (1795 – heden)	67	
4.5.1 Sporen	67	
4.5.2 Vondsten	69	
5 Synthese & Samenvatting (J. Leek)	71	
5.1 Inleiding	71	
5.2 Fase 1: Late-Middeleeuwen (1250-1547)	71	
5.3 Fase 2: Nieuwe Tijd (1547-1647)	76	
5.4 Fase 3: Nieuwe Tijd (1647-1795)	77	
5.4 Fase 4: Nieuwe Tijd (1795 – heden)	78	
6 Beantwoording onderzoeksvragen (J. Leek)	80	
7 Literatuur	84	
Kaartbijlagen		
Bijlage 1	Fase 1: 1250-1547	87
Bijlage 2	Fase 2: 1547-1647	89
Bijlage 3	Fase 3: 1647-1795	91
Bijlage 4	Fase 4: 1795-heden	93
Bijlage 5	Reconstructie < 1250	95
Bijlage 6	Reconstructie 1547	97
Bijlage 7	Reconstructie 1658	99
Bijlage 8	Profielen	101
Determinatielijsten en specialistisch onderzoek		
<i>Digitaal beschikbaar via www.archeologiewestfriesland.nl</i>		
Bijlage 9	Determinatielijsten	
Bijlage 10	Dendrochronologisch onderzoek (S. van Daalen)	
Bijlage 11	Tabakspijpen (J. van Oostveen)	

Afbeelding 1a. De locatie van het plangebied binnen de gemeente Schagen in West-Friesland (rode stip). Op de kaart is het gemeentelijke samenwerkingsverband Archeologie West-Friesland weergegeven.

1 Inleiding

1.1 Algemeen

In december 2018 is door Archeologie West-Friesland (AWF) archeologisch onderzoek uitgevoerd op het perceel Markt 22 in Schagen, gemeente Schagen (afb. 1). Directe aanleiding voor het onderzoek was de sloop van Hotel Igesz op deze plaats en de realisatie van Hotel Marktstad met een totale omvang van ruim 800 m². Deze sloop en nieuwbouw met bijbehorende bouwput en paalfundering betekende een verstoring van het aanwezige bodemarchief, waardoor behoud *in situ* van de archeologische resten niet mogelijk was.

Afbeelding 1b. De contouren van de nieuwbouw op het perceel Markt 22 (witte stippellijn, luchtfoto: PDOK).

Het veldteam bestond uit senior archeoloog Sander Gerritsen, KNA-archeoloog Jasper Leek, KNA-archeoloog Fleur Schinning, KNA-archeoloog Harmen de Weerd en archeologisch medewerkers Etienne van Paridon (veldtechniek) en Aad Weel (metaaldetectie). Daarnaast werd het veldteam van AWF ondersteund door Joost Lubbers en Lex Witbraad van de Archeologische Werkgroep Nederland (AWN) afdeling Schagen (afb. 2).

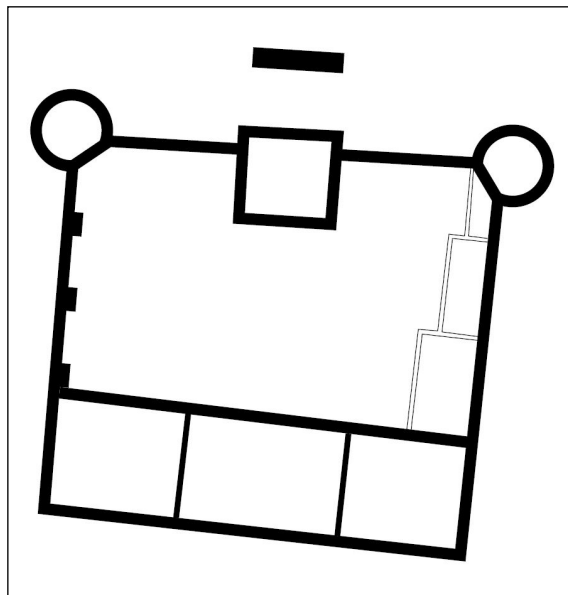
De uitwerking van het onderzoek is door Jasper Leek uitgevoerd met bijdragen van Christiaan Schrickx (metaal en historische achtergrond, AWF) en Wytze Stellingwerf (metaal, keramiek, glas en fotografie, AWF). In zekere mate hebben meegewerkt: Marlijn Kossen, Etienne van Paridon en Conny Pronk (vondstverwerking, AWF), Harmen de Weerd (GIS, AWF), Michiel Bartels en Sander Gerritsen (redactie, AWF), Fleur Schinning (bijlagen en opmaak, AWF), Frank Postma (numismatiek, AWF). Daarnaast hebben diverse vrijwillige medewerkers geholpen bij het wassen, conserveren, puzzelen en plakken van de vele vondsten.

Afbeelding 2. Tijdens het onderzoek werd van de kundige expertise van Archeologische Werkgroep Schagen dankbaar gebruik gemaakt. Op de foto helpen Joost Lubbers en Lex Witbraat bij het blootleggen van archeologische structuren.

1.2 Vooronderzoek

Slot Schagen is een van de meest onderzochte vindplaatsen uit de geschiedenis van Schagen. In 1984 en 1985 is door de Archeologische Werkgroep Schagen onderzoek gedaan naar de resten van het slot. Op vier locaties, aan iedere zijde van het slot, werden werkputten aangelegd, waarbij funderingen van hergebruikte 13de-eeuwse kloostermoppen aan het licht kwamen.¹ Deze funderingen behoorden waarschijnlijk tot de oudste steenbouwfase van het slot in de eerste helft van de 15de eeuw. Aan de hand van deze opgravingsgegevens aangevuld met historische en cartografische gegevens heeft Frans Diederik een plattegrond van het 15de-eeuwse slot gereconstrueerd (afb. 3).

Afbeelding 3. Reconstructie van de hoofdburcht (Diederik & Timmer 2002, 29).

¹ Van Benthem & Dijkstra 2004.

In 1999 is in het kader van de herbouw van Slot Schagen op verzoek van gemeente Schagen door RAAP Archeologie een geofysische en bureauonderzoek uitgevoerd.² Hierin werd geconcludeerd dat in de bodem van de voorburcht mogelijk funderingen van de poorttoren aanwezig waren. Daarnaast werd ter plaatste van de hoofdburcht een ophogingspakket van 2,2 m dik aangetroffen. Daarvan dateerde de bovenste meter uit 1830, toen de hoofdburcht als begraafplaats werd ingericht en met een 1 m dik pakket grond afkomstig van terp Avendorp werd opgehoogd.

Tijdens het uitgraven van de bouwput voor de herbouw van Slot Schagen in 2002 zijn de werkzaamheden door ADC AcheoProjecten archeologisch begeleid.³ In zeven van de tien werkputten werd een vlijlaag aangetroffen, waarop 14de-eeuws muurwerk was opgetrokken. Mogelijk behoorden deze muren dus tot een voorganger van het 15de-eeuwse Slot Schagen.

In het kader van nieuwbouwwerkzaamheden is in 2015 door Antea Archeologie het terrein ten westen van Slot Schagen onderzocht. In de 16de en 17de eeuw fungeerde dit terrein als boomgaard en tuin. Aan de noordzijde van het terrein werd een proefsleuf aangelegd, die de demping van een 16de-eeuwse gracht bevatte. Aanvullend is tijdens het bouwrijp maken van dit terrein door AWF een inspectie uitgevoerd, waarbij in de noordoosthoek van het terrein een uitbraakspoor werd aangetroffen. Mogelijk ging het om een brughoofd, die twee percelen met elkaar verbond.

Naar aanleiding van de bouw van een nieuwe hotel op de voorburcht van Slot Schagen is door Archeologie West-Friesland in 2018 een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd.⁴ Dit bureauonderzoek richtte zich op de historische achtergrond van het plangebied en de mogelijke aanwezige archeologische resten in de bodem. Hieruit kwam naar voren dat binnen het plangebied resten vanaf de IJzertijd (800 v. Chr. – 12 v. Chr.) tot en met de Nieuwe Tijd (1.500 n. Chr. – heden) konden worden verwacht. Voor de Late-Middeleeuwen (1.050 n. Chr. – 1.500 n. Chr.) werd geconcludeerd dat het plangebied zich deels binnen de voorburcht van het 15de-eeuwse Slot Schagen bevond. Op basis van deze verwachting werd geadviseerd om voorafgaand aan de sloop van de oude bebouwing, het terrein te onderzoeken in de vorm van een archeologische opgraving. Voor dit onderzoek is in 2018 door Archeologie West-Friesland een Programma van Eisen (PvE) opgesteld.⁵

1.3 Leeswijzer

In dit standaardrapport worden de resultaten van het archeologisch onderzoek (Archis-nummer 4624560100, project 480) weergegeven. Het bevat de gegevens uit het bureauonderzoek en de archeologische opgraving. Na dit inleidende hoofdstuk worden de landschappelijke achtergrond en de bekende historische en archeologische gegevens met betrekking tot het plangebied en de directe omgeving uiteengezet (hoofdstuk 2). In hoofdstuk 3 worden het doel en de gebruikte methodes belicht. In hoofdstuk 4 worden de resultaten van het onderzoek gepresenteerd. Binnen hoofdstuk 4 worden waar mogelijk de verschillende vondstcategorieën per context behandeld. In hoofdstuk 5 worden ten slotte de gegevens samengevoegd in de synthese. In het laatste deel, hoofdstuk 6, worden de onderzoeksvragen uit het PvE beantwoord.

Dit rapport volgt de eisen die daaraan worden gesteld in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), versie 4.1 en het Kwaliteitshandboek Archeologie Hoorn, versie 2016.

---

2 Van Kempen 2000.

3 Van Benthem & Dijkstra 2004.

4 Leek 2018a.

5 Leek 2018b.

2 De onderzoekslocatie

2.1 Natuurlandschap

Het plangebied ligt net buiten een zone waar tussen ca. 2.500 en 1.500 voor Chr. een getijdengeul actief was. Het water stroomde vanuit de Noordzee via het Zeegat van Bergen Noord-Holland binnen.⁶ De getijdengeul is gedurende de Bronstijd steeds verder dichtgeslibd. Na het sluiten van het zeegat kon op grote schaal veen groeien. In 2016 is tijdens een proefsleuvenonderzoek de bodemopbouw aangrenzend aan het perceel Markt 22 gedocumenteerd.⁷ Daar bestond de ondergrond uit een kwelderafzetting waar vervolgens een laag veen op lag. Deze laag veen werd op haar beurt weer afgedekt door een laag klei. Het middeleeuwse loopvlak was aldaar verdwenen of inmiddels in de bouwvoor opgenomen. Eventuele veronderstelde terpen werden niet aangetroffen.

Recent onderzoek heeft aangetoond dat de kweldergebieden in en rondom Schagen vanaf de Midden-IJzertijd vrij intensief werden bewoond.⁸ In de loop van de IJzertijd nam de invloed van de zee aanzienlijk af, waardoor het land ontziltte. Op meerdere locaties werden zwarte brandlagen aangetroffen, waar grote hoeveelheden aardewerk uit zijn geborgen. Deze lagen worden geïnterpreteerd als bodem, waarop kweldervegetatie werd afgebrand om de vegetatie te verjongen en de begrazingsomstandigheden voor het vee te verbeteren.⁹

2.2 Korte geschiedenis van Schagen

In deze paragraaf wordt aan de hand van reeds bekende geschreven, cartografische en iconografische bronnen een korte geschiedenis van Schagen uiteengezet. Voor het overgrote deel is de tekst overgenomen uit het archeologisch bureauonderzoek.¹⁰ In de tussentijd zijn daar nog enkele nieuwe bronnen en inzichten bijgekomen, die vooral betrekking hebben tot de 17de en 18de eeuw.

Het plangebied ligt in de historische kern van Schagen en bevindt zich tussen de Grote Kerk¹¹ op de Markt in het noorden en Slot Schagen¹² in het zuiden. In de Karolingische periode vond in het Noord-Hollandse veengebied een bevolkingsexpansie plaats. Al vanaf de Merovingische periode werden plaatsen in en rondom Schagen bewoond. Pas vanaf 900 na Chr. vond in Noord-Holland het begin van de grootschalige veenontginning plaats. Door de bevolkingsgroei werd de behoefte aan landbouwareaal groter, dat leidde tot de ontginning van het veen.¹³ Door de zeer natte toestand van het veen moest het voor bewoning en landbouw eerst worden ontwaterd. Sloten die zorgden voor drainage werden aangelegd. Het veen raakte hierdoor in contact met zuurstof. Dit leidde uiteindelijk tot een oxidatieproces, waardoor het veen in een rap tempo verging. Als gevolg hiervan daalde het maaiveld, terwijl de zeespiegel langzaam steeg. De top laag van het ontgonnen veenpakket vormde een vrij stevige bodem, geschikt voor akkerbouw.¹⁴

6 Vos & de Vries 2013; Van Zijverden 2016.

7 Koopmanschap & Teekens 2016, 7

8 Geerts 2013.

9 Geerts 2013, 7.

10 Leek 2018a.

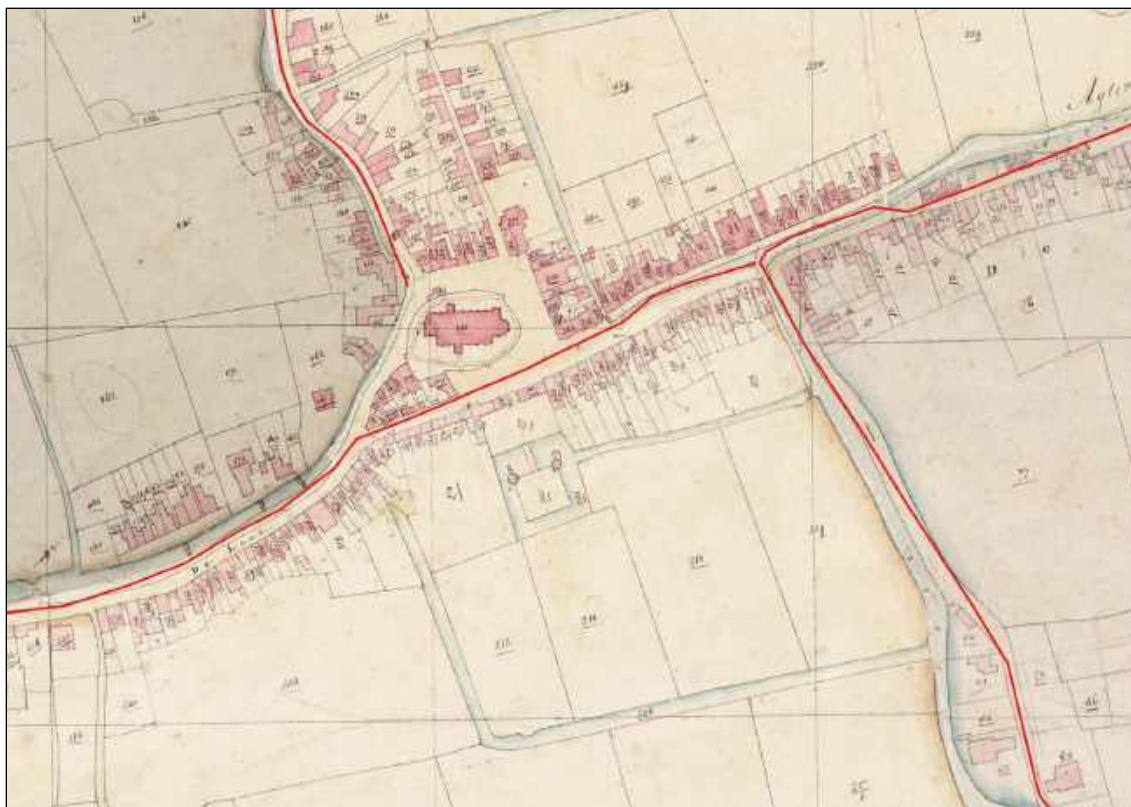
11 Monumentnummer 495703.

12 Monumentnummer 33059.

13 Molenaar *et al.* 2009, 54.

14 Van Zijverden & de Moor 2014, 77.

De sloten werden constant landinwaarts verlegd, waardoor de kenmerkende lange strokenverkaveling ontstond. De nederzettingen van de ontginners waren vaak geplaatst in de hoogste delen van het veengebied en bestonden veelal uit naast elkaar gebouwde boerderijen. Deze bewoning vormde uiteindelijk de dorpslinten, zoals deze vandaag de dag nog te zien zijn in het landschap. In de kern van Schagen is dit eveneens het geval. De restanten van twee dijkeringen lopen dwars door de bebouwde kom van Schagen (afb. 4).

Afbeelding 4. De kadastrale minuut uit 1819 met daarop de 11de en 12de-eeuwse dijkeringen (rode lijnen).

Volgens de Cultuurhistorische Waardenkaart van Noord-Holland behoren deze tot de Schager Kagen die in de 11de-12de eeuw tot stand zijn gekomen. Het perceel aan de Markt 22 ligt aan de dijkkring die de wegen Loet, Herenstraat, Gedempte Gracht en Molenstraat met elkaar verbindt. De tweede dijkkring loopt van de noordzijde van de kerk via het Noord.

Aanleiding tot aanleg van deze dijkjes vond plaats in de loop van de 9de eeuw. Tijdens de zogenaamde transgressieperiode Duinkerken IIIa werd de greep van de zee op het land groter. Bij transgressie schuift de kustlijn landinwaarts op. Het landschap van strandwallen en duinen ten oosten van Texel veranderde in een aantal eilanden dat van elkaar werd gescheiden door zeegaten. Door de invloed van de zee sleten de gaten tussen de eilanden dieper uit.¹⁵ Vanwege de openingen om de eilanden kreeg de zee steeds meer toegang tot het veengebied. Om hun woonplaatsen droog te houden, wierpen de bewoners terpen op. Om de weilanden te kunnen beschermen werden tussen en voor de terpen dijkjes aangelegd. Dit proces was uiteindelijk in de 13de eeuw voltooid. De terpen Avendorp, Hemkewerf, Cornelissenwerf en de Dorpen zijn hedendaags nog goed zichtbaar rondom Schagen.

15 Walsmit et al. 2009, 15.

De naam Schagen (Scagon) wordt pas in het jaar 977 genoemd in de Annalen van de Abdij van Egmond. Het land van Scagon bestond toen uit zes hoeven. Deze landerijen werden door graaf Dirk II, nazaat van Dirk I, stichter van de Abdij van Egmond, ter levensonderhoud aan de monniken van de abdij geschonken.¹⁶ Handhaving en toezicht vielen niet direct onder het gezag van de graaf zelf, maar onder een aangesteld persoon. Deze meier hield toezicht op het innen van pachtpenningen. Mogelijk diende het huis van de meier als voorloper van wat nu bekend staat als Slot Schagen of het Schager Slot.¹⁷

Aan het einde van de 13de eeuw werden de gronden door de monniken van de Abdij van Egmond aan de 'Fresen ende Kennemaeren' geschonken. In diezelfde periode beheerste graaf Floris V het gebied en vervielen de geschonken gronden en de kerk aan hem.¹⁸

In 1427 werd Schagen samen met Barsingerhorn, Kolhorn en Haringhuizen in leen door graaf Philips van Bourgondië aan zijn oom Willem van Beieren gegeven.¹⁹ Vanaf toen maakten de geleende gronden van Schagen deel uit van de familie Van Beieren - Van Schagen. De graaf van Holland bleef de rechtmatige eigenaar. De voorganger van het 15de-eeuwse slot dateerde vermoedelijk al uit de 14de eeuw. In die periode ging het slechts om een stenen huis. In 1409 staat in de lenen van de Hofstede Egmond vermeld dat in Schagen een hofstede zal worden gebouwd, grenzend aan de Marktveld. Pas in 1430 is deze hofstede daadwerkelijk voltooid. Waarschijnlijk gaat het om een verbouwing van het 14de-eeuwse stenen huis tot een vierkant slot.²⁰

Waarschijnlijk is het hoofdgebouw van het slot als eerst gebouwd. Meerdere archeologische waarnemingen toonden aan dat de oudste funderingslaag van Slot Schagen van gebroken kloostermoppen was gemaakt.²¹ Deze werden vanaf de 13de eeuw op grotere schaal geproduceerd en hadden een gemiddelde lengte tussen 30 en 32 cm.²² Vermoedelijk ging het om opgekocht afbraakpuin, aangezien het opgaande muurwerk uit kleinere bakstenen van 26 cm was gemaakt. Dit was een vrij gangbaar formaat in de 15de-eeuw.²³ De twee ronde hoektorens waren vervaardigd uit bakstenen van 24 cm. Op basis van dit kleinere formaat wordt door Diederik verondersteld dat de twee ronde hoektorens mogelijk iets later zijn gebouwd dan het hoofdgebouw van het slot. Hierbij dient wel te worden opgemerkt dat bakstenen van dergelijke formaten naast elkaar voorkwamen.

Na de voltooiing van Slot Schagen had het slot een hoofdgebouw met twee vierkante hoektorens aan de zuidzijde en twee ronde hoektorens aan de noordzijde. In het midden lag een niet nader aangeduid plein. Dit geheel wordt de hoofdburcht genoemd. Op basis van historische kaarten en het kadastrale minuutplan uit 1818 had de hoofdburcht een oppervlakte van ca. 880 m². Dit was relatief klein ten opzichte van het Muiderslot in Muiden (1150 m²) en Kasteel Radboud in Medemblik (1950 m²).

---

16 Numan 2015, 21.

17 Van Kempen 2000, 10.

18 Van Kempen 2000, 10.

19 Timmer 2012, 23.

20 Van Kempen 2000, 10; Timmer 2012, 23.

21 Diederik & Timmer 2002, 28-29.

22 Dergelijk vroege kloostermoppen werden in de 20ste eeuw ook aangeduid als Radbouter, naar kasteel Radboud in Medemblik. Pijper 1937.

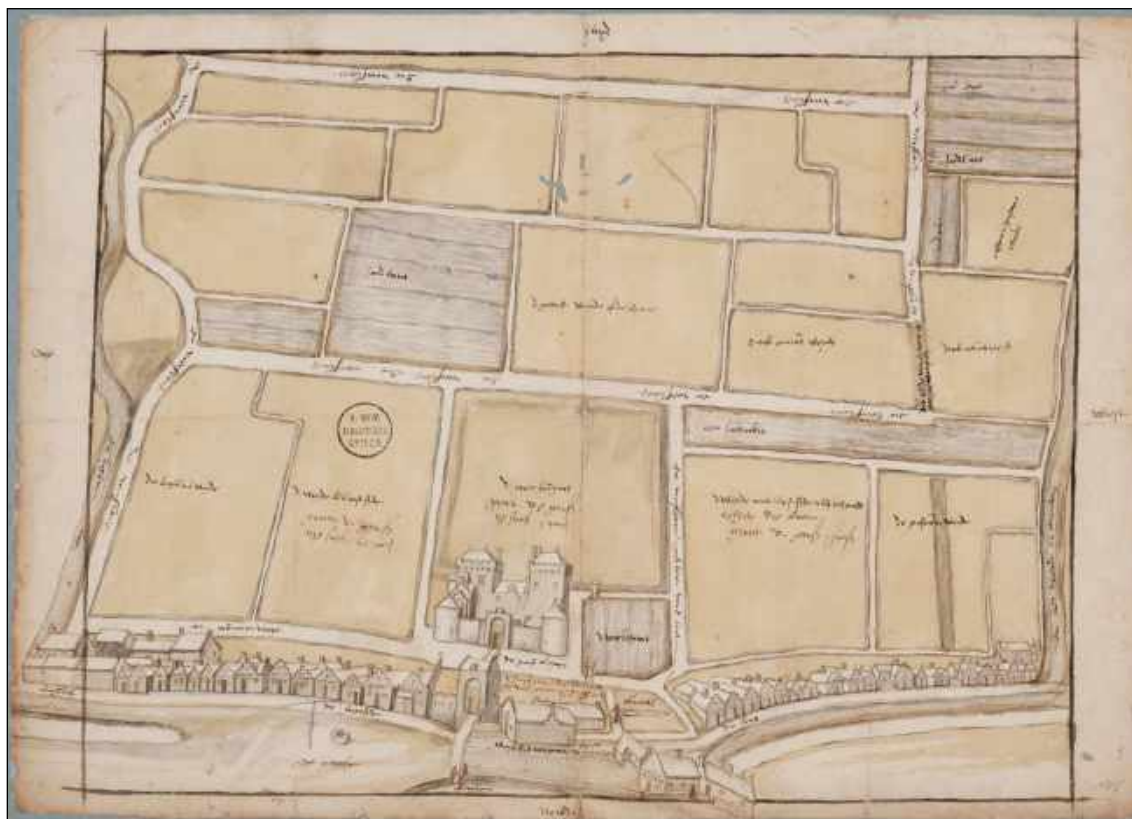
23 Gawronski & Veerkamp 2004, 18-19.

Aan de noordzijde van de hoofdburcht lag de voorburcht. De voorburcht diende als eerste verdediging van de hoofdburcht. Het geheel was van ringmuren voorzien en rondom de voorburcht en hoofdburcht lagen ringgrachten, die het bemoeilijkten het slot in te nemen. De voorburcht had een oppervlakte van ca. 1500 m² en kon via de markt in het noorden worden betreden. Natuurlijk werd de toegang middels een poortgebouw verdedigd. In tijden van onrust kon de poort worden gesloten en de brug over de ringgracht worden opgehaald.

2.3 Historische ontwikkeling plangebied

Het plangebied ligt in de historische kern van Schagen. Dwars door de kern lopen twee oude dijkkringen, waarvan één grenst aan het perceel Markt 22. De weg waaraan het plangebied grenst is onder meer zichtbaar op afbeelding van het 'Huis te Schagen' van landmeter Adriaen Corneliszoon Lisse. In 1561 is Slot Schagen met bijbehorende grond opgemeten. Aanleiding hiervoor was een conflict tussen de Vrouwe van Scagen, weduwe van Willem van Scagen en Frans van Nijenrode.²⁴ Om het conflict op te lossen, namen beide partijen een landmeter in armen. Landmeters Lisse en Cornelis Corneliszoon van Berck waren aangesteld om de gronden op te meten en een landmetersrapport te vervaardigen. Hier gingen totaal zeventien jaren overheen, aangezien de eerste kaarten in 1547 werd gemaakt, terwijl de laatste kaart en het rapport pas in 1561 zijn vervaardigd.

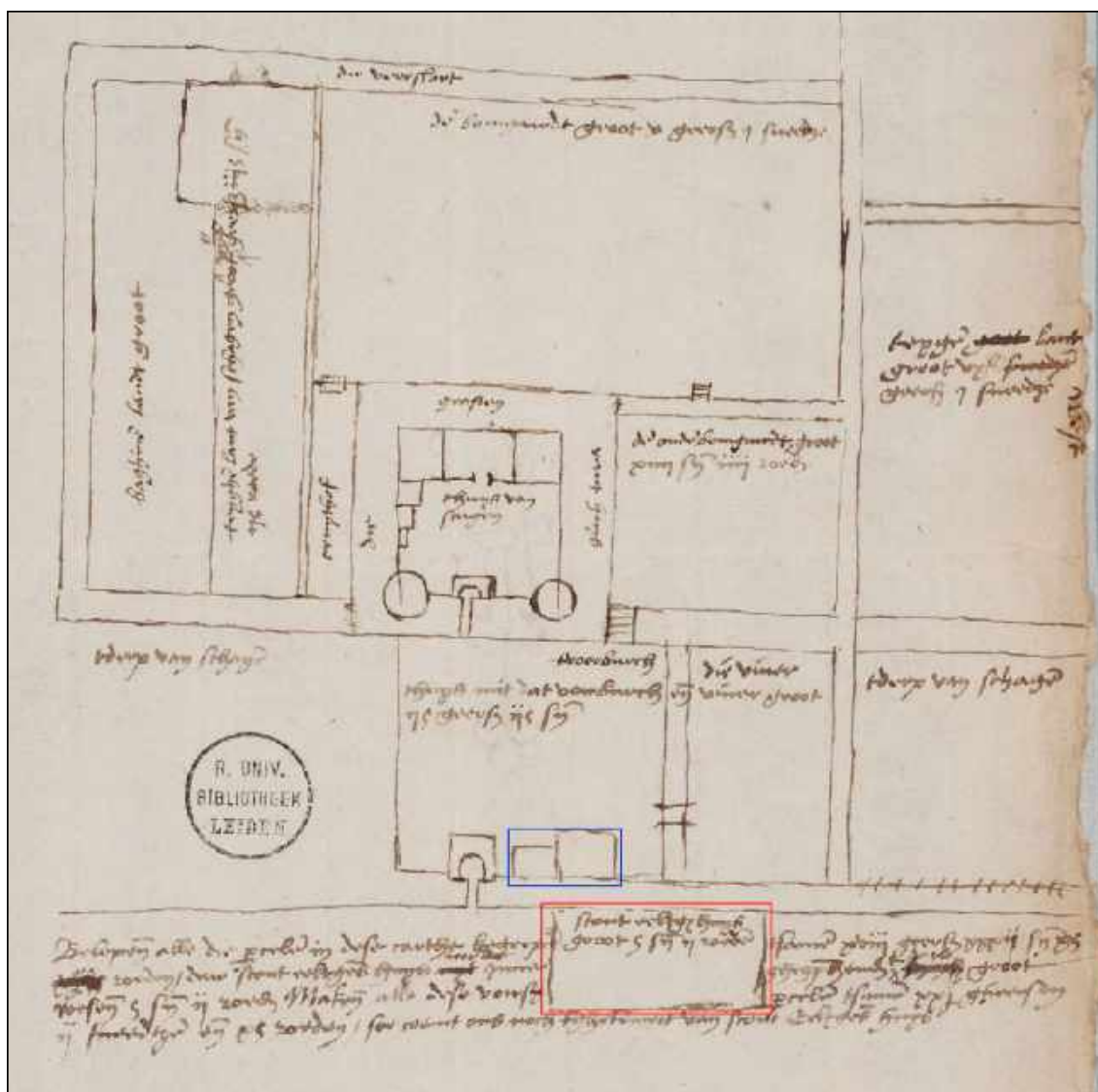

Afbeelding 5. Eén van de twee landmeterskaarten uit 1547. Totaal zijn drie landmeterskaarten gemaakt tussen 1547 en 1561. Het noorden is beneden.

Op de oudste kaart uit 1547 zijn het slot met bijbehorende gronden gesitueerd (afb. 5). Aan de noordzijde van het slot ligt de voorburcht met toegangspoort. Aan de rechterzijde van de poort

24 Timmer 1993. 3.

zijn twee gebouwen zichtbaar, waarvan één duidelijk op de voorburcht is gesitueerd. Dit huis staat in het landmeterrapport beschreven als "Noch gemeten tvoorburch vanden huijse mit die voorgraft / tusschen tvoorburch ende tvoorhuijs ende is groot VIIJ sneesen / VIJ roden V voet acht duijm."²⁵ Hierbij is het voorhuis waarschijnlijk het gebouw op de voorburcht. De tweede ligt aan de noordzijde van de voorburcht en moet het huis van schout Eelkens voorstellen.²⁶ Opvallend aan het pand zijn de trapgevels aan de oost- en westzijde. Over een koetshuis wordt op de 16de-eeuwse afbeelding niet gesproken. Achter het slot, aan de zuidzijde, ligt een perceel dat staat aangeduid *de grote boemgart* (de grote boomgaard) *groet V½ geersen II½ snesen I roeden*.²⁷ Het kleinere perceel rechts van het slot, aan de westzijde, staat aangeduid als *d' voir boemgart*. Aan de oostzijde van het koetshuis en de voorburcht ligt een klein perceel dat beschreven staat als 't fiverken (het vijvertje). Te zien is dat de vijver via een brug kon worden betreden. Tevens waren de boomgaarden met de voorburcht verbonden.

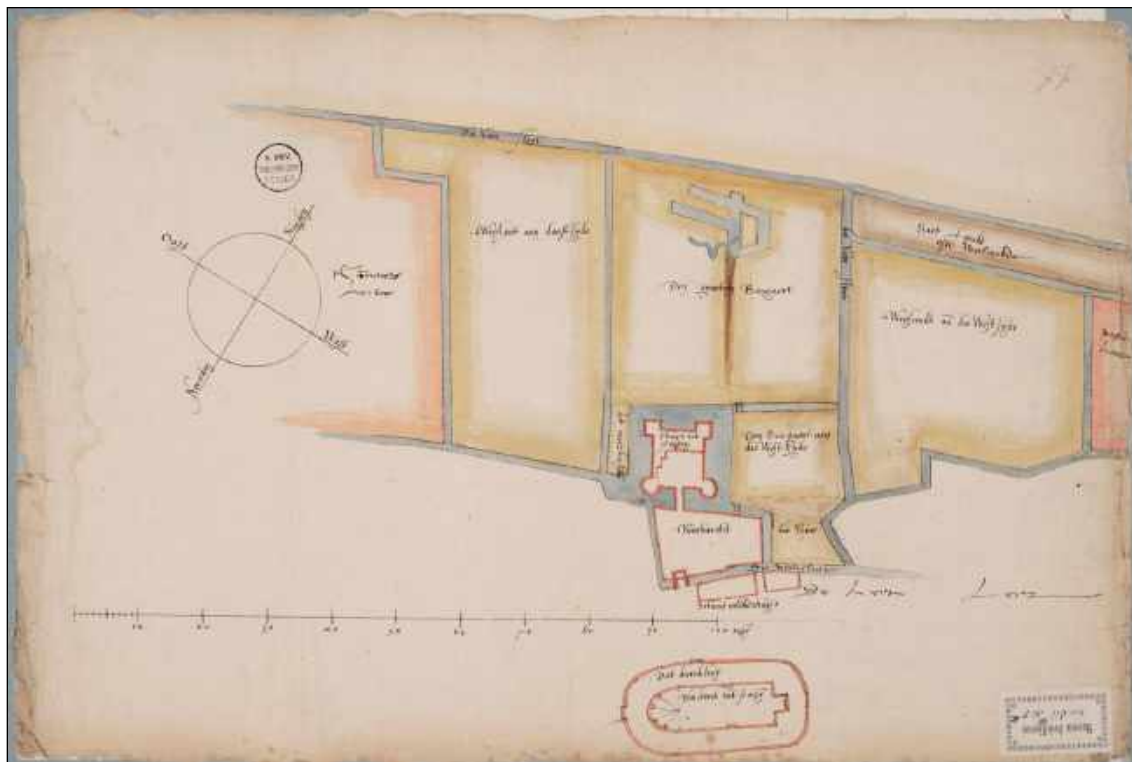
Afbeelding 6. Een schematische weergave van de landmeterskaart zichtbaar op afbeelding 5. De rode lijn omkadert de schoutswoning. De blauwe lijn omkadert bebouwing op de voorburcht. Het noorden is beneden.

²⁵ Timmer 1993, 6.

²⁶ De schout was belast met ambtelijke functies en handhaafde in naam van de heer van Schagen.

²⁷ 1 geers = 12 snees; 1 snee = 20 roeden (1 geers = ca 0,27 ha).

De tweede schets is schematisch weergegeven. Hoewel de verhoudingen van de percelen ietwat afwijken van de weergave op afb. 6, lijken ze in grove lijnen hetzelfde. Het perceel rechts van het slot staat hier weergegeven als *de oude bomgairdt groot XIII snees III roeden*. De boomgaard lijkt op deze schets enkel te betreden via het perceel gesitueerd aan de rechterzijde van de voorburcht. Eveneens staat dit perceel als *die viver* beschreven. Aan de oostzijde van het slot ligt nu een smalle strook land, dat staat aangeduid als Moeshoofte en Cruijthof. Aan de noordzijde van de voorburcht staan twee aaneengesloten gebouwen gesitueerd (blauw kader). Aan de andere zijde van de gracht staat het schoutshuis weergegeven (rood kader). Het grachtenpatroon bleef onveranderd.

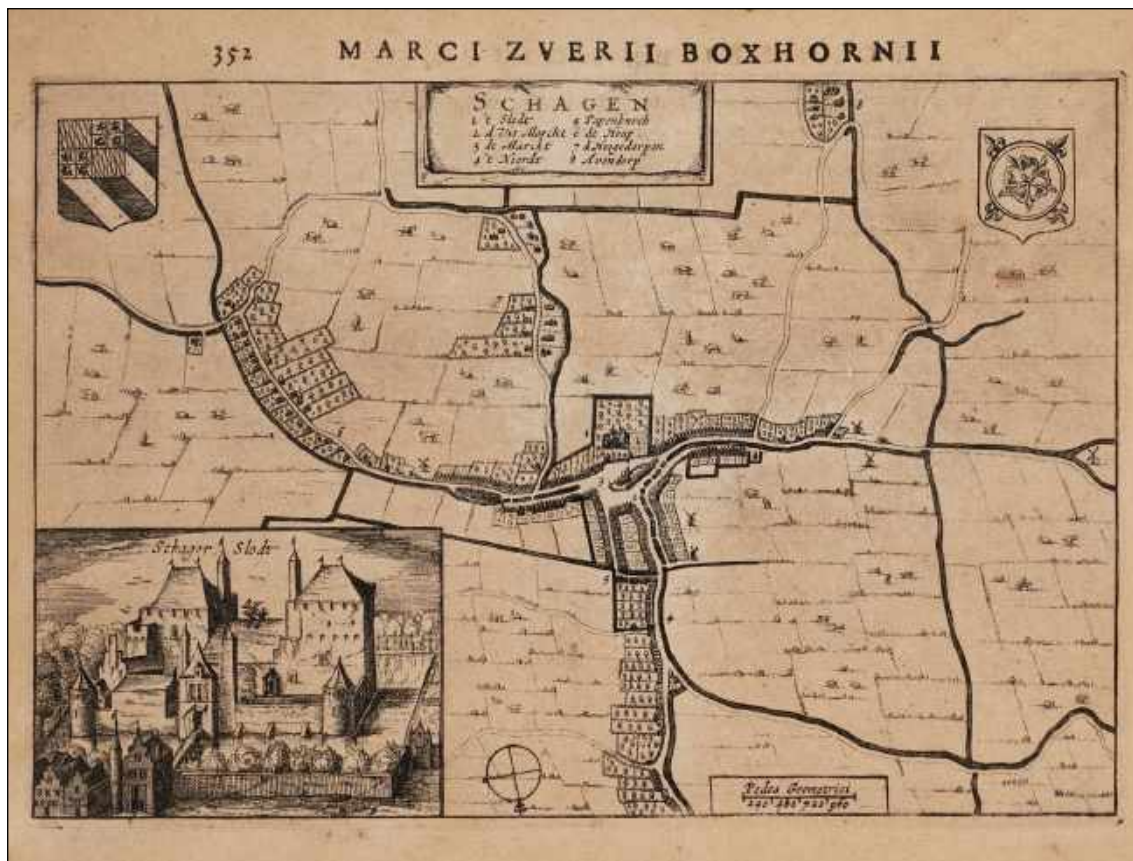

Afbeelding 7. De jongste van de drie landmeterkaarten dateert uit 1561 en geeft een ietwat andere situatie weer. De sloot tussen het perceel met de vijver en de boomgaard ten westen van het slot is nu gedempt. Op het perceel ten zuiden van Slot Schagen is een vreemde waterpartij zichtbaar. Het noorden is beneden.

De derde plattegrond uit 1561 wijkt enigszins af van de twee kaarten uit 1547 (afb. 7). De gracht tussen de boomgaard ten westen van het slot is, net als de vijver, gedempt. In het landmetersrapport wordt gesproken over *die sloot tusschen den cleijnen bogaert ende die / vijver die nu gevult is is groot J snees V roeden IX voet*. Het perceel ten zuiden van het slot staat nog steeds weergegeven als *Den Grooten Boogaert*, maar ditmaal met een waterpartij aan de zuidkant. Mogelijk gaat het hier om een primitieve vorm van een eendenkooi. Hier wordt in de synthese dieper op ingegaan.

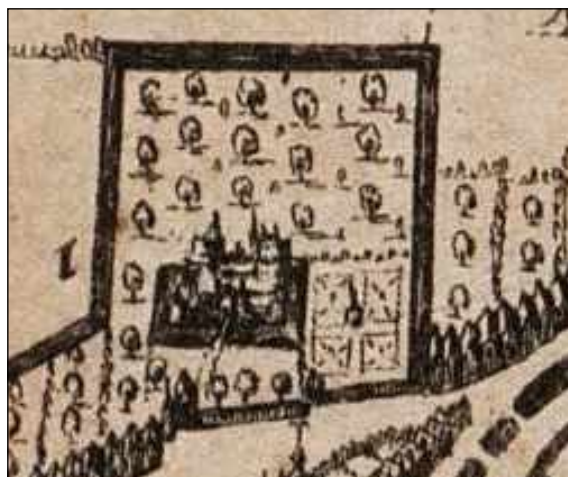
Op de kaart uit 1561 lijkt de voorburcht, op de toegangspoort na, vrij van bebouwing. Ten noorden van de voorburcht staan in rood getekend twee gebouwen. Bij het linker gebouw staat Schout Eelkenshuis. Het huis ten westen van de schoutswoning blijft onbesproken. Waar op de voorgaande plattegronden een brug naar de vijver zichtbaar is, lijkt deze op de derde plattegrond te zijn verdwenen.

Afbeelding 8a. De kaart van Boxhorn uit 1632 met daarop de stadplattegrond van Schagen en de omliggende buurtschappen. Hierop is te zien dat een deel van de ringgrachten rondom het Slot Schagen en de voorburch zijn gedempt. De westelijke boomgaard en vijver zijn samengevoegd en staan hier weergegeven als een siertuin in Franse stijl. Het noorden is beneden.

Op de volgende relevante stadsplattegrond van Boxhorn uit 1632, staat de woning van de schout niet meer weergegeven (afb. 8). Vermoedelijk is de voormalige schoutswoning dus tussen 1561 en 1632 gesloopt. Op de plaats van de 16de-eeuwse vijver aan de westzijde van het slot is op de kaart van Boxhorn uit 1632 te zien dat het perceel is veranderd in een strakke tuin. Gezien de sierlijke blokinding van de tuin gaat het mogelijk om een tuin in Franse stijl. De noordzijde van de voorburch werd met bomen beplant, net zoals de voormalige moes- of kruidentuin. Ook is te zien dat de gracht, die de voorburch van het Marktveld scheidde, is gedempt en dat ter plaatse een nieuwe houten palissade of bakstenen muur is opgetrokken (afb. 9).

Afbeelding 8b. Een uitsnede van het Slot Schagen op de kaart van Boxhorn. Het noorden is onder.

Afbeelding 9. Aanzicht van Slot Schagen in 1632 door Boxhorn. Hierop is goed te zien dat de ringgracht rondom de voorburch is gedempt en dat ter plaatse een houten palissade of muur is opgetrokken.

In 1658 kwam door geldnood een tijdelijk einde aan de heerschappij van de familie van Beieren - Van Schagen. De heerlijkheid Schagen werd tezamen met het slot verkocht aan George van Cats, 9de heer van Schagen en heer van Oesdom (Heiloo) en Ter Coulster (Heiloo).²⁸ Heer van Cats besloot in de jaren erna het slot met bijbehorende gebouwen te moderniseren. Het slot behoorde niet meer te fungeren als verdedigingswerk, maar voor een verblijf van openheid en luxe. De muren tussen de hoektorens werden gesloopt. De poorttoren die de voorburch met het slot verbond, werd afgebroken en op de voorburch ontstond een plein met klinkers. Voor de gesloopte poort met toren kwam een houten poort in de plaats. De ophaalpoort die de hoofdburch met de voorburch verbond werd vervangen door een stenen brug. In de *Chronyk van de gantsche oude Heerlykheid van het Dorp Schagen* van Dirk Burger van Schoorel wordt gesproken over "de vyver met een steenen gemaakte Brug met Bogen."²⁹

Tevens wordt door de 17de-eeuwse chroniqueur Dirk Burger van Schoorel uit Oude Sluis voor het eerst een globale beschrijving van het koetshuis weergegeven. Hij schrijft: *Maar ik hebbe gezien in later tyden omtrent den jare 1658 (...) Nog vind men gebout een schoon Koetshuis staande over de Stallinge.*³⁰ Over de betrouwbaarheid van het jaartal 1658 kan enigszins worden getwijfeld, aangezien Burger van Schoorel in 1649 of 1650 is geboren. Hij moet het koetshuis dus als acht- of negenjarige hebben gezien.

Een aantal jaren voor de overname door George van Cats is door de Amsterdamse tekenaar Roelant Roghman rond 1647 het aangezicht van het slot en de omliggende gebouwen getekend (afb. 10).

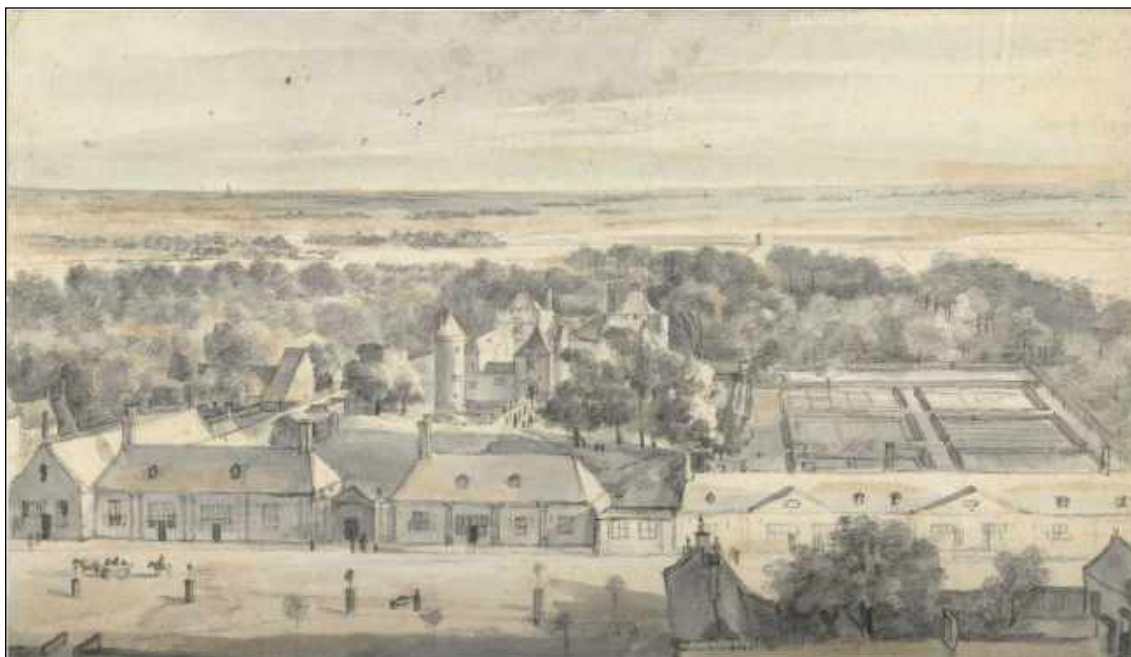
²⁸ Timmer 2012, 23; Van de Pol & Timmer 1999, 24.

²⁹ Burger van Schoorel 1710 in Van de Pol & Timmer 1999, 24.

³⁰ Burger van Schoorel 1710 in Van de Pol & Timmer 1999, 24.

Waarschijnlijk is de prent vanaf de kerktoeren op de Markt getekend, aangezien de landerijen ten zuiden van het slot ook zichtbaar zijn. De prent toont vele overeenkomsten met de stadsplattegrond van Boxhorn uit 1632, hoewel een aantal grote veranderingen ten noorden van het slot hebben plaatsgevonden.

Afbeelding 10. Aanzicht van het Slot Schagen met omliggende gronden in vogelvlucht door Roelant Roghman uit 1647. Ten noorden van de voorburcht is nieuwe bebouwing ontstaan.

Ten noorden van de voorburcht, op de plaatse van de gracht die de voorburcht van het Marktveld scheidde, verschenen nieuwe gebouwen en een rij huizen. Zoals de naam al doet vermoeden was de bebouwing aan de 'Heerenstraat' in eigendom van de toenmalige heer van Schagen. Tussen 1632 en 1646 waren dit Aelbrecht van Beieren - Van Schagen (1618-1638) en Willem van Beieren - Van Schagen (1638-1658).³¹ Door de huizen aan de Heerenstraat te verhuren werden inkomsten gegenereerd.³²

Heel erg lang duurde het luxe bestaan van heer van Cats niet. In 1676 waren de schulden van Van Cats te hoog geworden en de heerlijkheid Schagen raakte opnieuw in de verkoop. Floris Carel van Beieren - Van Schagen, neef van voormalig eigenaar Willem van Beieren - Van Schagen, kocht de heerlijkheid. Mogelijk kocht hij het alleen omdat de heerlijkheid een oud familiebezit was; wonen deed Floris Carel er dus niet.³³ Na de dood van Floris Carel in 1699 ging de heerlijkheid door vererving over naar zijn zoon, Diederik Thomas van Beieren - Van Schagen. Diederik Thomas bleef ongehuwd en stierf in 1706, waarna de heerlijkheid in handen kwam van zijn zus Maria Isabella Van Beieren - van Schagen.³⁴ Zij huwde met Jean François Paul Emile d'Oultremont, waardoor de naam van Beieren - van Schagen in onbruik raakte.

Op een prent van de Amsterdamse tekenaar Cornelis Pronk uit 1726 is het koetshuis op de voorburcht voor het eerst te zien (afb. 11). Het nieuwe koetshuis staat in NZ-richting afgebeeld en bevond zich aan de westzijde van de voorburcht. De afbeelding van Cornelis Pronk laat het slot vanuit de zuidwestkant zien. Op de voorburcht is het koetshuis met schilddak, drie

³¹ Diederik & Timmer 2002, 72-73.

³² Numan 2015, 90.

³³ Timmer 2012, 27-28.

³⁴ Diederik & Timmer 2002, 72-73.

dakkapellen en vier vensters in de oostgevel zichtbaar. Aan de hand van de afbeelding van Pronk uit 1726 kan niet worden afgeleid om wat voor soort vensters het gaat, maar het lijkt aannemelijk dat het gebouw was voorzien van kruisvensters. Dit was namelijk het meest gebruikelijke type venster tot ca. 1700, waarna ze vaak werden vervangen door kozijnen met schuiframen.³⁵ In het verlengde van de zuidgevel van het koetshuis werd een muur langs de ringgracht van de hoofdburcht opgetrokken.

Afbeelding 11. Slot Schagen vanuit het zuidwesten uit 1726 van de hand van Cornelis Pronk. Hierop is voor het eerst het 17de-eeuwse koetshuis te zien.

De leegstand kwam het slot niet ten goede. In de tweede helft van de 18de eeuw bevond Schagen zich in een roerige periode, namelijk in de overgang van de Republiek der Zeven Verenigde Nederland onder stadhouder Willem V naar de Franse vazalstaat de Bataafse Republiek. Het lokale bestuur van Schagen, gevormd door Theodore Heri Antoine d'Oultremont, heer van Schagen (1791-1814), werd vervangen door een nieuw en vrij verkozen gemeentebestuur.³⁶ Daarbij vervielen onder de Bataafse vlag enkele adellijke heerlijke rechten. Het gebied rondom Schagen raakte gedurende de Bataafse Republiek (1795-1806) tweemaal verstrikt in een bloederige strijd. Tijdens een door de eerste Franse Republiek georganiseerde invasie van Ierland, gesteund door de Bataafse Republiek, werd de Bataafse vloot ter hoogte van Camperduin verslagen. Totaal sneuvelen 244 Engelsen en 540 Bataafse aanhangers. Twee jaar later landde een invasiemacht van Russen en Engelsen als onderdeel van de Tweede Coalitieoorlog (1799-1802) tussen Kleine Keeten (gemeente Den Helder) en Callantsoog (gemeente Schagen).³⁷ Destijds deed het sterk vervallen Slot Schagen dienst als stationering

³⁵ Steehouwer 1992, 24-25.

³⁶ Diederik & Timmer 2002, 98.

³⁷ Diederik & Timmer 2002, 99.

van Engelse, *Welshemen* en Schotse militairen (afb. 12). Een serie uniformknopen en musketkogels afkomstig van het terrein rondom het slot getuigen uit deze periode.³⁸ Na de wapenstilstand in 1799 keerde de rust weder.

Afbeelding 12. Slot Schagen vanuit het noorden door Cornelis Bok in 1817. Hierop is goed te zien dat het slot sterk in verval is. Het westelijke vierkante hoektoren staat op punt van instorten. Daarnaast is een van de zuilen van de toegang verdwenen.

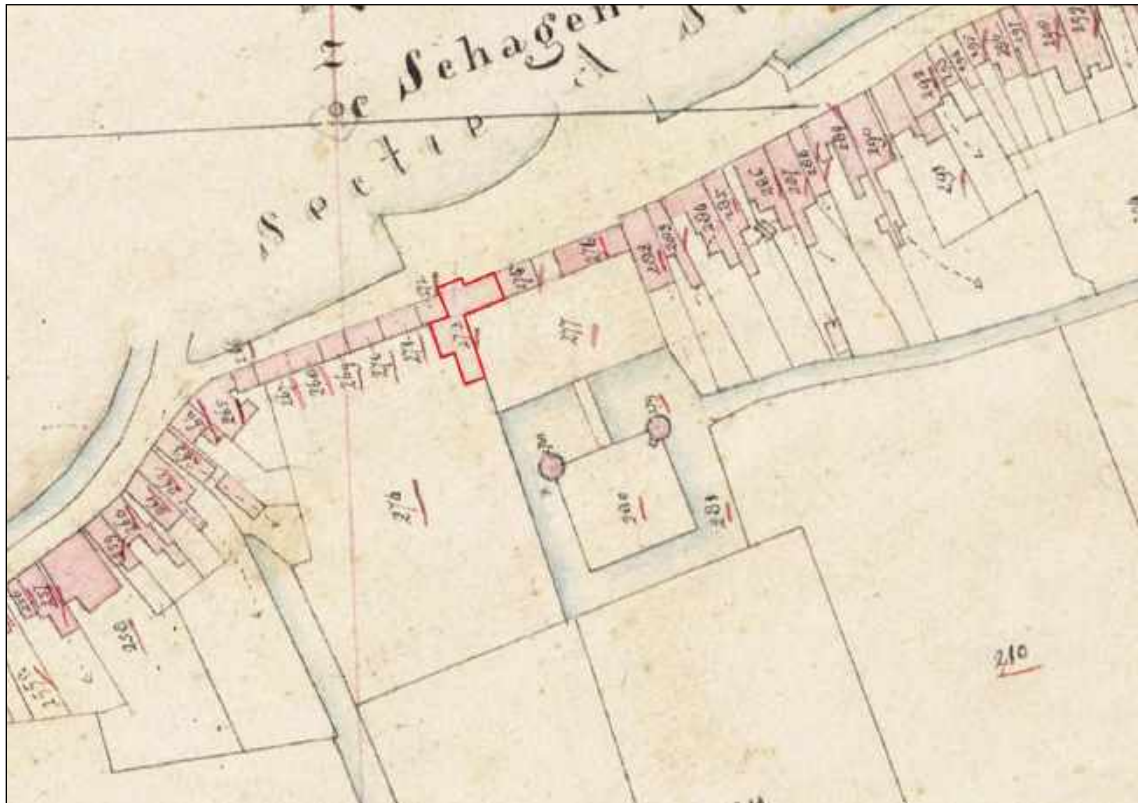
Uit het kadastrale minuutplan met de bijbehorende Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel (OAT) wordt duidelijk dat omstreeks 1832 het koetshuis en de 16de-eeuwse boomgaard in eigendom kwamen van de Texelse horeca-exploitant Cornelis de Leeuw (afb. 13 & afb. 14). Het jaar daarop opende De Leeuw koffiehuis 'Vredelust'. In 1826 werd besloten om de hoofdburcht, met uitzondering van de twee 15de-eeuwse torens, te slopen (afb. 15). Op een prent uit 1817 van de West-Friese kunstschilder Cornelis Bok, die het aanzicht van Slot Schagen vanuit het noorden weergeeft, is te zien dat slot ernstig in verval was. Het dak van de westelijke vierkante hoektoren staat op instorten en een deel van de toegang tot de hoofdpoot is verdwenen. Een jongere weergave uit 1824 van de hand van Cornelis Bok laat Slot Schagen vanuit het zuidwesten zien. Hierop is het gehele dak van het slot ingestort en staan alleen de dragende muren nog overeind. Op de voorburcht staat het van oorsprong 17de-eeuwse koetshuis in, wat lijkt, een vrijwel ongeschonden staat.

Hoewel de gronden in eigendom bleven van de heer van Schagen, werden de twee overgebleven torens verhuurd aan gemeente Schagen. De westtoren deed dienst als gevangenis, terwijl in de oostelijke toren de veldwachter of cipier van Schagen kwam te wonen.³⁹

³⁸ Diederik & Timmer 2002, 100-101.

³⁹ Timmer 2012, 28.

Afbeelding 13. Het kadastrale minuutplan uit 1819 (schaal 1:1000) met daarop het eigendom van kastelein Cornelis de Leeuw.

Polder, gehucht of plaatselijke benaming.	N°. der percelen op het kadastrale plan.	Verwijzing naar het algemeen register der Aardbeelden.		EIGENAREN EN VRUCHTGEBRUIKERS.				SOORT DER EIGENDOMMEN.	Volgnummer der gebouwde eigendommen.
		Dist.	Nummer.	NAMEN.	VOORNAMEN.	BEROEPEN.	WOONPLAATSEN.		
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Schagen	271			de Leeuw	Cornelis	Kastelein	Schagen	90	100

Afbeelding 14. Uitsnede van de Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel.

Na de sloop van het slot in 1826 werd besloten om een groot gedeelte van de gracht te dempen. Op de voorburcht werd een kolfbaan aangelegd en het binnenterrein van de hoofdburcht werd met een ca. 1 m dikke laag grond, afkomstig van terp Avendorp, opgehoogd.⁴⁰ Het nieuwe opgehoogde terrein heeft tot omstreeks 1900 dienst gedaan als kerkhof. Omstreeks dezelfde periode werd het nieuwe kerkhof aan de Hoep in gebruik genomen, waardoor de het kerkhof op de hoofdburcht haar functie verloor. In de jaren 90 van de vorige eeuw werd het plan geopperd om Slot Schagen te herbouwen. In 2002 was de bouw voltooid en in september van dat jaar werd het slot officieel heropend. Heden ten dage wordt het slot gebruikt als hotel en trouwlocatie.

⁴⁰ Van Kempen 2000, 12-13, 19.

Zelfs na de aftakeling van het slot bleef het koetshuis nog lange tijd bestaan. Voorafgaand aan de bouw van de Julianaschool ten zuiden van het slot, is in de jaren 30 vanaf de toren van de Grote Kerk op de Markt een omgevingsfoto gemaakt. Op de foto zijn de twee hoektorens nog zichtbaar, maar van het ooit zo glorieuze slot is niets meer te zien. Het meest interessante prijkt echter in de rechteronderhoek van de foto, namelijk de voorgevel van het van oorsprong 17de-eeuwse koetshuis (zie paragraaf 5.4). In 1877 werd de voorgevel van het koetshuis gerenoveerd en werd het schilddak vervangen door een zadeldak met nog slechts één dakkapel. Pas vlak voorafgaand aan het archeologisch onderzoek werd het koetshuis tot de funderingen afgebroken.

Afbeelding 15. Slot Schagen vanuit het zuidwesten door Cornelis Bok in 1824. Hierop is de ruïne van het slot nog zichtbaar. Twee jaar later werd de gehele hoofdburcht, met uitzondering van de twee 15de-eeuwse ronde torens, afgebroken.

3 Doel en methode

3.1 Doel

Doel van het archeologisch onderzoek is het documenteren van gegevens en het bergen van vondstmateriaal om daarmee informatie te behouden die van belang is voor de kennisvorming van de historie van Schagen en de nabije omgeving. Daarnaast is voor het plaatsen van een archeologisch onderzoek binnen een onderzoekskader de landelijke Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (NOaA) van belang. De NOaA is vervaardigd door de Rijksdienst van Cultureel Erfgoed (RCE), ondersteund door universiteiten en gemeentelijk archeologen. De NOaA weerspiegelt de stand van zaken, lacunes en vragen die leven binnen de Nederlandse Archeologie. Op basis hiervan is een onderzoeksopdracht geformuleerd.

3.2 Onderzoeksopdracht

In het PvE is een aantal onderzoeksvragen geformuleerd, die als leidraad bij het archeologisch onderzoek en de uitwerking hiervan hebben gefungeerd. In dit standaardrapport wordt getracht antwoorden op deze vragen te geven. De vraagstelling uit het PvE is per periode opgesplitst.

IJzertijd en Romeinse Tijd

1. Zijn sporen uit de IJzertijd of Romeinse Tijd aanwezig? Zo ja, duiden deze sporen op bewoning vinnen het onderzoeksgebied? Kunnen de sporen nader worden gedateerd? Wat is de omvang van de vindplaats?
2. Zijn sporen of structuren aanwezig die duiden op agrarische activiteiten? Uit welke periode dateren deze sporen?
3. Hoe ziet de materiële cultuur eruit?

Middeleeuwen

4. Wat is de datering en aard van de sporen? Hoe is de gaafheid en conservering van de sporen? Wat is de omvang van de vindplaats?
5. Is binnen het plangebied een middeleeuwse terp aanwezig? Hoe is de terp opgebouwd? Hoeveel fasen heeft de terp? Wat is de omvang van de terp?
6. Wanneer zijn hier de eerste woonhuizen gebouwd? Wat is de aard van deze bebouwing? Vanaf wanneer werden de huizen (gedeeltelijk) uitgevoerd in baksteen? Hoeveel bouwfasen zijn aanwezig? Is het maaiveld tussentijds opgehoogd? Welke informatie geven de resten over de constructie en indeling van de huizen? Wanneer zijn de huizen gesloopt? Hoe ontwikkelt de bebouwing zich door de tijd heen? Hoe was de inrichting van het erf?
7. Geeft de materiële cultuur informatie omtrent de activiteiten die door de bewoners van het plangebied werden uitgevoerd?
8. Hoe verhoudt de materiële cultuur op lokaal, regionaal en interregionaal niveau?
9. Zijn binnen het plangebied hout- of muurwerkresten aanwezig die verband houden met het slot? Wat zeggen deze resten over de constructie en de indeling van het slot en slotterrein?
10. Zijn binnen het plangebied ophogingslagen of sporen aanwezig die vóór de bouw van de hofstede uit 1430 dateren? Zo ja, hoe zien deze sporen er uit? Kan iets worden gezegd over het type bouwwerk of de constructie waarbij deze horen? Wat is de datering van de ophogingslagen of sporen?

Afbeelding 16. Projectleider Sander Gerritsen en detectiespecialist Aad Weel speuren de vondstrijke grachtvulling af op zoek naar vondsten.

Nieuwe Tijd

11. Zijn gedempte slotgrachten of –sloten aanwezig binnen het plangebied? Wat is de oriëntatie? Kan iets worden gezegd over de breedte van de ontginningsprecelen of verandering van het grachten- of slotenpatroon in latere tijd? Wanneer zijn de sloten of grachten gedempt en waarmee? Werden de grachten beschoeid? Zo ja, hoe ziet die beschoeiing eruit?
12. Zijn op de achtererven waterputten, beerputten en/of afvalkuilen aanwezig? Wanneer zijn deze aangelegd en buiten gebruik gesteld? Kunnen de putten worden gekoppeld aan percelen? Wat kan op basis van vondstmateriaal uit de putten worden gezegd over het consumptiepatroon en de welstand van de bewoners van het onderzoeksgebied door de tijd heen? Geven vondsten informatie omtrent de beroepen die door de bewoners van het plangebied werden uitgeoefend?
13. Zijn sporen of structuren aanwezig die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten?
14. Zijn sporen aanwezig die verband houden met het koetshuis?
15. Zijn resten aanwezig van de brughoofden over de slotgracht of vijvers? Zo ja, met wat voor materiaal werd de brug gefundeerd en welke methode werd hierbij toegepast?
16. Zijn resten aanwezig die samenhangen met de tuin of boomgaard?
17. Zijn in het plangebied resten aanwezig van dierbegravingen? Hoe ziet dit er uit en waar op het terrein bevinden deze dierbegravingen zich? Zijn deze dierbegravingen te relateren met het koetshuis?

3.3 Methoden

3.3.1 Algemeen

Voorafgaand aan het gravend onderzoek zijn door een archeoloog van AWF vijf grondslagpunten met RD-coördinaten en NAP-hoogten uitgezet. Aan de hand van deze punten zijn verschillende lokale meetsystemen uitgezet en alle archeologische sporen ingemeten.⁴¹ Alle analoge tekeningen zijn op schaal 1:20 vastgelegd.

Het vondstmateriaal is met de hand en voor zover mogelijk per spoor verzameld (afb. 16). De vlakken en de stortgrond zijn met een metaaldetector afgezocht (afb. 17). Bij de uitwerking zijn de keramiek- en glasvondsten volgens het Deventersysteem, het classificatiesysteem voor laat- en post-middeleeuws aardewerk en glas, gedetermineerd.⁴² Doel van dit systeem is het eenduidig beschrijven van keramiek en glas in heel Nederland, waardoor het makkelijker is om vondsten en vondstcomplexen te vergelijken.

Het gravend onderzoek en de uitwerking ervan zijn verricht volgens de KNA versie 4.1 en het Kwaliteitshandboek Archeologie Hoorn, versie 2016.

Afbeelding 17. Een Neurenbergse messing rekenpenning uit de periode 1550-1612 wordt hier door detectiespecialist Aad Weel vers uit de bodem gehaald.

3.3.2 Werkwijze

In het PvE is gesteld dat binnen de bouwcontouren twee werkputten met een totale oppervlakte van 363 m² zouden worden aangelegd. Uiteindelijk zijn vanwege veiligheidsoverwegingen binnen de geplande bouwcontouren twee werkputten aangelegd met een totale oppervlakte van ca. 306 m² (afb. 18). Werkput 1 werd vanuit het noorden richting het zuiden aangelegd en was 22 m lang en 9 m breed. Werkput 2 werd op ca. 14 m ten westen van werkput 1 aangelegd

⁴¹ Sokkia Robotic Total Station.

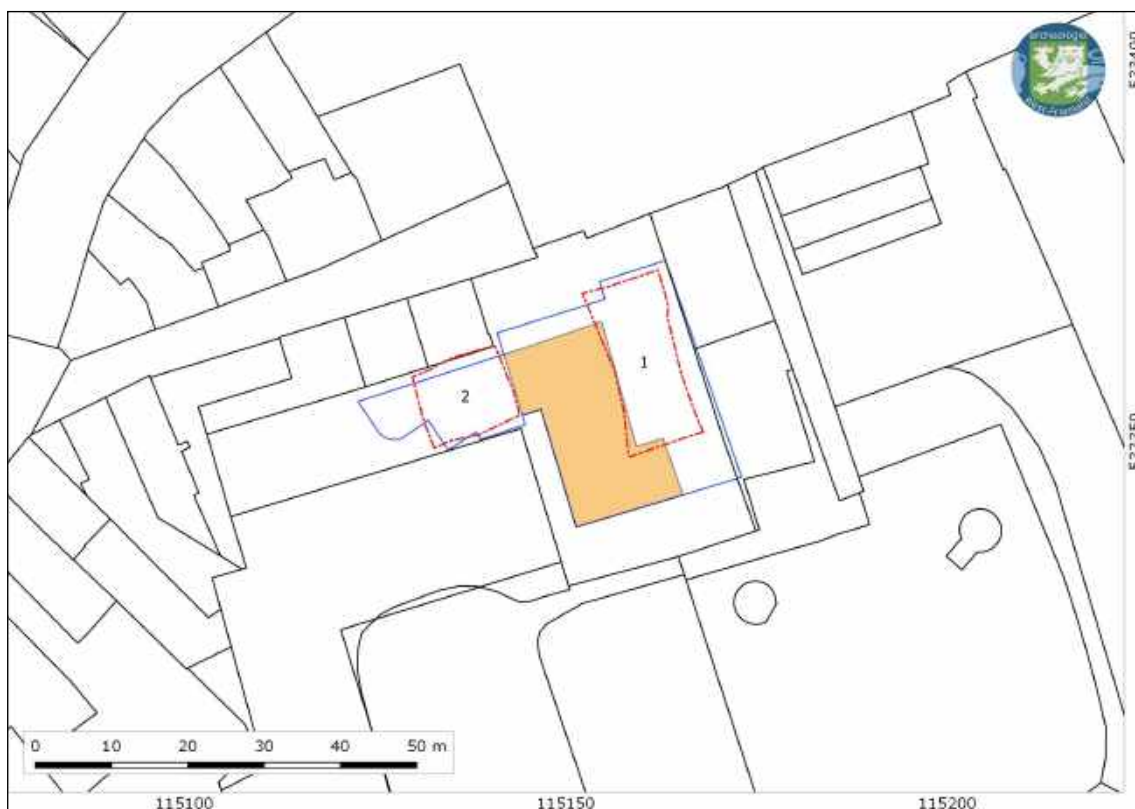
⁴² Deventer-Systeem, versie 2018.

en bevatte een lengte en breedte van ca. 11 m. De tussenruimte tussen deze twee werkputten was vrijgegeven tot een diepte van 1,15 m beneden maaiveld. De verstoring bleek echter minder diep dan voorafgaand aan het onderzoek was verwacht, waardoor toch archeologische resten aan het licht kwamen. Deze werden met goedkeuring van het bevoegd gezag en de opdrachtgever gedocumenteerd.

In totaal zijn zes profiel bestudeerd. Profiel 1 werd aan de noordzijde van werkput 1 aangelegd en is analoog getekend, gefotografeerd en beschreven. Profielen 2 en 3 werden respectievelijk aan de zuidzijde van werkput 1 en in een verdieping van een weggetrokken kelder aangelegd. Profiel 2 werd ter plaatse aangelegd om de verstoring die teweeg was gebracht in kaart te brengen, terwijl profiel 3 inzicht gaf in de diepere middeleeuwse ophogingspakketten. Beide profielen zijn alleen getekend en gefotografeerd. In werkput 2 zijn drie profielen in OW-richting getekend, gefotografeerd en beschreven.

De werkputten zijn laagsgewijs met een mechanische graafmachine verdiept, waarbij de sporenvlakken zijn gefotografeerd en ingetekend. In werkputten 1 en 2 is één archeologisch vlak aangelegd met een variërende diepte tussen -0,15 en -0,8 m NAP. Op vijf locaties zijn verdiepingen aangebracht die reikten tot ca. -2 m NAP.

Voor een overzicht van de profielen, sporen en werkputten wordt naar bijlagen 1 t/m 4 en 8 verwezen.

Afbeelding 18. Werkputten (rode stippellijn) binnen het plangebied (blauw kader). Het oranje vlak geeft de reeds vrijgegeven zone weer.

4 Resultaten archeologisch onderzoek

4.1 Algemeen

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het archeologisch onderzoek beschreven. Hierbij komen achtereenvolgens aan bod: de algemene bodemopbouw, de mate van verstoring en de beschrijving van de sporen en vondsten per fase. Indien mogelijk wordt de materiële cultuur per context beschreven. Losse vondsten staan per fase apart beschreven.

4.1.1 Fasering

De aangetroffen archeologische sporen kunnen in vier hoofdfasen, verdeeld over twee archeologische perioden, worden ingedeeld (tabel 1). Fase 1 omvat alle sporen die dateren voorafgaand aan de ingebruikname van de voorburch van Slot Schagen in de eerste helft van de 16de eeuw. Het gaat hierbij voornamelijk om ophogingspakketten. In fase 2, gedurende de ingebruikname van het Slot Schagen en de voorburch, had het slot voornamelijk een militaire functie. Uit deze periode dateren een 15de-eeuwse afvalkuil, de resten van twee 16de-eeuwse gebouwen op de voorburch en de demping van de ringgracht tussen 1600 en 1632. In fase 3 vond een verschuiving van eigendom plaats van de heerlijkheid Schagen. De heerlijkheid werd verkocht aan de heer George van Cats, die meer openheid en luxe wilde uitstralen. Onder andere een koetshuis op de voorburch uit de tweede helft van de 17de eeuw dateert uit deze fase. In fase 4 was de heerlijkheid in handen van de nazaten van de laatste Van Beieren - van Schagen, namelijk de familie d'Oultremont. De familie d'Oultremont toonde weinig affectie met hun Schagense nalatenschap. Dit resulteerde in het verval van het Slot Schagen in de 18de eeuw en uiteindelijk de sloop van het hoofdgebouw in de eerste helft van de 19de eeuw. Tot slot werd omstreeks 1818 het voormalige koetshuis verkocht aan de Texelse horeca-exploitant Cornelis de Leeuw, die koffiehuis 'Vredelust' begon.

Tabel 1. Overzicht van fasering.

Fase	Periode	Eeuwen	Dateringsmethode	Kenmerken
Fase 1	Late-Middeleeuwen	1250-1547	Stratigrafie en keramiek	Ophogingspakketten
Fase 2	Late-Middeleeuwen en Nieuwe Tijd	1547-1647	Historische bronnen, keramiek en stratigrafie	Oudste koetshuis met stal en gedempte grachten
Fase 3	Nieuwe Tijd	1647-1795	Historische bronnen, keramiek en stratigrafie	Bloei en verval Slot Schagen
Fase 4	Nieuwe Tijd	1795-heden	Historische bronnen, keramiek en glas	Bataafse Republiek, sloop hoofdburcht en koffiehuis-exploitatie

4.1.2 Bodemopbouw

In deze paragraaf wordt een algemene indruk van de bodemopbouw geschetst. De meer specifieke kenmerken van de individuele ophogingspakketten worden in paragraaf 4.2 Fase 1 beschreven.

4.1.2.1 Werkput 2

In werkput 2 kon de bodemopbouw in twee profielen nader worden bestudeerd.⁴³ In geen van de verdiepingen werden de natuurlijke kwelderafzettingen aangesneden (afb. 19).⁴⁴ Het onderste

43 Profielen 4 en 6.

44 Profiel 4.

pakket bestond schone gelaagde humeuze bruine en grijze klei met veel rietresten. Gezien de relatief schone en gelaagde aard van dit pakket betreft het mogelijk een laatmiddeleeuws overstromingsdek. Hierboven lag een pakket vette grijze klei met een paar fragmenten 13de-eeuws kogelpotaardewerk met bezemstreekversiering.⁴⁵ De laag hierop bestond uit een 0,6 m tot 0,7 m dik pakket rulle grijze klei met matig veel mortel, rood en geel baksteenpuin en een handjevol 16de-eeuws aardewerk.⁴⁶ In profiel 6 werd de oudste ophogingslaag door de middeleeuwse ringgracht doorsneden, die rondom de voorburcht lag.⁴⁷ Deze gracht is in de eerste helft van de 17de eeuw gedempt, waarna het terrein ten behoeve van de aanleg van de Heerenstraat minimaal één keer werd opgehoogd en geëgaliseerd.

Afbeelding 19. Zuidprofiel 4 in werkput 2.

4.1.2.2 Werkput 1

Aan de noordzijde van werkput 1 zijn het noord- en westprofiel onderzocht.⁴⁸ Ter plaatse is het veronderstelde laatmiddeleeuwse gelaagde overstromingsdek niet waargenomen. Waarschijnlijk bevond deze zich nog enkele decimeters dieper. De top van het oudste ophogingspakket (S29) bevond zich op een diepte van -1,4 m NAP en correspondeert waarschijnlijk met de stichting van Slot Schagen omstreeks 1430. Hierboven lag een pakket homogene grijze klei opgeworpen voorafgaand aan de stichting van de 16de-eeuwse gebouwen op de voorburcht. Na het vervallen van de militaire functie van het slot en de sloop van de 16de-eeuwse bebouwing op de voorburcht werd voorafgaand aan de bouw van een nieuwe koetshuis omstreeks 1658 het terrein opnieuw opgehoogd en geëgaliseerd. De oostgevel van het 17de-eeuwse koetshuis is namelijk op een pakket grijze klei met puin en mortel geplaatst dat zich vervolgens op de bakstenen vloer van het 16de-eeuwse gebouw bevond (afb. 20).

45 V38.

46 V37.

47 S25.

48 Profielen 1 en 3.

Afbeelding 20. De 17de-eeuwse fundering op een egalisielaag van donkergrijze klei met baksteenpuin en mortel. Daaronder ligt de bakstenen vloer van de 16de-eeuwse voorganger.

Afbeelding 21. Zuidprofiel 2 in werkput 1. Op deze foto is de verstoring goed zichtbaar.

4.1.3 Mate van verstoring

In werkput 1 was aan de zuidzijde de bovenste 0,7 m verstoord. De onderzijde van deze verstoring bevond zich op een diepte van ca. -0,4 m NAP (afb. 21). Een deel van deze verstoring was vooraf deels bekend. In het begin van de jaren 90 van de vorige eeuw werd een deel van

de toenmalige nieuwbouw voorzien van een kruipruimte met betonplaatfundering en heipalen. Hierdoor was in het bureauonderzoek geadviseerd om het van kruipruimte voorziene gebied tot -1,15 m beneden maaiveld vrij te geven van nader archeologisch onderzoek.⁴⁹ Naar het noorden toe was de bodem van werkput 1 tot 0,3 m NAP ongeroerd. In werkput 2 waren tijdens de sloopwerkzaamheden de funderingen van de voormalige bebouwing tot een diepte van -0,4 m beneden maaiveld weggebroken. Deze fundering was op heipalen geplaatst, die tijdens het onderzoek nog in de bodem aanwezig waren.

---

49 Leek 2018a, 28-29.

4.2 Fase 1: Late-Middeleeuwen 1250-1547

De sporen en vondsten uit fase 1 behoren tot de oudste sporen aangetroffen tijdens het archeologisch onderzoek. Hoewel de geschreven geschiedenis van de burcht mogelijk teruggaat tot de tijd van graaf Floris V (1254-1296), zijn uit de 13de eeuw, op een paar fragmenten van kloostermoppen en kogelpotaardewerk na, geen vondsten aangetroffen. De oudste sporen bestaan voornamelijk uit ophogingspakketten die voorafgaand aan of gelijk met de aanleg van de voorburch zijn opgeworpen. Verondersteld wordt dat gelijktijdig met de aanleg van de voorburch de omliggende ringgracht is gegraven. De periode 1350-1500 is met een afvalkuil met slachtafval beter vertegenwoordigd.

4.2.1 Sporen

4.2.1.1 Ophogingslagen

Tijdens het onderzoek zijn verschillende ophogingspakketten aangetroffen uit de periode 1375-1450. Aangezien het Slot Schagen ca. 50 m ten zuiden van het oorspronkelijke middeleeuwse ontginningslint lag, diende het beoogde slotterrein eerst bouwrijp en gebruiksklaar te worden gemaakt. Waarschijnlijk werd dit gedaan door het terrein op te hogen met stadsafval en humeuze klei uit het drassige Schager achterland en de grond afkomstig uit de ringgrachten.

Ophogingslaag S29 (1375-1425)

Het oudste dateerbare ophogingspakket bevond zich aan de noordzijde van het plangebied. Het pakket bestond uit bruinigrijze sterk siltige klei met grijze kleibrokken, dierlijk bot, rood baksteenpuin en keramiek. De bovenzijde van het pakket lag op een diepte van -1,4 m NAP. Uit het pakket kwamen scherven van steengoed uit Siegburg, waaronder een fragment van een s1-kan-1, typerend voor de periode 1375-1425 (afb. 22).⁵⁰ Daarnaast een fragment van grijsbakkend aardewerk en een kleine grape (r-gra-5) van roodbakkend aardewerk versierd met boogjes van witte kleislib, ook karakteristiek voor de periode rond 1400.

Ophogingslaag S2 (1400-1547)

Bovenop het oudste middeleeuwse ophogingspakket bevond zich een ca. 1 m dikke laag heterogene lichtgrijze sterk siltige klei met keramiek en diverse metalen voorwerpen uit de periode 1400-1550. Het aardewerk bestond uit scherven van steengoed kannen (s1-kan-1), karakteristiek voor de late 14de en 15de eeuw. Een fragment van een bakpan (r-bak-1?), ook typisch 15de of vroeg 16de-eeuws. Verder scherven van een pot, een deksel en grappen van roodbakkend aardewerk, deels 16de-eeuws op basis van

Afbeelding 22. Kan van steengoed uit Siegburg uit de periode 1375-1425. Deze kan wordt in de volksmond ook wel een jacobakan genoemd, naar Jacoba van Beieren. Jacoba van Beijeren van tevens het nichtje van heer Willem 'de Bastard' van Beieren van Schagen.

⁵⁰ V30-C01.

vorm en kwaliteit van het loodglazuur. Verder bevatte de laag diverse ijzeren voorwerpen, waaronder twee nagels, mogelijk een dissel, een beslagplaat evenals een bloemvormig riembeslag van messing, een zilveren munt en een loden pelgrimsinsigne van Maria op de Keins (zie kadertekst 4.3.2.2 Metaal).

Afbeelding 23. Zilveren vlieger uit 1472 in Bolsward geslagen.

De zilveren munt, een zogenaamde vlieger, dankt zijn naam aan de dubbelkoppige adelaar die op de voorzijde prijkt (afb. 23).⁵¹ Het exemplaar is in 1472 in Bolsward (Fr.) geslagen. Dit blijkt uit de tekst op de voorzijde van de munt, waarop in Latijn *MONETA NOVA BOLSWERDIEN* (nieuwe munt uit Bolsward) staat weergegeven. Om verwarring te voorkomen staat ook nog de letter B in het hart van het kruis op de keerzijde. Vliegers die de waarde van een stuiver hadden, zijn in Bolsward geslagen in onder andere 1455 en tussen de periode 1472-1487. Enkele andere steden produceerden ook vliegers, zoals Sneek (ca. 1470 en 1477) Leeuwarden (1472 en 1484) en Groningen (1454-1505). Opmerkelijk aan de munt uit het onderhavige onderzoek is dat de keerzijde waarschijnlijk niet geheel volgens plan is geslagen. Bij het jaartal lijkt namelijk MCCC (1300) te staan, terwijl dit MCCCC (1400) hoort te zijn. De L (50) lijkt eerder II en er lijkt sprake van een lichte dubbelslag.

De laatste middeleeuwse ophoging binnen het plangebied vond in ieder geval plaats ná de voltooiing van het slot in 1430 en vóór de bouw van de panden op de voorburch van het kasteel in de eerste helft van de 16de eeuw (zie paragraaf 4.3).

Afvalkuil S12

Aan de zuidzijde van werkput 1 werd een afvalkuil aangesneden, die deels buiten de werkput lag (afb. 24). De kuil had een waarneembare diameter van 1,4 m, maar is mogelijk groter geweest. De kuil is tot een diepte van 0,5 m onderzocht en de vulling bestond uit vuile donkergrijze klei met één fragment steengoed uit Langerwehe en fragmenten van minimaal twee graven van roodbakkend aardewerk met spaarzaam loodglazuur uit de periode 1350-1500.

51 V7-M01.

Afbeelding 24. De 15de-eeuwse afvalkuil.

Opvallend was de grote hoeveelheid dierlijk slachtafval dat uit de kuil afkomstig is. In totaal zijn 35 vogelbotten verzameld, waarvan veertien fragmenten zijn toe te schrijven aan de knobbelzwaan (*Cygnus olor*).⁵² Acht andere fragmenten waren ook afkomstig van een grote vogel, maar waren niet verder op soort te determineren. Verschillende hak- en snijsporen duiden erop dat de zwanen voor consumptie zijn bereid. Daarnaast viel het op dat van de zwanenbotten in sets van drie aanwezig waren (drie *tibiotarsus*⁵³ en *carpometacarpus*⁵⁴). Bij het *caracoid*⁵⁵ was zelfs twee keer op precies dezelfde plaats een hakspoor te zien. Eén *carpometacarpus* illustreerde dat de zwaan is geleeuwikt. Hierbij worde de laatste botten, de *phalanges*⁵⁶, verwijderd. Dit gebeurde vaak op jonge leeftijd, waardoor het dier geen slagpennen kreeg. Zonder deze slagpennen was een het dier kreupel en kon het niet meer wegvliegen.⁵⁷ De overige vogelbotten bestonden uit enkele gansachtigen en kleinere eendensoorten. Drie grotere fragmenten behoorden waarschijnlijk toe aan een reigerachtige.

De aanwezigheid van zwanenbotten binnen een middeleeuws vondstcomplex is vrij zeldzaam. De jacht op zwanen was namelijk alleen toegestaan aan diegenen die het zwanenrecht bezaten. Dit recht werd voornamelijk aan edelen verleend en wel door de zogenaamde pluimgraaf. Het pluimgraafschap hield het alleenrecht in tot het doden en vangen van vogels, die in de akte werden genoemd in een gepacht gebied.⁵⁸ In 1427 verkreeg Willem 'de Bastard' van Beieren de heerlijkheid Schagen in leen van graaf Philips van Bourgondië. Een van de rechten die de heren en vrouwen van Schagen hierbij kregen, was het pluimgraafschap voor West-Friesland, Texel en Wieringen.⁵⁹ Het alleenrecht tot het vangen en doden van zwanen of het verlenen

52 Determinatie door J. van Leeuwen (Buro de Brug).

53 Onderbeen.

54 Middenhandsbeen.

55 Borstbeen.

56 Vingerkootjes/vleugelbotjes.

57 Tegenwoordig wordt het leewieken van gevogelte als wreed gezien. Bij wet is het sinds 2018 verboden.

58 Bregman 1965, 44.

59 Bregman 1965, 39.

van zwanenrecht aan derden behoorde dus toe aan de eerste heer van Schagen, Willem de Bastaard.

Het verbod op het stropen van zwanen was iets dat niet licht moest worden opgevat. Zo vaardigde keizer Karel V (1500-1558) in 1548 een verbod uit tot het vangen, schieten en doden van jonge en oude zwanen binnen de gepachte grond van de pluimgraaf. Zij die zich hieraan voor het eerst schuldig maakten, kregen een boete van zes Carolusgulden.⁶⁰ Deze boete kon oplopen tot veertig Carolusgulden voor iedere zwaan.

Voor zover duidelijk bleef het pluimgraafschap gedurende de 15de en 16de eeuw niet constant in handen van de heren en vrouwen van Schagen. Aan het einde van de 16de eeuw liep de pachtijd van het pluimgraafschap van de dijkgraaf van Medemblik bijna af. Hierdoor verzocht Jan III van Beieren – van Schagen de ridderschap en steden van Holland en West-Friesland het verkrijgen van een eeuwigdurend erfpacht op het pluimgraafschap van West-Friesland en Noord-Holland tegen een betaling van tien ponden per jaar. In 1606 werd het eeuwigdurend erfpacht op verzoek van Jan III omgezet in een onversterfelijk leen.⁶¹

Het houden van klein waterwild, zoals eenden gebeurde vanaf de Middeleeuwen in zogenaamde vogelkooien. Dit waren vanginrichtingen die het mogelijk maakten om klein waterwild op een efficiënte manier in grote hoeveelheden te houden en te vangen. Men die het zwanenrecht bezat, had het recht tot het houden en van zwanen binnen een gepacht gebied. Dit werd zwanendrift genoemd. Mogelijk werden de zwanen gehouden op dezelfde plaats als waar de eenden werden gevangen. Hierop wordt in de synthese dieper ingegaan.

---

60 1 gulden = 20 stuivers = 320 penningen.

61 Bregman 1965, 44.

4.3 Fase 2: Nieuwe Tijd (1547-1647)

Uit historisch kaartmateriaal, daterend uit de periode 1547-1561, blijkt dat op de voorburcht twee gebouwen hebben gestaan.⁶² Van deze gebouwen zijn de resten van de funderingen en een mestgoot aangetroffen. In dezelfde periode vond een overgang van landgebruik plaats. De voormalige 16de-eeuwse vijver ten westen van de voorburcht werd gedempt en in de eerste helft van de 17de eeuw werd hetzelfde perceel in gebruik genomen als siertuin.

4.3.1 Sporen

4.3.1.1 "tvoorhuijs" en stal

Ter plaatse waar werd verwacht de 16de-eeuwse gebouwen aan te treffen, kwamen verschillende sporen van bebouwing aan het licht. Op twee van de drie 16de-eeuwse landmeterskaarten prijken twee gebouwen op de voorburcht. Op de eerste kaart uit 1547 gaat het om één gebouw OW-richting, die aan beide kanten van een trapgevel is voorzien. Op de tweede kaart uit 1547 is een duidelijke tweedeling tussen een groter en een kleiner gebouw te zien.

Fundering westgevel (S22)

In het noorden van werkput 1 kwamen op een diepte van -0,5 m NAP de zuid- en westgevel van het 16de-eeuwse koetshuis tevoorschijn (afb. 25). De fundering van de westgevel was 0,4 m breed en bestond uit roodgele (mengkleur) bakstenen van 25,5x13x6,5 cm.⁶³ Bakstenen van een dergelijk formaat komen voor vanaf de tweede helft van de 14de eeuw en blijven tot en met de 17de eeuw in zwang. De westgevel was met harde mortel gemetseld en was nog maximaal negen steenlagen hoog. Het muurwerk bevond zich direct op de onderliggende klei, zonder enige (waarneembare) vorm van grondverbetering.

Afbeelding 25. De fundering van de zuid- en westgevel van de 16de-eeuwse bebouwing op de voorburcht.

62 Zie hoofdstuk 2.

63 V40.

Fundering zuidgevel (S13) en uitbraakspoor (S26)

De fundering van de zuidgevel bestond eveneens uit roodgele bakstenen, maar dan van een veel kleiner formaat (20x11x 4 cm en 21x10x4,5 cm).⁶⁴ Dergelijke bakstenen werden aan het einde van 15de eeuw vervaardigd en behoren tot de kleinste in hun soort van die tijd.⁶⁵ Het muurwerk was 0,5 m breed en was met harde kalkmortel gemetseld. De onderzijde van de muur bevond zich op -1,05 m NAP. Vanaf de westgevel gemeten was de zuidgevel minimaal 8,9 m lang (afb. 26). Tijdens de aanleg van een kelder in de jaren 90 van de vorige eeuw was een deel van de muur weggebroken. Verderop was de muur in het vlak zichtbaar als een baan bruingrijze klei met mortel, iets rood en geel baksteenpuin.⁶⁶ Op een diepte van -0,85 m NAP resteerden de onderste twee baksteenlagen van de zuidgevel (afb. 27). Waarschijnlijk heeft de fundering verder richting het oosten gelopen. In het oostprofiel van werkput 1 was namelijk een duidelijk uitbraakspoor in het verlengde van zuidgevel S13 en uitbraakspoor S26 zichtbaar (afb. 28). Over het geheel genomen was het gebouw dus minimaal 15 m lang.

Afbeelding 26. De zuidgevel van het 16de-eeuwse gebouw.

Tussenmuur (S6)

In het noordprofiel en deels in het vlak was de onderste baksteenlaag van een steense tussenmuur (S6) aanwezig (afb. 29). Deze bevond zich haaks op zuidgevel S6 en parallel aan westgevel 22. Waarschijnlijk bevond een deel van de muur zich nog buiten de werkput. Het muurwerk bestond uit hergebruikte los gestapelde rode bakstenen van 21x12x4 cm. De onderzijde van de muur bevond zich op -0,45 m NAP. Vanaf de westgevel gemeten bevond de muur zich op ca. 7,6 m. Gezien de geringe diepte is het mogelijk dat de tussenmuur als bakstenen plint heeft gediend, waarop een houten tussenwand heeft gestaan. Op deze manier konden twee verblijven van elkaar worden gescheiden.

Mestgoot (S3, S4, S5 en S7)

Op een afstand van ruim 2,8 m ten oosten van en parallel aan tussenmuur S6 lag een mestgoot, bestaande uit twee in kruisverband gemetselde steense plinten met op de westelijke plint een rollaag (een rij op hun kant liggende stenen) (afb. 30).⁶⁷

⁶⁴ V12.

⁶⁵ Gawronski & Veerkamp 2004, 19.

⁶⁶ S26.

⁶⁷ S3 en S4.

Afbeelding 27. Op de plaats van een moderne kelder was de muur deels gesloopt. Op de foto zijn de onderste twee baksteenlagen nog zichtbaar.

Afbeelding 28. In het oostprofiel van werkput 1 was een uitbraakspoor zichtbaar dat precies in het verlengde van de fundering S13 en uitbraakspoor S26 lag.

Afbeelding 29. Restant van een bakstenen plint. Waarschijnlijk heeft hier een houten tussenwand op gestaan.

Afbeelding 30. De mestgoot in het oostelijke verblijf. De aanwezigheid van een mestgoot in het westelijke verblijf duidde erop dat het waarschijnlijk om een stalling gaat.

Afbeelding 31. Het lijkt erop dat op een zeker moment een deel van de oostelijke plint is vervangen. Het aangezette stuk lag dan ook koud tegen de oorspronkelijk plint aan en was minder diep geplaatst.

Op de oostelijke plint ontbrak een dergelijke rollaag (afb. 31). Beide de plint en de rollaag waren gemaakt van roodgele bakstenen met variërende afmetingen tussen 20x9,5x4,5 cm en 22x10x4,5 cm.⁶⁸ In een later stadium is de oostelijke plint met ruim 3,2 m richting de zuidgevel verlengd en is de nieuwe plint voorzien van een rollaag.⁶⁹ De plint was slechts één laag hoog met daarop de rollaag. Zowel de rollaag als de plint was gemaakt van los gestapelde hergebruikte roodgele bakstenen. Hierdoor kreeg het verlengde stuk een vrij slordige indruk. De onderlinge afstand tussen de plinten bedroeg ca. 0,6 m. Daartussen lag een naaldhouten vloer, maar door de zeer slechte staat van het hout viel deze tijdens het bemonsteren direct uiteen (afb. 32).⁷⁰

De mestgoot is in de eerste helft van de 17de eeuw gedempt tijdens de afbraak van de stal. De goot was namelijk gevuld met een

Afbeelding 32. Tussen de twee bakstenen plinten lag de naaldhouten vloer van de goot.

68 V8 en V9.

69 S5.

70 S7; M1.

pakket bruinigrijze klei met matigveel mortel en een paar scherven van roodbakkend aardewerk, waaronder een grape (r-gra-70) met een plat model en een deel van een hengselpot uit de eerste helft van de 17de eeuw.⁷¹

Afbeelding 33. Pad van verschillende baksteensoorten, stenen en plavuizen. Op een hoger niveau een poer van het 17de-eeuwse koetshuis.

Bestrating voor "tvoorhuijs" (S8)

Vrijwel direct tegen zuidgevel S13 lag op een diepte variërend tussen -0,25 m en -0,35 m NAP een samenstelling van verschillende baksteensoorten, stenen en plavuizen (afb. 33).⁷² De bakstenen waren overwegend rood en bezaten gemiddelde afmetingen van 21x10,5x5 cm. Aan de randen van de bakstenen zat een fijne laag mortel, hetgeen impliceert dat het om hergebruikt materiaal ging. Waarschijnlijk zijn door jarenlange slijtage de oorspronkelijke gebruikssporen verdwenen. Hetzelfde gold voor een roodbakkende plavuis van 17x17x3,5 cm, waarvan de glazuurlaag alleen nog aan de zijkanten aanwezig was.⁷³ De glazuurlaag was aan de bovenzijde verdwenen (afb. 34).

Afbeelding 34. Sterk versleten roodbakkende plavuis met resten van glazuur aan de zijkanten. Plavuizen van 17x17x3,5 cm zijn kenmerkend voor de periode 1300-1500.

⁷¹ V6.

⁷² V11.

⁷³ V30-BK01.

De bestrating heeft waarschijnlijk verder richting het westen gelopen en heeft deel uitgemaakt van de bestrating richting de 16de-eeuwse bebouwing. Tijdens de bouw van het 17de-eeuwse koetshuis is de bestrating onder diens funderingen verdwenen.

4.3.1.2 Gracht tussen de voorburcht en de vijver

Gedurende een periode van meer dan 300 jaar heeft het grachtenstelsel rondom de voorburcht gefunctioneerd. Tijdens deze ruime tijdspanne zijn de percelen rondom het slot op verschillende manieren gebruikt.⁷⁴ Zo is uit historische bronnen bekend dat op het perceel direct ten westen van de voorburcht een vijver lag, maar dat deze tussen 1547 en 1561 is gedempt. Op het perceel direct ten westen van de hoofdburcht lag een kleine boomgaard. Tussen 1561 en 1632 verdwenen de kleine boomgaard en het perceel met de gedempte vijver en maakten deze plaats voor een siertuin in Franse stijl. Hiervoor diende een deel van het grachtensysteem te worden gedempt. Tijdens het onderzoek is een deel van de gracht, die het perceel met de gedempte vijver van de voorburcht scheidde, aangesneden.

Afbeelding 35. Zuidprofiel 6 in werkput 2. Hierin zijn de verschillende vullings- en dempingslagen van de gracht goed te zien.

Grachtvulling (S25, lagen 5 en 6)

In een verdieping van werkput 2 werden in het vlak meerdere rommelige in NZ-richting liggende lagen aangetroffen.⁷⁵ Op basis van het zuidprofiel van de verdieping bleek dat het om een deel van een gracht ging met verschillende vullings- en dempingslagen (afb. 35).⁷⁶ De oudste laag bevond zich op een diepte van -1,6 m NAP en bestond uit sterk met riet doorwortelde grijze klei. Waarschijnlijk gaat het hier om een 16de-eeuwse grachtvulling. Hierboven bevond zich een 0,3 m dik pakket gelaagde bruingrijze klei met rietresten, leisteek en keramiek, waaronder

⁷⁴ Zie paragraaf 2.3.

⁷⁵ S25.

⁷⁶ Lagen 2, 3, 4, 5 en 6.

een fragment van een steengoed kan uit Raeren, een scherf van een bloempot (r-blo-12) van roodbakkend aardewerk, een fragment van een roodbakkende vuurstolp uit de periode 1550-1650 en een bolle 17de-eeuwse grape.⁷⁷ Verder bevatte de laag een paar voorwerpen van ijzer en lood, waaronder een grotendeels vergane bijl, een nagel en een uit meerdere strips en haakjes samengesteld voorwerp. Mogelijk is het laatstgenoemde voorwerp een onderdeel van een paardentuig. Het lood bestaat uit niet nader determineerbare stukjes afval. Dit geheel was afgedekt met een 0,15 m dikke compacte laag organisch materiaal, bestaande uit takken en twijgen.⁷⁸ Deze laag is bemonsterd voor nader archeobotanisch onderzoek.⁷⁹

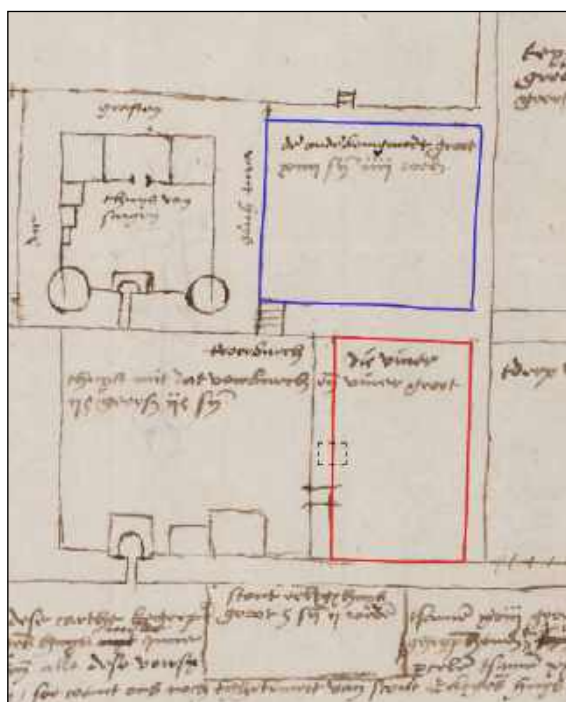
Uit het monster zijn vijf stukken hout met verschillende diameters geselecteerd (zie tabel 2). Van ieder fragment zijn vervolgens microscopische coupes van de drie verschillende oriëntaties gesneden.⁸⁰ Met een doorvallend lichtmicroscop zijn de houtanatomische kenmerken waargenomen bij een vergroting tussen 40 en 100 maal en vergeleken met een determinatiesleutel.⁸¹

Tabel 2. Overzicht van monsters.

Spoor	Laag	Monster	Omschrijving	Houtsoort
25	5	M02	Twijgje	Es
25	5	M02	Twijgje	Appel/peer
25	5	M02	Twijgje	Wilg
25	5	M02	Twijgje	Duindoorn
25	5	M02	Twijgje	<i>Ligustrum/viurnum</i>

Uit het onderzoek bleek dat het monster enkele zeer algemene soorten bevatte, zoals es (*Fraxinus excelsior* L.), wilg (*Salix* sp.) en in mindere mate één soort uit de appel- en peergroep (*Pirus malus/communis*). In twee gevallen gaat het om soorten die door de onderzoeker nog nooit eerder zijn aangetroffen. In één geval komen de kenmerken overeen met duindoorn (*Hippophae rhamnoides* L.). Het laatste fragment laat typische kenmerken zien van zowel liguster (*Ligustrum vulgare* L.) als wollige sneeuwbal of Gelderse roos (*Viburnum lantana/opulus* L.).

Gezien de locatie en de aard van de compacte organische laag gaat het vermoedelijk om snoeiafval afkomstig van de boomgaard ten zuiden of ten westen van het slot en de siertuin ten westen van de voorburcht (afb. 36).

Afbeelding 36. Uitsnede van de schematische landmeterskaart uit 1547. De blauwe lijn omkadert de boomgaard aan de westzijde van het slot. De rode lijn omkadert het perceel met de vijver, die tussen 1561 en 1615 tot siertuin werd omgevormd. Binnen het zwarte gestippelde kader werd de gracht tijdens de opgraving aangesneden.

77 V46.

78 Laag 5; M02.

79 Overgenomen uit: Van Daalen 2019.

80 Radiaal, tangentieel en transversaal.

81 Schweingruber 1990.

Tot ongeveer 1600 lag de nadruk van tuinen en boomgaarden vaak op de nutsfunctie; de tuin of boomgaard moest dus daadwerkelijk nut hebben.⁸² Tot deze nutsplanten behoorden de appel- en perenbomen, die omwille van hun vruchten werden geteeld. Liguster en wollige sneeuwbal zijn daarentegen minder tot niet eetbaar en licht tot vrij giftig. Jonge twijgen van liguster werden gebruikt voor het maken van manden en vlechtwerk. De wollige sneeuwbal groeit uitzonderlijk op kalkhoudende bodem, terwijl liguster alleen een voorkeur voor een licht alkalische bodem heeft.⁸³ Beide soorten zijn zeer makkelijk te kweken en lenen zich goed als heg.

De Gelderse roos was ten opzichte van de liguster en de wollige sneeuwbal een multifunctionele plant met zowel medische als consumptieve en decoratieve doeleinden. De plant gedijt goed op alle bodemsoorten, maar prefereert een vochtige ondergrond. Hoewel de struiken hun bladeren verliezen, blijven de bessen gedurende de winter hun kleur behouden, wat in siertuinen een fraai aanzicht oplevert. In grote hoeveelheden zijn de bessen in rauwe toestand giftig en kan bij overmatig gebruik braken en diarree veroorzaken.⁸⁴ De bessen zijn vrij zuur en zijn goed te verwerken in jam en gelei vanwege de hoge gehalte aan pectine. De vruchten werden farmaceutisch gebruikt om hevige krampen en andere aandoeningen zoals astma te behandelen. Daarnaast werden de rode bessen in gedroogde toestand gebruikt om rode inkt te vervaardigen.

Tot slotte geldt de duindoorn als een ware exoot tussen de andere planten. De duindoorn wordt zoals de naam doet vermoeden doorgaans dichtbij de kust of op vaste duinen aangetroffen. Hoewel de duindoorn het beste gedijt op vochtige en zandige bodems kan de plant ook op kleiige bodems worden geteeld. In de winter bleven de oranje bessen goed bewaard. Dit zorgde samen met de vruchten van de Gelderse roos voor een kleurige afwisseling binnen de winterse siertuin.

Net als de vruchten van de Gelderse roos kent de duindoorn vele toepassingen. De vruchten zijn zeer zuur en rijk aan vitamines C en A. Het sap wordt gebruikt voor simpele behandelingen, zoals verkoudheid. Daarnaast kan uit de vruchten olie worden gewonnen die zou helpen bij maag- en darmklachten of huidaandoeningen.⁸⁵

Pas omstreeks 1600 vond een omslag plaats in tuinindeling en kregen tuinen een symmetrisch plan naar Franse voorbeelden. Dit is mede terug te zien op de kaart van Boxhorn uit 1632 (afb. 37). Het perceel met de 16de-eeuwse vijver ten westen van de voorburcht werd tussen 1547 en 1561 gedempt en ter plaatse werd een siertuin aangelegd.

Afbeelding 37. Uitsnede van de kaart van Boxhorn uit 1632. Binnen het rode kader is de siertuin in Franse stijl zichtbaar met in het midden een preeel.

82 Doesburg *et al.* 2019.

83 Altmann 1980; Clapham *et al.* 1962.

84 Altmann 1980; Frohne & Pfänder 1984.

85 Matthews 1994.

Grachtdemping (S25, lagen 2, 3 en 4)

Bovenop de laag met snoeiafval bevond zich een 0,3 m dik pakket van heterogene grijsbruine klei met puin van rode en gele bakstenen. Deze laag bevatte buiten bouwkeramiek en fragmenten leisteen, maar geen dateerbaar vondstmateriaal. Hierboven bevond zich een grachtvulling van donkergrijs tot zwart organisch materiaal met grof baksteenpuin (afb. 38). Vervolgens is de gehele gracht en één keer gedempt met donkergrijs-bruine klei met grijze kleivlekken, matigveel grof baksteenpuin, mortel, leisteen en keramiek.⁸⁶ Op basis van de muntvondsten en historisch kaartmateriaal kan de demping tussen 1615 en 1632 worden geplaatst.

Afbeelding 38. Uit de grachtvulling werd een handbezem van twijgjes geborgen.

Uit de demping zijn tientallen keramiekscherven en diverse metalen objecten verzameld. Het gaat om fragmenten van geglazuurd steengoed, roodbakkend en witbakkend aardewerk, Weser-aardewerk, majolica en Italiaanse faience. Daarnaast werd ook een fragment van een glazen beker van helder glas in Venetiaanse stijl uit de periode 1575-1700 geborgen.

Het steengoed is met fragmenten van kannen uit Raeren, Aken en het Westerwald vertegenwoordigd. De eerste twee producten zijn nog voor 1600 te dateren, het Westerwald steengoed dateert na 1600. Ook komt een scherf van een ongeglazuurde snelle uit Siegburg voor, typerend voor de tweede helft van de 16de en het eerste kwart van de 17de eeuw. Bij het witbakkend aardewerk is onder andere een bakpan (w-bak-5) en een kop (w-kop-2) op te merken. Het roodbakkend aardewerk is met meer vormen vertegenwoordigd. Zo zijn scherven van diverse borden op standlobben met kraagrand (r-bor-6, r-bor-45) op te merken. Daartussen bevinden zich minimaal twee borden van Noord-Hollands slibaardewerk. Dit materiaal is karakteristiek voor de late 16de en vroege 17de eeuw. Verder kunnen als vormen bakpannen (r-bak-1, r-bak-4), koppen (r-kop-2), grappen (r-gra-8, r-gra-63), een lekschaal (r-lek-3), steelkommen (r-stk-2, r-stk-5) en een vuurstolp (r-vst-6) onderscheiden worden. Tot

---

⁸⁶ V44; V50.

slot is ook een groot deel van een bloempot (r-blo-12) bewaard gebleven (afb. 39).⁸⁷ Deze bloempot is mogelijk oorspronkelijk afkomstig uit de tuin van het kasteel.

Het Weser-aardewerk bestaat uit enkele scherven van borden uit de late 16de of vroege 17de eeuw. De majolica is vertegenwoordigd met fragmenten van minimaal drie borden, daterend in de eerste helft van de 17de eeuw. De Italiaanse faience is vertegenwoordigd met een paar scherven van borden (i-bor-1) beschilderd in berretino stijl, typerend voor de periode 1575-1625 (afb. 40).⁸⁸ Tussen de majolica is tevens een fragment beschilderd naar Italiaans voorbeeld aanwezig. De datering van de vulling van de gracht is gebaseerd op de aanwezigheid van het Duitse steengoed, het Noord-Hollands slibaardewerk en het Weser en berretino aardewerk.

De diverse metaalvondsten sluiten goed aan bij de datering van de gevonden scherven keramiek. Behalve een zilveren dubbele stuiver uit Overijssel, te dateren tussen 1615-1634, zijn een koperen Nijmeegse duit uit de periode 1602-1605 en een Hollandse duit, geslagen in 1604 of 1605 gevonden (afb. 41.1 t/m afb. 41.3).⁸⁹ Een laatste munt, vermoedelijk ook een duit, was te sterk versleten om er een determinatie aan te kunnen geven. Naast de munten is een fragment van een vierkante messing

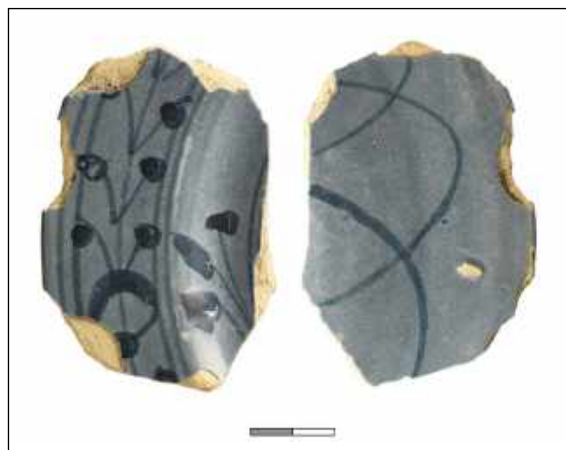
muntgewicht gevonden, dat diende om het juiste gewicht van gouden munten te kunnen bepalen. Verder bevatte de dempingslaag een deel van een lakenlood met daarop zichtbaar een leeuw, vermoedelijk is dit keurlood gerelateerd aan Leiden (afb. 41.4).⁹⁰

Een bijzondere metaalvondst is een zilveren vingerhoed, met bovenop een merkje erin geslagen (afb. 41.5).⁹¹ Naast een messing knoop waarvan het oogje is afgebroken, zijn verder een kogelbel, een riemverdeler met beslagen en een boekbeslag op te merken (afb. 41.6 t/m afb. 41.8).⁹²

Tussen de ijzervondsten kunnen een deel van een tapkraan, een deurgeheng en een fragment van een grape onderscheiden worden (afb. 41.9).⁹³ Tot slot bevatte de dempingslaag twee musketkogels met een diameter van 11 mm.

Afbeelding 39. Bloempot van roodbakkend aardewerk afkomstig uit de grachtvulling. Waarschijnlijk is de bloempot afkomstig uit de siertuin.

Afbeelding 40. Fragment van een bord van Ligurische faience uit de periode 1575-1625, beschilderd in berretino-stijl.

87 V43-C01.
88 V33-C01.
89 V33-M05, 33-M04 & 39-M01.
90 V39-M02.
91 V33-M03.
92 V33-M01, V39-M04 & V33-M02.
93 V39-M03.

Afbeelding 41. Metaalvondsten uit de Grachtdemping (S25), schaal 1:1.

1. V33-M05; 2. V33-M04; 3. V39-M01; 4. V39-M02; 5. V33-M03; 6. V33-M01; 7. V39-M04; 8. V33-M02; 9. V39-M03.

Verder is een merkwaardige vondst uit de 17de-eeuwse dempingslaag een leistenen fragment van 12 cm x 10 cm met daarin de naam *G Gerrijtz* (G. Gerritsoon) gekrast (afb. 42).⁹⁴ Het gaat om een rechthoekig fragment, vermoedelijk afkomstig van een daklei. De bovenste helft en een deel van een van de hoeken is afgebroken. Vermoedelijk zaten in de bovenste helft één of meerdere gaten, waarmee het leetje met spijkers of nagels op het dakbeschot was bevestigd. De tijdens de opgraving aangetroffen stukken leisteen zijn in de meeste gevallen aan tenminste één zijde afgerond: de zogenaamde schubleien (afb. 43).⁹⁵ Deze werden aan de zichtbare zijde afgerond, waardoor een schubbenachtig motief zichtbaar was (Maasdekking). Een andere voorkomende vorm van dekking is de Rijndekking, waarbij de leien diagonaal op het dak werden gelegd. Hierdoor kreeg het dak een complexer

Afbeelding 42. Een zeer bijzonder stuk daklei met daarop de letters *G Gerrijtz* (G Gerritszoon).

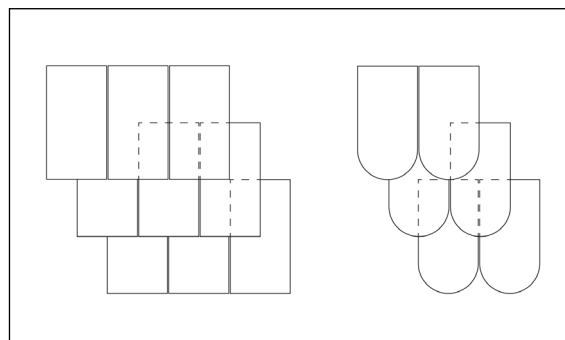
94 V43-N1.

95 Steehouwer 1992, 34.

schuinverlopend schubbenmotief. Mogelijk heeft de dakdekker tijdens het leien van de daken rondom de voorburcht zijn voorletter en achternaam in de steen gekerfd.

Waarschijnlijk hangt de demping van een deel van het grachtensysteem samen met de voorgenomen aanleg van de bebouwing langs de Herenstraat in de eerste helft van de 17de eeuw. Op de kaart van Boxhorn uit 1632 is te zien dat de gracht tussen de voorburcht en het Marktveld is gedempt en dat ter plaatse van de huidige Herenstraat nog geen bebouwing zichtbaar is. In plaats daarvan is rondom de voorburcht een muur of houten palissade opgetrokken. Op het gedetailleerde aanzicht van Roghman rond 1647 is voor het eerst te zien dat de gedempte gracht tussen de voorburcht en het Marktveld is bebouwd. Hier ontstond in de 17de-eeuw de huidige Herenstraat, die het Marktveld met de Loet verbond.

Afbeelding 43. Schematische weergave van verschillende vormen van Maasdekking. De meeste aangetroffen dakleien waren aan één zijde afgerond, de zogenaamde schubleien (rechts).

4.3.1.3 Heerenstraat

Ten zuiden van de huidige Herenweg kwamen op het perceel van de 17de-eeuwse siertuin twee sporen tevoorschijn, waarvan één mogelijk een relatie heeft met de palissade of muur op de kaart van Boxhorn uit 1632. Het tweede spoor betreft een kleine kuil met afval uit de periode 1635-1670.

Afbeelding 44. In werkput 2 werd parallel aan de Herenstraat een steense muur gevonden, waarvan nog vier lagen resteerden. Mogelijk gaat het hier om de ommuring van de voorburcht zoals te zien is op afbeelding 9.

Bakstenen muur (S20)

In het noordwesten van werkput 2 bevond zich parallel, in OW-richting, een steense muur van oranje bakstenen tevoorschijn (afb. 44). De muur bevond zich op -0,7 m NAP en was opgetrokken uit hergebruikte bakstenen van 21x9,5x5 cm en 21x10x4 cm.⁹⁶ Van de muur resteerde nog vier lagen en als hechtingsmiddel was zachte kalkmortel gebruikt. Het muurwerk was direct op de kleiige ondergrond geplaatst, zonder enige vorm van grondverbetering of fundatie. De muur is waargenomen over een lengte van ruim 2,9 m. De muur liep echter nog verder westwaarts in het profiel. Over de functie van de muur heerst enige onzekerheid. Mogelijk werd de muur opgetrokken als erfafscheiding tussen de 17de-eeuwse nieuwbouw aan de Herenstraat in het noorden en de siertuin in het zuiden. Anderzijds is het denkbaar dat het spoor deel uitmaakte van de ommuring of palissade, die zichtbaar is op de kaart van Boxhorn uit 1632.

Afvalkuil (S18)

Op nog geen halve meter ten zuiden van muur S20 lag een kleine en ondiepe kuil met gebruiksafval, waaronder keramieken tabakspijpen, metaal, glas en aardewerk.⁹⁷ Uit de kuil zijn fragmenten van minsten acht kleipijpen verzameld, daterend tussen 1640-1670. Opvallend is het feit dat minimaal vijf tabakspijpen uit Alkmaar afkomstig zijn.⁹⁸ De keramiekvondsten bestaan uit scherven van rood- en witbakkend aardewerk, majolica en faience. De grove keramiek bestaat onder andere uit typisch 17de-eeuws kookgerei (diverse grappen en r-bak-4) en tafelwaar (r-kop-2). Bij de majolica is een imitatieproduct van Italiaanse compendiaro faience op te merken, karakteristiek voor het midden van de 17de eeuw. Verder komen scherven van twee faience borden (f-bor-1, f-bor-11), waaronder een exemplaar beschilderd met een wapenschild, uit de tweede helft van de 17de eeuw voor. Daarnaast bevatte het spoor een bodemfragment van een 17de-eeuwse beker van lichtgroen glas. Verder werd uit de kuil een messing riembeslag in de vorm van een sint-jakobsschelp met een hengel geborgen (afb. 45).

Afbeelding 45. Riembeslag in de vorm van een sint-jakobsschelp uit de 16de of 17de eeuw (V34-M01).

4.3.2 Vondsten

4.3.2.1 Bouwkeramiek

Verspreid over het terrein en uit verschillende sporen is een varia aan bouwkeramiek afkomstig. De hoofdmoot bestaat uit verschillende soorten bakstenen, maar naast bakstenen zijn ook daktegels, plavuizen en dakpannen aangetroffen. Deze vondstcategorieën worden hieronder besproken.

Daktegels

Tot de meest oude aangetroffen middeleeuwse bouwkeramiek behoren de daktegels (afb. 46). In totaal zijn zeven incomplete stukken aangetroffen.⁹⁹ De maximale waargenomen breedte van de daktegels bedroeg 13,5 cm met een maximale dikte van 1,5 cm. Op de achterzijde waren

⁹⁶ V41.

⁹⁷ V34.

⁹⁸ Zie determinatierapport Jan van Oostveen, Bijlage 11.

⁹⁹ V13; V16 & V43

de daktegels voorzien van een uitgeknepen nokje, waarmee ze achter de panlatten konden worden gehaakt. Dit gebeurde op dezelfde manier als de Maasdekking. De grotere fragmenten waren aan de onderste helft van de buitenzijde voorzien van een dun stoplaagje mortel of specie, dat er voor moest zorgen dat de waterdichtheid werd versterkt.¹⁰⁰ Deze manier van dakdekken werd voornamelijk in de Late-Middeleeuwen toegepast.

Dakpannen

In totaal zijn twaalf fragmenten van dakpannen aangetroffen.¹⁰¹ Aan het einde van de 15de eeuw werd in het oosten van Nederland de voorloper van de golfpan uitgevonden. Deze vond zijn weg in de eerste helft van de 16de eeuw naar de rest van Nederland en bleef tot in de 19de eeuw in zwang. De golfpan was in vrijwel alle opzichten voordeliger dan zijn leistenen en keramische voorgangers. Golfpannen waren in de meeste gevallen groter en relatief lichter dan daklei of -tegels, waardoor minder inspanning nodig was om een dak te dekken. Daarnaast werden daken met golfpannen door vuil en aanslag gedurende hun leven waterdichter.¹⁰²

Tussen het vondstmateriaal bevonden zich twee fragmenten grijze dakpan. Grijze dakpannen kwamen vanaf de 17de eeuw voort uit de gewone rode golfpan. Door golfpannen tijdens het bakproces te smoren kon het ijzer in de klei niet oxideren, waardoor de golfpan grijs van kleur werd. Tijdens het bakproces werd harsrijk hout toegevoegd, waardoor de grijze golfpan eenzelfde soort uiterlijk kreeg als daklei. Daarnaast was de grijze golfpan waterdichter dan zijn rode tegenhanger.¹⁰³

4.3.2.2 Metaal

Uit fase 2 (1547-1647) zijn verschillende metaalvondsten aangetroffen. Een bijzondere vondst is een pelgrimsinsigne van Maria op de Keins (zie tekstkader).

Afbeelding 46. De daktegel is de voorganger van de dakpan. De eerste daktegels verschenen omstreeks 1350, maar werden omstreeks 1525 door de oudhollandse golfpan vervangen. Op de foto is de uitgeknepen nok goed zichtbaar, waarmee de daktegel achter de panlatten kon worden gehaakt.

¹⁰⁰ Stenvert & Van Tussenbroek 2007, 162.

¹⁰¹ V1; V6; V36; V43 & V44.

¹⁰² Stenvert & Van Tussenbroek 2007, 164.

¹⁰³ Stenvert & Van Tussenbroek 2007, 164.

Het insigne van Maria op de Keins is van lood/tin gemaakt en heeft een ophangoogje aan de bovenzijde (afb. 47). Op de voorzijde van het insigne zien we een beeld van Maria met Kind met daarnaast een knielend biddend figuur. Rondom deze afbeelding staat een Latijnse tekst: *O Mater Dei memento mei* (O Moeder Gods, gedenk mij). Naast Maria staat verder 'op die Keinse', de naam van de bedevaartsplek waar het insigne vandaan komt. Op de andere kant van het insigne staat een afbeelding van St Christophorus met de tekst *S Cristoffore ora pro me* (St Christophorus bid voor mij).

Afbeelding 47. Loden pelgrimsinsigne van Maria op de Keins.

Het insigne is afkomstig van de kapel op de Keins, slechts op 3,4 km loopafstand van de vindplaats, die in 1519 is gebouwd door de heer van Schagen en de pastoor van de St. Christophoruskerk van Schagen. St. Christophorus was de patroonheilige van de parochie, vandaar dat deze heilige op het insigne staat afgebeeld. De toedracht van het ontstaan van de Mariaverering in Keins is bekend uit 18de-eeuwse kronieken, maar er zijn toch enkele onduidelijkheden. In de loop van de tijd zijn namelijk meerdere verhalen toegevoegd die vervolgens door andere auteurs zijn overgenomen. Zelfs in de tekst over O.L. Vrouw op de Keins in de databank van bedevaartsplaatsen van het Meertensinstituut staat onjuiste informatie.

De oudste kroniek waarin het ontstaan van de bedevaartsplek staat vermeld, is het *Kleyn Cronyxken* van Dirk Burger van Schoorel uit 1679, waarvan meerdere herdrukken uit de 18de eeuw bestaan onder de titel *Het Schoorlder Kronycxken*. Hij schrijft hierin dat de kapel in 1519 is gesticht door Jodocus, de Heer van Schagen, en de prochiaan (=priester die een parochie bedient) Garbrant Cornelisz. De aanleiding was het aanspoelen van een houten Mariabeeld aan de zeedijk dat volgens hem van een schip was afgebroken door een kanonskogel. Het beeld werd vervolgens door de vindsters in een put gewassen en van wier ontdaan. Dit beeld werd in de kapel geplaatst. Aan de put waarin het beeld was gewassen werd een heilige kracht toegeschreven.

104 Eerder gepubliceerd in en gebaseerd op; Schrickx 2020.

Opvallend is dat in de *Chronyck van de gantsche oude heerlyckheydt van het dorp Schagen* van Dirk Burger uit 1710 de Heer van Schagen Idorus wordt genoemd, wat waarschijnlijk een schrijf- of zetfout is. In 1519 was de heerlijkheid in handen van Josina van Beieren- van Schagen, die getrouwd was met Joost van Borsselen. De naam Joost is afgeleid van Jodocus, die als stichter van de kapel wordt aangeduid. Deze fout wordt overigens al geconstateerd door Van Rijn in zijn uitgave *Oudheden en Gestichten* uit 1721 (en kerkelijke Historie uit 1726). Hij heeft hierin de tekst over Keins vertaald uit de *Batavia Sacra* van Van Heussen uit 1714, die zich op zijn beurt weer baseerde op de kroniek van Dirk Burger.

In later tijd is aan deze tekst toegevoegd dat het beeld de voorstevens van een Portugees schip, de Ariadne, zou zijn en dat dit beeld bij een schipbreuk losgeraakt zou zijn. De oudste bron voor dit verhaal is de roman *De Witte Paal, of Jenne. Eene, op waarheid gegronde, Noordhollandsche Geschiedenis* van Cornelis Bok uit 1828. Volgens hem deed dit verhaal al snel de ronde waardoor de buurtbewoners het geloof in de bovennatuurlijke kracht van het beeld en de put begonnen te verliezen. We kunnen dit boek onmogelijk als betrouwbare bron opvatten en moeten dit verhaal dan ook naar het rijk der fabelen verwijzen.

Over de kapel zijn meerdere artikelen geschreven waarin nieuwe informatie over de stichting is achterhaald. Van belang is vooral een artikel van Philippona uit 1882, waarin gebruik is gemaakt van stukken uit het Oud Archief van Schagen. Hij geeft een volledige transcriptie van een door de Kerk verleend privilege van 8 oktober 1519 (afschrift in het parochieel archief). Dit is de oudste tekst die over de stichting van de kapel handelt. Heer Jodocus en prochiaan Gerbrand Cornelus worden als stichters genoemd. Zij hebben meegedeeld dat *'binnen de palen derzelve parochie omtrend en buiten den dijk der zee oceaen in 't water derzelve binnen de parochie van Schagen eerlang is gevonden zeker houten beeld van de Heiligen en Eerwaardigen maagd Maria en in zeker klein huis en aldaar op de voorzegde dyk op de Keins bekwamlyk geplaatst is, en tot welken verscheiden menschen, zoowel mannen als vrouwen, door de bestiering Gods altijd meer en meer kwamen en nog komen, hetzelve beeld devotelyk bezoekende en haar godvruchtige aalmoesen tot bouwing van een kapel in de eere derzelve Moeder Gods met een milde hand mededeelen en nog mededeelen'*. Het Mariabeeld was dus al enige jaren eerder gevonden en een klein huis diende tot 1519 als bedevaartsplek. Philippona veronderstelt dat het beeld rond 1510 is gevonden op basis van een vermelding in het archief uit 1580, waarin een ongeveer 77-jarige man over de gebeurtenis in zijn jeugd verhaalt. Deze datering is overgenomen in de databank van het Meertensinstituut. In de oorkonde wordt toestemming verleend tot het houden van vier missen per week, een jaarlijkse bedevaart en het houden van preken. De geneeskrachtige put wordt niet vermeld, maar aangenomen mag worden dat deze er vanaf het begin is geweest.

De kapel is tijdens de roerige jaren rond 1572 buiten gebruik gesteld. Van Rijn (gebaseerd op Van Heussen 1714) geeft een interessante passage over de toedracht weer, namelijk de inhoud van een oorkonde van de pauselijke vicaris uit 1600. Hierin wordt aan Johanna Taets, haar man Adriaen Boeyk en Maria Taets uit naam van Taet Gerrits, de vader van de twee vrouwen, tegen betaling van aalmoesen vergiffenis gegeven voor de zonden die Taet Gerrits had begaan. Deze betreffen het 'afbreken van een kleine kapel van de H. Maagd Maria, staande op de Keins te Schagen'.

Wanneer deze afbraak van de kapel heeft plaatsgevonden, blijkt uit dit stuk niet. In het licht van de historie in deze regio is afbraak rond 1572 aannemelijk.

Interessant aan de teksten van Dirk Burger en Cornelis Bok is dat zij informatie geven over de bedevaartsplek in hun tijd. Dirk Burger schrijft dat de put nog altijd als heilige plek werd beschouwd en dat er nog steeds jaarlijks bedevaarten zijn. C. Bok schrijft een eeuw later dat de put nog aanwezig is, maar dat deze wel is gedempt.

Of de kapel daadwerkelijk volledig is gesloopt, valt te betwijfelen. Van Lunsen geeft diverse vermeldingen uit het notarieel archief van een woning die de kapel te Keins wordt genoemd. Het bakstenen gebouw kon natuurlijk goed worden omgebouwd tot woning, iets wat bij veel kloostergebouwen gebeurde.

Tot slot is in de 20ste eeuw een nieuwe mythe aan Keins toegevoegd, namelijk de vermeende herontdekking van het Mariabeeld. In 1992 is een houten Mariabeeld door de familie Van Schagen uit Heerhugowaard aan het Westfries Museum in langdurig bruikleen gegeven en vervolgens enkele jaren later geschonken. Dit beeld zou volgens de overlevering in de familie door hun grootvader in de jaren 30 zijn gevonden in een sloot tijdens de werkzaamheden voor de aanleg van de Wieringermeer. Het beeld kan onmogelijk lange tijd in een sloot hebben gelegen, dan was het nooit in deze gave staat naar boven gekomen. Bovendien vertoont het beeld beschildering uit de 19de eeuw en is het hoofd van het Christuskind vervangen door een 19de-eeuws porseleinen hoofdje. De link met Maria van Keins is in 1997 gelegd naar aanleiding van de meting van leylijnen, veronderstelde onzichtbare krachtlijnen: de uitstraling van het beeld zou overeenkomen met die bij de kapel en put (waarbij valt op te merken dat de huidige kapel niet op de plaats van de oude kapel staat). Ook dit verhaal is moeilijk serieus te nemen, maar sindsdien staat het beeld in het Westfries Museum wel bekend als Maria van Keins en wordt dit alom voor waar aangenomen.

De Mariaverering is in Keins in 1956 nieuw leven ingeblazen door de bouw van een nieuwe kapel, nadat al sinds 1924 bedevaarten naar de plek gehouden zouden zijn. Tegenwoordig is deze kapel nog altijd een stilte- en bedevaartscentrum.

Archeologische vondsten van insignes voegen een nieuw verhaal aan de Kapel op de Keins toe, namelijk de bovenregionale aantrekkingskracht van de kapel. In Heilig en Profaan deel 3 uit 2012 worden voor het eerst insignes aan deze bedevaartsplaats toegeschreven.¹⁰⁵ Het eerste exemplaar is gevonden in Alkmaar en is identiek aan het hier besproken insigne van de voorburch van Slot Schagen. Een tweede exemplaar, dat overigens al in 1993 was gepubliceerd in Heilig en Profaan deel 1 maar toen nog niet aan een specifieke bedevaartsplaats was toegeschreven, is gevonden in Nieuwlande (Zeeland). Dit insigne is afkomstig uit een andere mal dan het eerste exemplaar, waarbij opvalt dat de afbeeldingen spiegelbeeldig zijn. Een derde insigne zonder tekst, net als de eerste in Alkmaar gevonden, wordt aan Keins toegeschreven vanwege de combinatie van Maria met Kind en St Christoffel. In Heilig en Profaan deel 4 uit 2018 staat een vierde exemplaar afgebeeld, opgepiept in het Groninger waddengebied, dat eveneens geen tekst heeft.¹⁰⁶ Een laatste particuliere vondst is uitsluitend bekend van een bericht op een detectorforum en de vindplaats is onbekend.¹⁰⁷

105 H&P2, 194 (afb. 2565-2566).

106 H&P4, 151 (afb. 3694).

107 www.bodemvondstenwereld.nl.

Aan deze particuliere vondsten kunnen insignes worden toegevoegd die de laatste jaren bij archeologische opgravingen zijn gevonden. Een van deze insignes is afkomstig uit het centrum van Rotterdam (locatie Markthal).¹⁰⁸ Een zesde exemplaar is afkomstig van een opgraving aan de Vijzelstraat in Enkhuizen.¹⁰⁹ In 2017 is ook op het terrein van voormalige vrouwenklooster Bethlehem (1475-1572) een gehavend exemplaar naar boven gekomen.¹¹⁰ Met het insigne van Schagen komen we in totaal op acht insignes van Maria op de Keins. Alle insignes van de opgravingen zijn identiek aan het eerst besproken exemplaar uit Alkmaar.

Munt en Neurenbergse rekenpenning

Uit fase 2 dateert een rekenpenning en munt van biljoen. Biljoen is een metaalsoort die bestaat uit koper vermengd met een laag zilveragehalte. Het gaat om een Hollandse penning uit de periode 1545-1556 geslagen onder Karel V in Dordrecht (afb. 48). De rekenpenning is gemaakt van messing door Hans (I, II of II) Schultus in de periode 1550-1612 (afb. 49).

Afbeelding 48. Hollandse penning uit de periode 1545-1556 (V15-M01).

Afbeelding 49. Neurenbergse rekenpenning van messing gemaakt door Hans Schultus in de periode 1550-1612 (V49-M01).

Overig

Verder bestaat het overige vondstmateriaal uit een messing boekbeslag, een riemhanger en een riemverdeler uit de 16de of 17de eeuw dateren (afb. 50 t/m afb. 52). Tot slot kan nog een 17de-eeuws deelbewerkerslood voorzien van een huismerk opgemerkt worden (afb. 53).

Afbeelding 50. Messing boekbeslag uit de late 16de of 17de eeuw (V19-M01).

Afbeelding 51. Messing riemhanger uit de late 16de of 17de eeuw (V24-M01).

Afbeelding 52. Messing riemverdeler uit de late 16de of 17de eeuw (V49-M02).

¹⁰⁸ Ploegaert 2013, 218 en 244. Het insigne is in het rapport niet als zodanig herkend en wordt beschreven als penning.

¹⁰⁹ Nog niet gepubliceerd.

¹¹⁰ Schrickx 2020.

Afbeelding 53. Een 17de-eeuws deelbewerkslood met huismerk (31-M01).

4.4 Fase 3: Nieuwe Tijd (1647-1795)

In fase 3 vond in Schagen een grote machtsverschuiving plaats. Na ruim 230 jaren kwam een einde aan de Van Beieren – Van Schagen dynastie en kwam de heerlijkheid in handen van George van Cats. Heer van Cat had andere plannen met de burcht dan zijn voorgangers en wilde luxe en openheid uitstralen, waardoor de oorspronkelijk militaire functie van de burcht grotendeels verviel. Waarschijnlijk werd "tvoorhuijs" met de stalling uit de 16de-eeuws gesloopt en verscheen haaks daarop een nieuw en statig koetshuis. Voorafgaand aan de nieuwbouw werd de voorburcht eerst geëgaliseerd en opgehoogd. Van het 17de-eeuwse koetshuis zijn de oostgevel, een bakstenen pad en een waterput aangetroffen. Lang duurde de heerschappij van heer van Cats niet, want in 1676 was hij genoodzaakt om zijn bezittingen te verkopen. De heerlijkheid kwam met een intermezzo van achttien jaar terug in de familie Van Beieren – Van Schagen.

4.4.1 Sporen

4.4.1.1 Ophogingslagen

Na de afbraak van de 16de-eeuwse bebouwing in de eerste helft van de 17de eeuw werd het breekpuin verwijderd en de voorburcht geëgaliseerd. Vervolgens werd het de voorburcht opgehoogd.

Ophogingslaag S1 (1550-1650)

Ophogingslaag S1 bestond uit drie afzonderlijke lagen, waarvan de onderste laag vermoedelijk is ontstaan tijdens de afbraak van het muurwerk van het 16de-eeuwse gebouw. Deze egalisatielaag kenmerkte zich als een 0,2 m dik pakket grijsbruine klei met mortel. De twee ophogingslagen erboven bestonden uit donkergrijze tot grijze klei met veel mortel, baksteenpuin en keramiek. De meeste vondsten uit deze laag dateren uit de 16de en 17de eeuw, maar een fragment is in de 19de eeuw te plaatsen. Deze wordt als ruis binnen het complex gezien en is waarschijnlijk afkomstig uit een hogere laag.

De keramiek uit de 16de en 17de eeuw bestaan uit scherven van geglaazuurd steengoed, roodbakkend en witbakkend aardewerk en majolica. Het steengoed is vertegenwoordigd met fragmenten van kannen uit het Rijnland en het Westerwald. De Rijnlandse producten zijn hoofdzakelijk 16de-eeuws, de scherven uit het Westerwald dateren uit de 17de eeuw. De majolica is in de eerste helft van de 17de eeuw te dateren. Het gaat om scherven van minimaal drie borden, versierd met een blauwe beschildering. Het witbakkend aardewerk kan goed na 1550 gedateerd worden, deze bakselgroep, veelal vervaardigd uit Rijnlandse rivierklei begint dan steeds meer terrein te winnen op de Nederlandse markt. De producten bestaan uit grappen, een kom en diverse koppen (w-kop-2). Het roodbakkend aardewerk is hoofdzakelijk vertegenwoordigd met grappen (r-gra-70) en bakpannen (r-bak-1, r-bak-5, r-bak-35). Verder komen borden (r-bor-1, r-bor-6), koppen (r-kop-2), een kom, een lekschaal (r-lek-7) en een vuurstolp (r-vst-1) voor. Eén van de borden is te scharen onder het Noord-Hollands slibaardewerk, typerend voor de periode rond 1600.

Verder zijn tientallen metaalvondsten uit de ophogingslagen afkomstig. In de laag zijn acht munten aangetroffen. Het betreft provinciale duiten en oorden uit de late 16de en vroege 17de eeuw. De oudste munten zijn twee tamelijk versleten Hollandse oorden uit de periode 1574-1579.

Afbeelding 54. Munten uit laag S1, schaal: 1:1.
1. V5-M02; 2. V3-M08; 3. V3-M05; 4. V3-M06.

Afbeelding 55. Lakenloden uit laag S1, schaal 1:1.
1. V1-M01; 2. V5-M03; 3. V3-M03; 4. V3-M09.

Daarop volgt een duit uit Holland, geslagen tussen 1590-1598 (afb. 54.1).¹¹¹ Drie West-Friese duiten zijn voorzien van een jaartal. Het gaat om twee exemplaren uit 1626 en een duit uit 1627 (afb. 54.2 & afb. 54.3).¹¹² Tot slot kunnen twee duiten uit Overijssel worden opgemerkt, ze dateren tussen respectievelijk 1604-1606 en 1619-1633 (afb. 54.4).¹¹³

Naast munten zijn er vier keurloden gevonden, waarbij de meeste een functie als lakenlood hebben gehad. Naast een deel van een vermoedelijk Leids lakenlood uit de 17de eeuw, herkenbaar aan een gekroonde leeuw, is een pijplood met stokkenkruis op te merken (afb. 55.1 & afb.

111 V5-M02.

112 V3-M08 & V3-M05.

113 V3-M06.

55.2).¹¹⁴ Waarschijnlijk is dit tweede lood te relateren aan Ieper.¹¹⁵ De twee resterende loden springen het meest in het oog. Het eerste exemplaar betreft een deel van een vermoedelijk 15de-eeuws lakenlood uit Rotterdam met in het midden een stilistische voorstelling van de Rotte en een tekst in Gotisch schrift langs de rand (afb. 55.3).¹¹⁶

Het tweede exemplaar heeft een diameter van 44,7 mm en weegt 23,37 gram. Het gaat om een groot lakenlood uit de tweede helft van de 16de eeuw met prominent afgebeeld het wapen van koningin Elizabeth 1 van Engeland (1533-1603) (afb. 55.4).¹¹⁷ Dit wapen is herkenbaar aan de twee vlakken met elk drie Franse lelies afgewisseld door vlakken met drie leeuwen, omringd door de lijfspreuk van de Orde van de Kouseband: "HONNI.SOIT.QVI.MAL.Y.PENSE" ("Wee degene die hier kwaad van denkt") (afb. 56). Het lood is aan de bovenzijde doorboord. De achterzijde is ongemoeid gelaten, maar waarschijnlijk heeft er een tweede bestempelde schijf aan het lood gezeten. Dit opvallend grote lakenlood past in een serie keurloden met verwijzingen naar het

Afbeelding 56. Wapen van de Engelse koningin Elizabeth I (detail van een portret, collectie: Folger Shakespeare Library, Washington D.C.).

Engelse koningshuis die voornamelijk in Midden- en Oost-Europa worden gevonden. Zo is dit type bekend uit onder andere Hongarije en Rusland.¹¹⁸ Naast lakenloden met daarop het wapen van Elizabeth 1 en de lijfspreuk van de Orde van de Kouseband komen tevens exemplaren voor waarop de Tudorroos en het aan het Engelse koningshuis gerelateerde motto "*Dieu est mon droit*" staan afgebeeld. Uit Medemblik is zo'n soort lakenlood bekend.¹¹⁹ Opmerkelijk is evenwel dat al dit soort loden niet in Engeland gevonden worden. Meer uitsluitel over de vermoedelijke herkomst van deze lakenloden geven exemplaren waarop de tekst "*GVUILHELMVS ALMANDETE*" rond een Tudorroos is te lezen. Deze Latijnse woorden zijn te vertalen als "Willem de Duitser". Een exemplaar van dit type is bij een opgraving in Grootebroek aangetroffen.¹²⁰ Bijzonder aan die vondst is dat het lood verguld is geweest. Dit geldt ook voor vondsten uit Duitsland en Hongarije. De stof die verhandeld werd met deze keurloden zal een luxueus product zijn geweest. Vermoedelijk zijn al deze loden te koppelen aan een Duitse handelaar met de naam Willem die Engels laken importeerde en het liet verven om het vervolgens te verhandelen over het Europees continent. Vooralsnog is de vestigingsplaats van deze handelaar onbekend.¹²¹ Andere loden voorwerpen gerelateerd aan textielproductie zijn twee spinloden, waarbij onderscheid is te maken tussen een plat middeleeuws exemplaar versierd met een rastermotief en een conisch spinlood uit de 16de of vroege 17de eeuw (afb. 57.1 & afb. 57.2).¹²²

114 V1-M01 & V5-M03.

115 Determinatie door Christiaan Schrickx.

116 V3-M03, determinatie door Christiaan Schrickx.

117 V3-M09.

118 Mordovin 2019, 194, 226-227.

119 AWF, Gedempt Achterom 45, vondstmelding 1783.

120 Schrickx 2019b, 121-122.

121 Schrickx 2019b, 122.

122 V5-M04 & V5-M05.

Binnen de categorie naaigerei kunnen een blad van een ijzeren schaar, een naairing en een vingerhoed van messing worden opgemerkt. De naairing is voorzien van driehoekig geslagen putjes en op basis daarvan in de tweede helft van de 16de eeuw te dateren (afb. 57.3).¹²³ Interessant is de aanwezigheid van een wielvormig merkje, vooralsnog is een exacte maker hieraan niet te koppelen. De vingerhoed kan stilistisch in de 17de eeuw geplaatst worden en draagt een merkje dat bestaat uit een kruis met horizontale pijl (afb. 57.4).¹²⁴ Verder enigszins gerelateerd aan kleding zijn twee messing riembeslagen en een knoopje.

Afbeelding 57. Overige metaalvondsten uit laag S1, schaal 1:1.

1. V5-M04; 2. V5-M05; 3. V3-M01; 4. V3-M04; 5. V3-M07; 6. V3-M11; 7. V1-M03; 8. V5-M01; 9. V3-M02.

Qua tafelgerei zijn een ijzeren lemmet van een mes en een duimrust van een loden hengsel van een pul of een kan in de vorm van twee eikels te vermelden (afb. 57.5 & afb. 57.6).¹²⁵ Naast het standaard gebruiksgoed voor in de keuken en op tafel werden ter lering en vermaak voor kinderen veel van dit soort functionele voorwerpen ook in miniatuurschaal vervaardigd. In de opgegraven laag bevonden zich verschillende van deze miniatuurvoorwerpen gemaakt van tin, waaraan soms een hoog loodgehalte is toegevoegd. Het gaat om een bordje met een diameter van 52 mm, een miniatuur grape van 58x28 mm en een bakje van een weegschaal van 30 mm groot (afb. 57.7 t/m afb. 57.9).¹²⁶ Tot slot kunnen nog diverse loden netverzwaringen

123 V3-M01; Langedijk & Boon 1999, 49.

124 V3-M04; Langedijk & Boon 1999, 72-75.

125 V3-M07 & V3-M11.

126 V1-M03, V5-M01 & V3-M02.

en musketkogels opgemerkt worden.

4.4.1.2 "een Plein met Klinkers (...) en een schoon koetshuis staande over de Stallinge"

Chroniqueur Dirck Burger van Schoorel schrijft in zijn *Chronyk van de gantsche oude Heerlyheid van het Dorp Schagen* dat hij omstreeks het jaar 1658 gezien heeft dat de oorspronkelijke stenen poort, die de voorburcht aan het marktplaatsje verbond, was vervangen door een houten poort en dat de voorburcht was beklinderd.¹²⁷

Afbeelding 58. De fundering van de oostgevel van het 17de-eeuwse koetshuis. Aan deze zijde was het entree van het pand.

Oostgevel (S27 en S28)

Over ongeveer de helft van het westprofiel van werkput 1 werd in NZ-richting een fundering van gele bakstenen aangetroffen (afb. 58). De oostgevel was 0,2 m breed (steens) en bestond uit een uniforme partij gele bakstenen van 18x8,5x3,5 cm en 17,5x8x3,5 cm. Na vier steenlagen versneed de muur tweemaal. Op het breedste punt bezat de muur een breedte van 0,45 m. Bakstenen van een dergelijk formaat komen voor vanaf de 16de eeuw tot en met de 19de-eeuw.¹²⁸ Het muurwerk was met zachte kalkmortel gemetseld en nog maximaal zeven steenlagen hoog. De onderzijde van de muur bevond zich op ca. -0,3 m NAP. Ongeveer halverwege de oostgevel bevonden zich op ca. 2 m afstand van elkaar twee poeren van 0,9 m breed. Waarschijnlijk heeft hier de toegang tot het huis van aanzienlijk formaat gestaan. Tevens was het dak aan de oostzijde voorzien van drie dakkapellen.

De oostgevel is waargenomen over een totale lengte van 9,8 m. De fundering moet nog verder zuidwaarts hebben gelopen, maar is gezien de verstoringen in het zuidprofiel van werkput 1 in het verleden al flink verstoord. Het is meer waarschijnlijk dat het pand ruim 18 m lang en 9 m breed was. Hierop wordt in paragraaf 4.5 verder ingegaan.

¹²⁷ Burger van Schoorel 1710 in Van de Pol & Timmer 1999, 24.

¹²⁸ Gawronski & Veerkamp 2004, 19.

Bakstenen straatwerk (S9 S10)

Op ca. 2,5 m ten oosten van de 17de-eeuwse oostgevel lagen twee sterk verstoorde zones met straatwerk van tezamen 1,7 m² op een diepte van -0,15 m NAP (afb. 59). In beide gevallen ging het om straatwerk van één laag dikke hergebruikte hele en kapotte bakstenen van verschillende formaten. Het straatwerk is overwegend van roodgele bakstenen. De grootste bakstenen waren 21,5x10,5x4 cm groot, terwijl de kleinste 18x8x3,5 cm groot waren. In de noordelijke zone (S9) was duidelijk het zogenaamde kepermotief zichtbaar.¹²⁹ Deze lag in OW-richting gezien vanaf de oostgevel van het 17de-eeuwse koetshuis. Beide zones waren aan de zuidkant voorzien van een rand van rechtopstaande gele bakstenen van 18x9x4 cm.

Naast dat sierbestrating het terrein een fraai aanzicht gaf, had bestrating in kepermotief een voordelige bijkomstigheid. Doordat de stenen afwisselende diagonaal werden gelegd, lagen deze niet in de rijrichting van de karren. Hierdoor bleven de stenen beter op hun plek liggen en ontstonden geen spleten tussen de rijen bakstenen.¹³⁰

Afvalkuil S21

Op vijf meter ten westen van de westgevel van het koetshuis lag een NZ-gelegen afvalkuil van 2,3 m lang en 0,6 m breed. De kuil had een diepte van 0,2 m en was met bruinigrijze klei, veel puin, dierlijk bot en (bouw)keramiek gevuld.¹³¹ De afvalkuil bevatte typisch 18de-eeuwse keramiek, onderverdeeld in onder andere een bakpan (r-bak-6) en een komfoor (r-kmf-23) van Bergen op Zooms roodbakkend aardewerk, een voorraadpot (r-pot-13) van roodbakkend aardewerk en een kom van wit vlekkengoed uit Friesland, een Delfts bord (f-bor-3) beschilderd met stilistische blauwe bloemen, ten minste vier

Afbeelding 59. Bakstenen straatwerk in kepermotief. Waarschijnlijk liep deze naar het entree van het koetshuis.

Afbeelding 60. Kopje van Chinees porselein uit de periode 1700-1750.

¹²⁹ Ook wel visgraatmotief.

¹³⁰ www.joostdevree.nl.

¹³¹ V36.

mineraalwaterflessen (s2-fle-2) van steengoed uit het Westerwald en een kopje (p-kop-10) van Chinees porselein. De steengoedflessen zijn deels gemerkt met een rond stempel voorzien van een kruis en daaronder de letters 'CT' van het Keurvorstendom Trier (afb. 61).¹³² Dit type flessen is typerend voor de tweede helft van de 18de eeuw.¹³³ Het kopje van Chinees porselein is beschilderd met blauwe florale motieven binnen panelen en landschapjes, en dateert uit de eerste helft van de 18de eeuw (afb. 60).¹³⁴

Afbeelding 61. Fragmenten van steengoed mineraalwaterflessen uit het Westerwald uit de periode 1750-1800.

Puinkuil S19

In werkput 2 werd aan de oostzijde een kleine puinkuil van ca. 0,4 m x 0,4 m aangesneden. De kuil een geringe diepte van slechts 0,1 m. De kuil was gevuld met grijze klei met veel mortel, grof oranje- en geel baksteenpuin en diverse tegelfragmenten uit de 17de en vroege 18de eeuw. Daarnaast bevatte de kuil ook twee keramiekscherven van minimaal twee verschillende grappen uit de periode 1550-1650. Waarschijnlijk zijn de aardewerkscherven als opspit in het spoor terecht gekomen. Op basis van vondsten en stratigrafie wordt de kuil in de periode 1675-1750 geplaatst. De kuil bevond zich namelijk op de demping van gracht S25 en moet dus jonger zijn dan 1600-1650. De oorsprong van de kuil is niet nader te bepalen, maar mogelijk heeft het verband gehad met de siertuin die na de demping van de gracht werd aangelegd.

¹³² V36-C01, V36-C02.

¹³³ Wittop Koning 1975/1976, 859-860.

¹³⁴ V36-C03.

4.4.2 Vondsten

Munten

De gevonden munten bestaan uit een zilveren dubbele stuiver uit Zeeland, geslagen in 1619 en twee duiten uit respectievelijk West-Friesland (1605) en Utrecht (1637) (afb. 62 t/m afb. 64).¹³⁵

Afbeelding 62. Zilveren stuiver uit Zeeland geslagen in 1619.

Afbeelding 63. West-Friese duit geslagen in 1605.

Afbeelding 64. Utrechtse duit geslagen in 1637.

135 V32-M01, V23-M01 & V18-M01.

4.5 Fase 4: Nieuwe Tijd (1795 – heden)

In de laatste fase ging de gesteldheid van Slot Schagen sterk achteruit. Het slot kwam leeg te staan en tijdens de Tweede Coalitieoorlog (1799-1802) werd het slot gebruikt om Russische, Schotse en Engelse soldaten te huisvesten. In 1806 werden de gronden rondom de burcht aan particulieren verkocht. Het 17de-eeuwse koetshuis, een woonhuis aan de Herenstraat en de boomgaard ten westen van het slot werden in 1818 verkocht aan de Texelse horeca-exploitant Cornelis de Leeuw, die koffiehuis 'Vredelust' begon.

4.5.1 Sporen

Waterput S24

Vrijwel direct tegen de plaats waar de oorspronkelijke westgevel van het koetshuis heeft gelegen, kwamen de contouren van een 18de-eeuwse waterput aan het licht. Helaas bevond de waterput zich in de vrijgegeven zone, waardoor de put niet volledig kon worden gedocumenteerd. De waterput had een halfsteens opbouw van gele bakstenen en was tot -0,9 m NAP afgebroken. De uitwendige diameter van de put bedroeg 1,26 meter. Aan de binnenzijde was de waterput mogelijk aangesmeerd, aangezien uit de vulling afgeronde plakken gepleisterde mortel kwam. Binnen het spoor waren twee duidelijke vullingen te onderscheiden. De onderste laag bestond uit een relatief schone laag bruine beer. Deze laag was afgedekt met een laag bruingrijze klei met een bescheiden hoeveelheid regulier gebruiksfval, zoals keramiek, leer en hout, maar een uitzonderlijke hoeveelheid flessen van groen glas.

De keramiekvondsten bestaan uit fragmenten van ten minste acht verschillende tabakspijpen en verder scherven van roodbakkend aardewerk en witbakkend aardewerk, majolica, faience en Chinees porselein. De pijpen dateren praktisch allemaal uit de periode 1790-1810. Twee pijpenkoppen en één steelfragment zijn mogelijk vervaardigd door de Goudse pijpenmaker Pieter Verblaauw die het merk "27 gekroond" gebruikte en tussen 1794-1800 werkzaam was.¹³⁶ Daarmee kan de datering van het vondstcomplex nog specifiek(er) geplaatst worden.

De aardewerkvondsten bestaan onder andere uit Brabants en Fries keukengoed, waaronder een bakpan, een bord (r-bor-3), en een voorraadpot (r-pot-60) van roodbakkende klei en een komfoor en een

lekschaal van witbakkende klei versierd met groen glazuur. Opvallend is de aanwezigheid van een roodbakkend bord bedekt met een sliblaag van witte klei en versierd met een slingerlijn van bruine kleislib op de vlag. Dit type aardewerk werd gekopieerd van geïmporteerde borden uit het Duitse Rijnland en werd eind 18de eeuw veel in Gouda en in Bergen op Zoom gemaakt.

Afbeelding 65. Schotel van Chinees porselein uit het midden van de 18de eeuw.

¹³⁶ Zie determinatierapport Jan van Oostveen, Bijlage 11.

Opvallend is het ontbreken van verfijnd industrieel aardewerk uit Engeland, dat in het laatste kwart van de 18de eeuw zeer populair was onder de Nederlandse bevolking, het had zelfs meer aanzien dan het Delfts aardewerk en het Chinees porselein gekregen. Deze beide keramiekgroepen zijn wel vertegenwoordigd tussen het afval in de waterput. Het gaat om een bord (f-bor-1) en een kom van Delftse faience en twee fragmenten van schotels (p-bor-6) van Chinees porselein beschilderd met grove blauwe bloemen (afb. 65).¹³⁷ Het materiaal getuigt niet van grote luxe.

Afbeelding 66. Selectie van laat 18de-eeuwse flessen uit de waterput.

Op basis van het aantal glas- en bodemfragmenten zijn tenminste 22 bolle flessen met diepe ziel, een model dat in de volksmond bekend staan als “paardenhoef” (gl-fle-128) en vier cilindrische flessen met pontilmerk (gl-fle-26, gl-fle-38, gl-fle-39, gl-fle-100)¹³⁸, karakteristiek voor de late 18de eeuw, teruggevonden. (afb. 66). De paardenhoef-flessen zijn typische producten uit de Nederlanden. Eén exemplaar is geheel intact aangetroffen (afb. 67).¹³⁹ Dit soort flessen werd voor vele doeleinden gebruikt. Naast wijn werden dergelijke flessen ook gevuld met bier, jenever, olie en lak, maar opslag voor wijn was waarschijnlijk wel de meest gebruikte toepassing.¹⁴⁰ De meeste cilindrische flessen zijn ook van Nederlandse origine, herkenbaar aan een blaaspijp-pontilmerk aan de bodem en een verdikking onder de rand, zoals die ook aanwezig is bij de paardenhoef-flessen (afb. 68).¹⁴¹ Ten minste één cilindrische fles is vervaardigd in Engeland op basis van een zandpontilmerk aan de bodem en de karakteristieke brede afgeschuinde rand (afb. 69).¹⁴² Dergelijke flessen waren mogelijk gevuld met bier of whisky.

In combinatie met de datering van de tabakspijpen en de overige keramiekvondsten is het aannemelijk dat het afval ten tijde van de Bataafse Republiek (1795-1806) in de put is beland. In deze periode is het slot door zowel Franse als Engelse soldaten bezet geweest. Dit vond plaats

137 V48-C01.

138 V48-GL02, V48-GL03.

139 V48-GL01.

140 Soetens 2001, 134.

141 V48-GL02; Soetens 2001, 37.

142 V48-GL03; Soetens 2001, 40.

in respectievelijk 1796 en 1799. In 1796 werden 240 Franse militairen in het slot ingekwartierd, zij vertrokken weer op 10 november dat jaar. Na de Engels-Russische invasie ter hoogte van de Groote Keeten werden vanaf 30 augustus 1799 twee maanden lang honderden Engelse soldaten in het slot en de Grote Kerk van Schagen ingekwartierd.¹⁴³ Met deze historische gegevens in het achterhoofd bestaat de mogelijkheid dat de vele flessen zijn afgedankt door Franse of Engelse militairen die in respectievelijk 1796 en 1799 tijdelijk gelegeerd waren in het slot. Dat de bezetters zich in die tijd tegoed aan drank deden blijkt wel uit bijvoorbeeld een schadebrief van de kastelein van het gemeenlandshuis in Petten. Na de aftocht van de Engelse en Russische soldaten in november 1799 miste hij meubilair, keukengerei, serviesgoed, hout, turf, hooi, etenswaren, Franse, Spaanse en Duitse wijnen, en sterke drank ter waarde van welgeteld 8.393 gulden en negentien stuivers.¹⁴⁴ Vergelijkbare situaties speelden ook bij de Franse soldaten die voor een veel langere tijd in ons land bivakkeerden, namelijk tussen 1795-1813 (afb. 70).

Afbeelding 67 (links). Intacte laat 18de-eeuwse fles. Het model was in de volksmond bekend als "paardenhoef".

Afbeelding 68 (midden). Cilindrische fles, vervaardigd in de Nederlanden in de periode 1770-1800.

Afbeelding 69 (rechts). Cilindrische fles, vervaardigd in Engeland in de periode 1770-1800.

4.5.2 Vondsten

Een opvallende vondst uit de late 18de/vroeg 19de eeuw is een filter (iw-zee-6) van een koffiepot van Engels industrieel wit aardewerk (creamware), deze hoort mogelijk bij het afval van het koffiehuis uit de vroeg 19de eeuw van Cornelis de Leeuw (afb. 71).¹⁴⁵

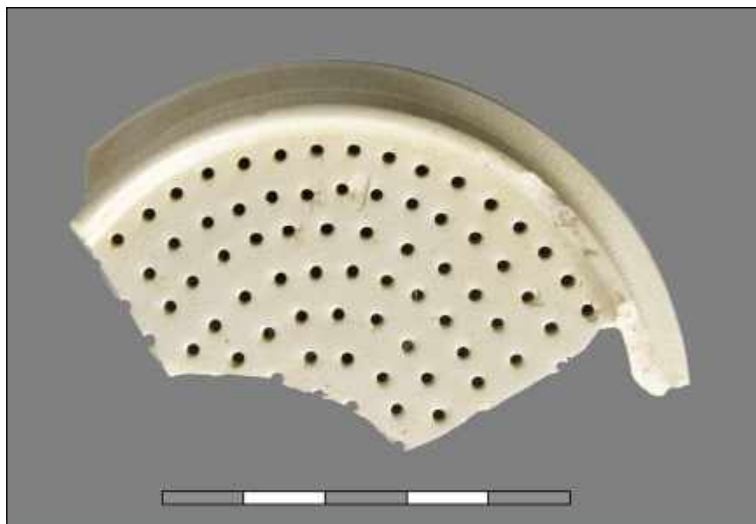
¹⁴³ Lambooy *et al.* 1996, 173-174.

¹⁴⁴ Aten 1999, 9.

¹⁴⁵ V5-C01.

Afbeelding 70. Drie ingekwartierde Franse soldaten lachen een dienstmeid uit als zij betaling vraagt voor de drank, aquarel door Johan Daniël de Gijselaar, 1796 (collectie: Rijksmuseum, Amsterdam).

Afbeelding 71. Koffiefilter van creamware uit de late 18de of vroege 19de eeuw.

5 Synthese & Samenvatting

5.1 Inleiding

Voorafgaand aan het onderzoek is in het PvE een aantal onderzoeksvragen geformuleerd (zie paragraaf 3.2 Onderzoeksopdracht), die als leidraad bij het archeologisch onderzoek en de uitwerking ervan hebben gefungeerd. Volgens verwacht werden tijdens het onderzoek resten van bebouwing op de voorburcht van Slot Schagen gevonden. In dit hoofdstuk komen de resultaten uit het onderzoek samen met reeds vergaarde kennis en wordt getracht om het geheel in een breder perspectief te plaatsen. Voor de gevolgde methodiek wordt naar paragraaf 3.3 Methoden verwezen.

De opgraving heeft sporen en vondsten uit tenminste vier perioden opgeleverd. De oudste fase (1) omvat alle resten daterend tussen 1250 en 1547. In deze periode werden het Slot Schagen en de voorburcht bebouwd en in gebruik genomen door de bastaardtelg van de Hollandse graaf Albrecht van Beieren, Willem van Beieren – van Schagen. Uit fase 2 (1547-1647) dateren de eerste cartografische en iconografische bronnen over het kasteelterrein. Op de meeste kaarten en afbeeldingen uit deze periode staan het Slot Schagen en haar omliggende terreinen prominent weergegeven. Op basis hiervan konden veranderingen van en op de omliggende percelen nauwlettend worden gevolgd. In fase 3 (1647-1795) volgde een omslag plaats binnen de erfelijke heerschappij van de Heerlijkheid Schagen. Door schulden was Willem III van Beieren – van Schagen genoodzaakt om de heerlijkheid te verkopen aan George van Cats. Dit resulteerde in veranderingen op zowel de voorburcht als in het slot. Erg lang duurde het bewind van Van Cats niet. In 1676 werd de heerlijkheid opnieuw verkocht, ditmaal aan de neef van voormalig eigenaar Willem III van Beieren – van Schagen. Onder de nieuwe lijn van Van Beieren – Van Schagen raakte Slot Schagem langzaam maar zeker in verval. Aan het einde van de 18de eeuw (Fase 4) raakte het gebied rondom Schagen tweemaal verstrikt in een oorlog, waarbij het slot en de kerk op de Markt onderdak moesten bieden voor Engelse en Schotse militairen. In het eerste kwart van de 19de eeuw werd de hoofdburcht van het slot gesloopt en werd het 17de-eeuwse koetshuis ingericht als koffiehuis en kreeg het de naam 'Vredelust'. Tot de dag van de sloop van het gebouw in 2018 heeft het koffiehuis precies 200 jaar dienst gedaan als horecagelegenheid.

5.2 Fase 1: Late-Middeleeuwen (1250-1547)

De oudste resten dateren uit de 13de eeuw en worden vooral door ophogingspakketten en (bouw)keramiek gekenmerkt. Daadwerkelijke sporen van bewoning, zoals funderingen en waterputten, ontbraken uit deze periode. Mogelijk waren deze op een dieper niveau nog aanwezig, maar zijn deze vanwege de geringe diepte van de ontgravingswerkzaamheden niet aangesneden. De 15de en 16de eeuw zijn daarentegen een stuk beter vertegenwoordigd. De oudste dateerbare geschreven bronnen dateren dan ook uit de vroege 15de eeuw, waarin de Hollandse graaf Philips van Bourgondië de rechten en goederen van de heer van Schagen bespreekt.¹⁴⁶

Omstreeks 1430 was de bouw van Slot Schagen voltooid. Voorafgaand aan de bouw van het slot werden de terreinen rondom opgehoogd. In 2000 werd door RAAP geconstateerd dat de hoofdburcht sinds de stichting van Slot Schagen met 2,2 m is opgehoogd. Dit is inclusief 1

---

146 NHA, toegangsnummer 133, inventarisnummer 22.

m ophoging ten behoeve van de aanleg van de algemene begraafplaats in 1830.¹⁴⁷ Mogelijk correspondeert dit oudste pakket met de ophogingslagen aangetroffen in werkputten 1 en 2 tijdens het onderhavige onderzoek. In beide gevallen gaat het om ophogingslagen met materiaal uit de late 13de eeuw of vroege 14de eeuw, waaronder kogelpotaardewerk met bezemstreekversiering.

De 13de- of 14de-eeuwse ophogingslagen houden mogelijk verband met een voorganger van Slot Schagen. Kempen schrijft dat in 1291 de gronden in Schagen door de monniken van het klooster van Egmond aan de 'Fresen ende Kennemaeren'¹⁴⁸ werden geschonken.¹⁴⁹ Daardoor zouden de gronden in bezit komen van de Hollandse graaf Floris V. Over een daadwerkelijke burcht of slot wordt dan nog niet gerept. In 2004 is door Van Benthem & Dijkstra ter hoogte van de voorburcht een voorganger van de 15de-eeuwse ringgracht geconstateerd.¹⁵⁰ Aan de hand van de vondsten uit de demping kon de gracht worden gedateerd vóór 1425. Mogelijk hoorde deze gracht dus bij de voorganger van het 15de-eeuwse Slot Schagen.

Het oudste spoor uit het onderhavige onderzoek werd aangetroffen aan de zuidzijde van werkput 1. Het ging om een afvalkuil uit de eerste helft van de 15de eeuw. De afvalkuil zat vol met slachtafval van gevogelte met in het bijzonder ca. 22 botten van zwanen. Van oudsher gold het consumeren van zwanenvlees als een ware delicatessen onder de bevoorrechten. Voor het vangen van en jagen op zwanen diende men pachtgelden te betalen bij de pluimgraaf. Voor West-Friesland, Texel en Wieringen was dit heer Willem 'de Bastaard' van Beieren – Van Schagen. Het pluimgraafschap was een van de rechten die heer Willem kreeg bij de heerlijkheid Schagen in 1427.

Opvallend aan een van de zwanenbotten was een trauma aan het gewricht tussen het middenhandsbeen en het vinger- of vleugelbeen. Op jonge leeftijd zijn bij een van de zwanen de laatste beenderen afgehakt of geknipt, waardoor geen slagpennen konden groeien. Hierdoor was het voor de zwanen onmogelijk om ooit te leren vliegen.

Afbeelding 72. De oudste vanginstallaties bevonden zich langs rivieren. Deze prent weergeeft een enkele vangpijp met waterwild, een kooikershondje en de kooiker achter het blindscherm.

Het is waarschijnlijk dat waterwild werd gefokt, gehouden en gevangen op een centrale plaats met beschutting en water in de nabije omgeving. Deze plaatsen worden op 17de-eeuwse kaarten vaak aangeduid als 'vogelkooi', maar anders dan de naam doet vermoeden

147 Kempen 2000, 28.

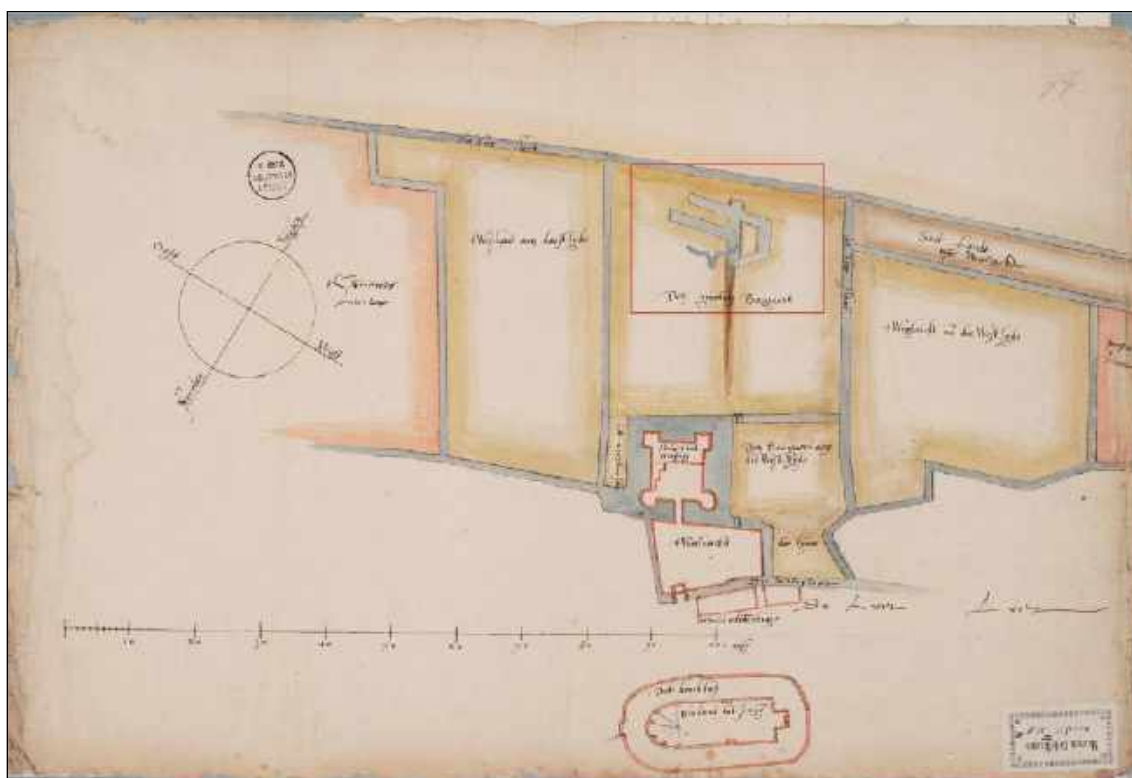
148 Friezen en Kennemers.

149 Kempen 2000.

150 Van Benthem & Dijkstra 2004, 27.

is een vogelkooi geen kooi waarin vogels worden gehouden, maar een vanginrichting om wild gevogelte zoals eenden en ganzen te lokken en te vangen. Tot dusver zijn geen middeleeuwse vogel- of eendenkooien bekend, maar op basis van de archeologische resultaten en het nader bestuderen van de cartografische bronnen is het aannemelijk dat op het perceel ten zuiden van het slot een primitieve vorm van een vogelkooi heeft gelegen (afb. 72).

Op het perceel achter het slot op de landmeterskaart uit 1561 is een waterpartij zichtbaar met twee armen die richting het oosten wijzen (afb. 73). Aan de westzijde is een klein eiland zichtbaar dat worden omgeven door een sloot, die aansluit op beide armen. Aangezien het perceel staat aangeduid als *Den grooten Boogaert* is het aannemelijke dat het geheel werd omgeven door bomen. Hetzelfde perceel werd in het landmetersrapport uit 1544 ook wel de wilde boomgaard genoemd.¹⁵¹

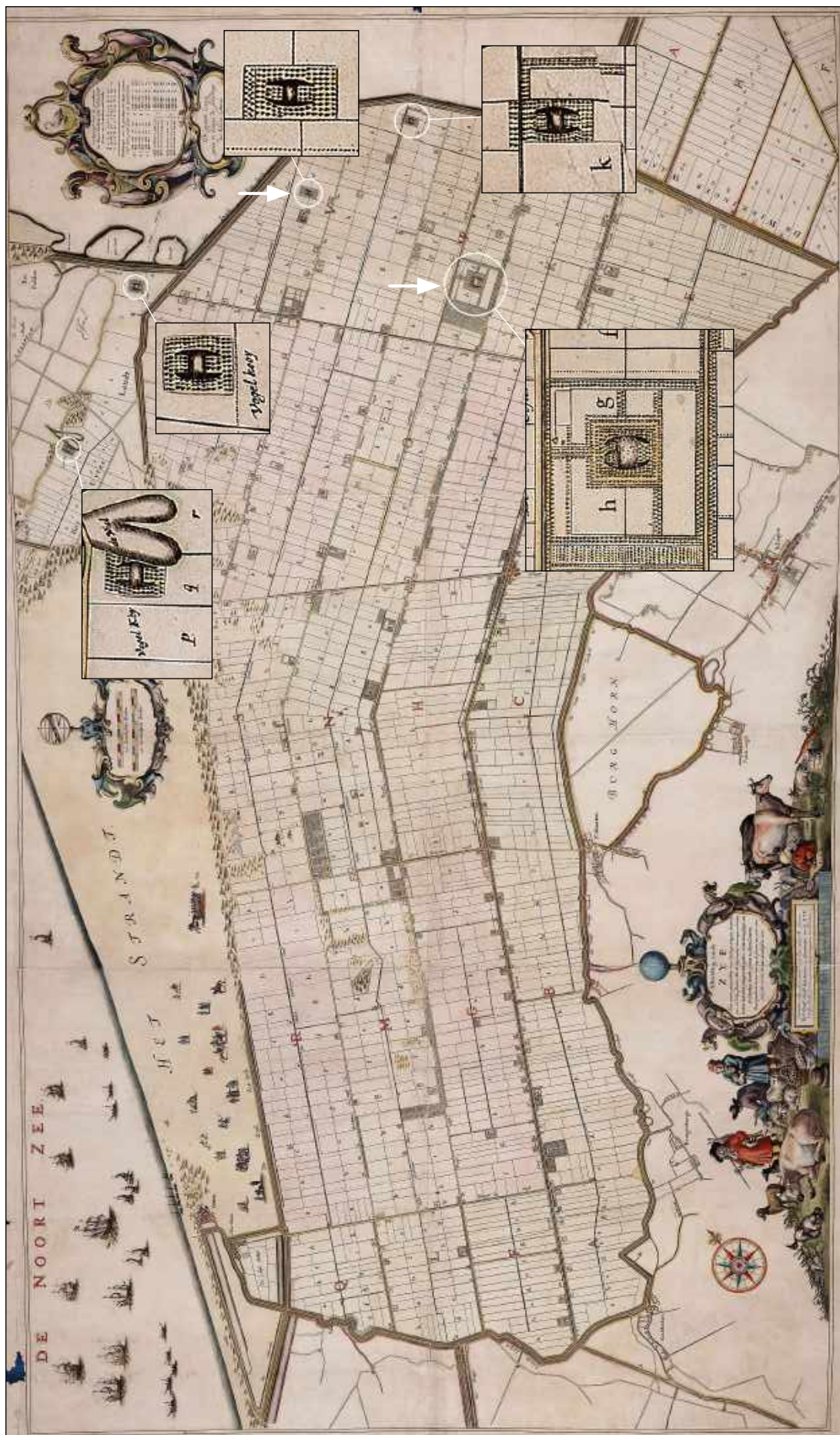
Afbeelding 73. Waterpartij binnen de oude of wilde boomgaard op de landmeterskaart uit 1561. Mogelijk gaat het hier om een plaats om waterwild te vangen (eenden) en te houden (zwanen).

In de 17de eeuw bevonden zich meerdere vogelkooien in de regio. Na de definitieve inpoldering van de Zijpe werden tussen 1598 en 1645 aan de noordwestzijde van de Zijpe, tussen Schagen en Callantsoog, maar liefst vijf vogelkooien aangelegd, waarvan vandaag de dag nog twee functioneren (afb. 74). Deze waren alle van het type 'roggen-ei' (afb. 75). Dit type vogelkooi had vier armen of pijpen; twee aan de bovenzijde en twee aan de onderzijde. Het centrum van de vogelkooi werd gevormd door de kooiplas. Hierin verbleven de makke lokeenden (staleenden), die wild gevogelte aantrokken. Rondom de gehele kooi lag het kooibos dat de gehele vogelkooi omsloot. Het kooibos zorgde voor rust, beschutting en broedgelegenheid voor de vogels. Tevens leverde het kooibos materialen voor het onderhoud van de vanginstallatie (wilgen en riet). Aan weerzijden van de kooiplas lag een zitwal of sating. Dit was een plaats waar de staleenden overdag konden rusten.¹⁵²

151 Timmer 1993, 5.

152 www.eendenkooi.nl

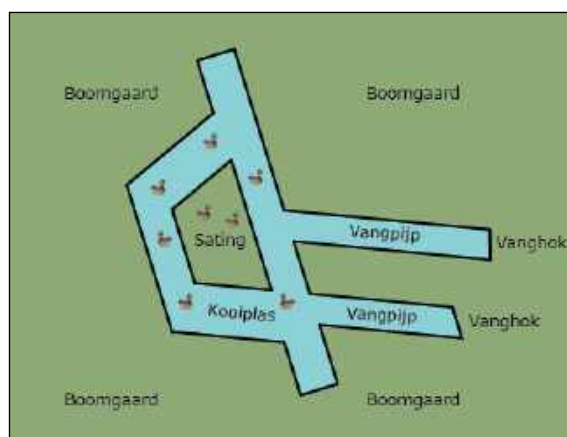
Afbeelding 74. Een kaart van polder Zijpe uit 1665 van Zoutman. Binnen de witte cirkels liggen de vogelkooien. Twee van de vijf vogelkooien zijn vandaag de dag nog steeds in bedrijf (witte pijlen).

Afbeelding 75. Plattegrond van een moderne eendenkooi van het type roggen-ei (<https://www.eendenkooien.nl/plattegrond-van-de-eendenkooi>). 1. De vangpijp; 2. De kooiplas; 3. De sating; 4. De borst; 5. Het kooibos; 6. Het vanghok; 7. Het makhok; 8. Het kooihuis; 9. Het boothuis; 10. Broedkorven; 11. Observatiehut; 12 Het pomphuis; 13. Hondenkennel.

Ondanks dat de veronderstelde vogelkooi achter het slot een andere indeling had dan moderne en 17de-eeuwse roggen-ei vogelkooien, kon op basis van de overeenkomsten een beknopte reconstructie worden gemaakt (afb. 76). Achter het slot ontbrak een grote kooiplas. In plaats daarvan bestond de kooiplas uit een ringsloot met in het midden een klein eiland, dat mogelijk dienst deed als sating of zitwal. Hier kon het waterwild 's nachts en overdag rusten met bescherming van de ringsloot- of plas. Het kooibos werd door de grote boomgaard gevormd. De twee armen aan de oostzijde van de plas dienden waarschijnlijk als vangpijp. Aan weerszijden van de vangpijp stonden schotten van riet of gevlochten wilgentenen (blindschermen). Hierachter kon de opzichter (kooiker) onopgemerkt blijven voor het wilde gevogelte.

Afbeelding 76. Reconstructie van de veronderstelde vogelkooi achter Slot Schagen.

Aan het begin van de vangpijp werd door de kooiker voer gestrooid. Hierdoor werd het makke waterwild richting de vangpijp gelokt, waarop de wilde watervogels door nieuwsgierigheid volgden. Op deze manier werd het gevogelte steeds verder de vangpijp ingelokt. Op het moment dat het gevogelte zich aan het einde van de vangpijp begaf, kwam de kooiker achter de blindschermen tevoorschijn en vormde een barrière tussen het gevogelte en de kooiplas. De wilde vogels raakten hierdoor in paniek en vlogen naar het einde van de vangpijp richting het vanghok. De staleenden bleven rustig dooreten of zwommen terug richting de kooiplas. Eenmaal in het vanghok werd de nek van het gevangen wild omgedraaid en kon deze worden verkocht of geconsumeerd. Het Engelse woord *decoy* (afleiding of lokaas) is van het

Nederlandse woord 'eendenkooi' afgeleid en had betrekking op de afleidingsmanoeuvre van de kooiker en het gebruik van lokeenden.

Het is onwaarschijnlijk dat op deze manier ook grote watervogels, zoals zwanen, werden gevangen. Middels een 'placaat', uitgevaardigd door keizer Karel V in 1558, werd namelijk verboden om *"die swaanen of duyven sonderlinge niemand schadelic (...) nu voortaan niemand, wie hij zij, en sal mogen eenige oude ofte jonge swanen noch oock eenige duyven met bossen ofte met boogen schieten, noch oock met netten oft andere instrumenten ofte met honden doen jagen ofte bijten"*.¹⁵³ Feitelijk wordt hiermee nadrukkelijk bedoeld dat zwanen en duiven, op welke manier dan ook, zonder formele toezegging van de pluimgraaf mochten worden bejaagd. Daarnaast geeft de bovenstaande tekst weer dat groter waterwild werd gevangen met netten of pijl en boog. Het is echter wel waarschijnlijk dat de zwanen centraal bij de vogelkooi werden gehouden. Zo is in de jaren 30 van de vorige eeuw uit de slotgracht van Kasteel Egmond of Slot op den Hoef een 18de-eeuwse zwanenhalsband geborgen. Het betrof een messing exemplaar met daarop de naam eigenaar van de zwaan, A. Klaver.¹⁵⁴ Dit was Adriaan Klaver, schout van Alkmaar en eigenaar van Voorhoef Egmond Binnen. Overigens kregen niet alle zwanen een dergelijke halsband. Zo blijkt uit keur of plakkaat uit 1777 inzake zwanendrift in het pluimgraafschap West-Friesland dat zwanen onder andere werden voorzien van merken in de snavel, vleugel of poot, waaronder *"een kartel aan de linkerkant"*, *een hak beneeden en een dwarsse snee over bek booven 't neusgat"* en *"een A met het open omlaag"*.¹⁵⁵

5.3 Fase 2: Nieuwe Tijd (1547-1647)

De oudste resten van bebouwing dateren uit fase 2 en waren afkomstig van één gebouw aan de noordzijde van de voorburcht van het kasteelterrein. De resten bestonden uit gemetselde funderingen en een gemetselde mestgoot met een houten vloer. De gebouwen zijn voor het eerst zichtbaar op een schematische weergave van Slot Schagen en de bijbehorende gronden uit 1547, echter worden de gebouwen mogelijk al in 1544 genoemd. In een charter uit 1544 werd namelijk over *'het huis bezijden de voorpoort'* gesproken. Mogelijk gaat het hier om het gebouw uit het onderhavige onderzoek.

Op de kaart zijn twee eenvoudige rechthoeken aan de noordzijde van de voorburcht opgetekend met een duidelijke tweedeling tussen een groot en een klein gebouw. Archeologisch is deze tweedeling niet teruggevonden. Beide gebouwen deelden namelijk een gemeenschappelijke achtergevel met een minimale lengte van 15 m. De fundering van de voorgevel is niet aangetroffen. In het midden van de plattegrond lag in NZ-richting een steense muur. Gezien de relatief lichte uitvoering en de geringe diepte van de muur, betrof het waarschijnlijk een bakstenen plint waar een houten tussenwand op rustte. Het is dus denkbaar dat het gebouw uit één geheel bestond en door de houten tussenwand in tweeën werd gedeeld. In de oostelijke helft van het gebouw lag in NZ-richting een mestgoot of grup van twee in kruisverband gemetselde steense plinten met een rollaag erbovenop. Tussen de plinten lag een naaldhouten vloer waar de uitwerpselen van de lastdieren inviel. Het oostelijke vertrek werd dus als stalling gebruikt. Binnen het westelijke vertrek van het 16de-eeuwse gebouw zijn geen sporen of vondsten aangetroffen die duiden op een specifieke ruimtelijke functie, maar mogelijk werd het vertrek gebruikt als dienstwoning van de stalmeester- of knecht.

In fase 2 vond ook een herindeling van twee percelen ten westen van het slot plaats. Zo staan

---

153 Bregman 1965, 42-43.

154 www.noord-holland.nl

155 NHA toegangsnummer 133, inventarisnummer 117.

op de twee oudste landmeterskaarten uit 1547 een klein perceel aangeduid als *t fiverken* of de *viver*. Dit kleine stuk land kon via de voorburcht middels een burg worden betreden. Ten zuiden van het perceel met de vijver lag een kleine boomgaard, die eveneens met een brug vanaf de voorburcht kon worden betreden. De percelen werden door een sloot die deel uit maakte van het ringgrachtensysteem gescheiden. Op een landmeterskaart van Slot Schagen uit 1561 is te zien dat de sloot tussen de kleine boomgaard en het perceel met de vijver is gedempt. In het bijbehorende landmetersrapport staat het volgende genoteerd bij het betreffende perceel: *“Noch die sloot tusschen den cleijnen bogaert ende die vijver die nu gevult is”*. Het gaat hierbij dus niet om de vijver die is gedempt, maar om de sloot tussen de percelen in. De gedempte sloot is in 2014 door archeologen van Antea Archeologie onderzocht.¹⁵⁶ Zij gingen ervan uit dat de demping van de sloot tussen de kleine boomgaard en het perceel met de vijver pas in de 18de-eeuw plaatsvond. De demping bevatte een grote hoeveelheid aardewerk uit tweede helft van de 16de eeuw. Deze werd als afvaldump geïnterpreteerd, maar moet echter als volledige demping van de sloot worden gezien.

De demping van de sloot tussen 1547 en 1561 was vermoedelijk een kleine wijziging binnen een groter geheel. Op de kaart van Boxhorn uit 1632 is namelijk te zien dat het perceel te zuiden van het slot (ter plaatste van de middeleeuwse vogelkooi) nog steeds met bomen is beplant, maar dat een groot deel van de kleine boomgaard ten westen van het slot is verdwenen. Deze is waarschijnlijk in de tweede helft van de 16de eeuw met het perceel met de vijver samengevoegd en omgevormd tot siertuin. In de periode tussen 1615 en 1632 werden nog meer wijzigingen binnen de percelering rondom het slot doorgevoerd. Zo werd de ringgracht rondom de voorburcht tussen 1615 en 1632 gedempt. Doordat de verdedigende werking van de gracht rondom de voorburcht verviel, verscheen rondom de voorburcht een houten palissade of een bakstenen muur.

In hoeverre de weergave op de kaart van Boxhorn uit 1632 als waarheidsgetrouw kan worden gezien is onbekend. Op de kaart van Boxhorn heeft de siertuin een typische Franse indeling met een symmetrische vakkenverdeling en een prieel in het midden. Deze indeling sluit vrij goed aan op de indeling die te zien is op een prent uit 1647 van de hand van Roelant Roghman. Hierop is de siertuin met dezelfde vakkenverdeling eveneens zichtbaar, maar zonder prieel. Daarnaast is de muur of palissade verdwenen en verscheen tussen het perceel met de siertuin en de Markt een nieuwe straat, de Herenstraat.

5.4 Fase 3: Nieuwe Tijd (1647-1795)

In 1658 vond een machtsverschuiving plaats binnen de heerschappij van de heerlijkheid Schagen. Na ruim 230 jaar kwam een einde aan de Van Beieren – van Schagen dynastie en kwam de heerlijkheid met de bijbehorende gronden in handen van George van Cats, 9de heer van Schagen en heer van Oesdom en Ter Coulster. Van Cats had een geheel ander idee over de uitstraling van het slot. Zo werd het slot rigoureus verbouwd en verscheen op de voorburcht een plein van klinkers. Op basis van de 17de-eeuwse kaarten en afbeeldingen lijkt het aannemelijk dat het 16de-eeuwse gebouw met stalling op de voorburcht is gesloopt. Ter plaatse verscheen, haaks op de 16de-eeuwse bebouwing, in NZ-richting een nieuw gebouw. Hierover schrijft de 17de-eeuwse chroniqueur Dick Burger van Schoorel dat hij een schoon koetshuis heeft gezien omtrent het jaar 1658. Waarschijnlijk klopt deze datering van Burger van Schoorel niet, aangezien hij in 1658 acht of negen jaar oud was.

---

156 Koopmanschap & Teekens 2016.

Ondanks dat het koetshuis al rond 1658 werd gebouwd, verschijnt het gebouw pas in 1726 voor het eerst op een prent van de hand van de Amsterdamse tekenaar Cornelis Pronk. Het is dus goed mogelijk dat het koetshuis in de tussentijd al onderhevig is geweest aan enige vorm van verbouwing. De afbeelding van Cornelis Pronk laat het slot vanuit de zuidwestkant zien. Op de voorburcht is het koetshuis met schilddak, drie dakkapellen en vier vensters in de oostgevel zichtbaar. Aan de hand van de afbeelding van Pronk uit 1726 kan niet worden afgeleid om wat voor soort vensters het gaat, maar het lijkt aannemelijk dat het gebouw was voorzien van kruisvensters. Dit was namelijk het meest gebruikelijke type venster tot ca. 1700, waarna ze vaak werden vervangen door kozijnen met schuiframen.¹⁵⁷

De oostgevel van het 17de-eeuwse koetshuis werd tijdens de opgraving teruggevonden als bakstenen fundering van een uniforme partij gele bakstenen. Ongeveer in het midden van de oostgevel was de fundering versterkt met twee forse poeren van 0,9 m breed. De poeren hadden een onderlinge afstand van 2 m. Mogelijk bevond zich in het midden de toegang tot het koetshuis en werd de overspanning van twee meter opgevangen door de brede poeren. Voor de ingang van het koetshuis lag een bakstenen straatwerk van hergebruikte bakstenen. Ondanks dat het plaveisel zich in een erbarmelijke staat bevond, was in een zone duidelijk een stuk keper- of visgraafmotief zichtbaar. Mogelijk gaat het hier om het straatwerk dat in de kroniek van Burger van Schoorel wordt genoemd.

In 1676 raakte heer Van Cats door schulden de heerlijkheid Schagen kwijt en werd het overgekocht door Floris Carel van Beieren – Van Schagen, neef van voormalig eigenaar Willem van Beieren – van Schagen. Waarschijnlijk kocht Floris Carel de heerlijkheid terug omdat het een oud familiebezit was; wonen deed hij er dus niet.¹⁵⁸ Het gebrek aan affectie van de nieuwe heren van Schagen vertaalde zich goed in de prenten uit de 19de eeuw van de hand van kunstschilder Cornelis Bok.

5.4 Fase 4: Nieuwe Tijd (1795 – heden)

Bij aanvang van fase 4 bevond Schagen zich aan het begin van de Franse vazalstaat de Bataafse Republiek. Voorafgaand aan deze roerige periode werd het bestuur van Schagen gevormd door Theodore Henri Antoine d'Oultremont, heer van Schagen en nazaat van Floris Carel van Beieren – Van Schagen. Het gebied in en rondom Schagen raakte gedurende de Bataafse republiek (1795-1806) tweemaal verstrikt in een bloederige strijd. Tijdens de Tweede Coalitieoorlog tussen 1799 en 1802 vond een enorme slag plaats tussen Callantsoog en Kleine Keeten. Tijdens deze oorlog deed het sterk vervallen slot dienst als stationering voor de Engelse en Schotse militairen.

Hoewel in deze periode de hoofdburcht en het slot sterk vervielen, leek het 17de-eeuwse koetshuis op de voorburcht zich prima te handhaven. Op een prent uit 1817 die het aanzicht van het slot vanuit het noorden weergeeft, is te zien dat het slot ernstig aan het vervallen is. Het dak van de westelijke vierkante hoektoren staat op instorten en een deel van de toegang tot de hoofdboort is verdwenen. Een weergave uit 1824 laat het slot en de voorburcht vanuit het zuidwesten zien. Hierop is het gehele dak van het slot ingestort en staan alleen de dragende muren nog overeind. Op de voorburcht staat het van oorsprong 17de-eeuwse koetshuis in, wat lijkt, een vrijwel ongeschonden staat.

De aanwezigheid van de Schotse en Engelse soldaten in het slot was mede in de bodem terug

---

157 Steehouwer 1992, 24-25.

158 Timmer 2012, 27-28.

te zien in een gedempte waterput. Vrijwel direct tegen de achtergevel van het koetshuis lag een gedempte waterput met daarin de resten van acht verschillende tabakspijpen en grote hoeveelheid fragmenten glas, afkomstig van tenminste 22 bolle flessen van het model "paardenhoef" en vier cilindrische flessen. Beide modellen zijn karakteristiek voor de late 18de eeuw. Gedurende de Bataafse Republiek werden honderden militairen in het slot ingekwartierd. Mogelijk werden gedurende deze periode de vele flessen afgedankt en in de waterput achter het koetshuis gedumpt. Na de wapenstilstand in 1799 keerde de rust weder.

Uit kadastrale gegevens wordt duidelijk dat omstreeks 1818 het 17de-eeuwse koetshuis en het perceel met de boomgaard en siertuin in eigendom kwamen van Cornelis de Leeuw, een van oorsprong Texelse kastelein. Dit is waarschijnlijk voor het eerst dat het gebouw als koffiehuis werd gebruikt.

Zelfs na de aftakeling van het slot bleef het koetshuis nog lange tijd bestaan. Voorafgaand aan de bouw van de Julianaschool ten zuiden van het slot, is in de jaren 30 vanaf de toren van de Grote Kerk op de Markt een omgevingsfoto gemaakt (afb. 77). Op de foto zijn de twee hoektorens nog zichtbaar, maar van het ooit zo glorieuze slot is niets meer te zien. Het meest interessante prijkt echter in de rechteronderhoek van de foto, namelijk de voorgevel van het van oorsprong 17de-eeuwse koetshuis. In 1877 werd de voorgevel van het koetshuis gerenoveerd en werd het schilddak vervangen door een zadeldak met nog slechts één dakkapel. Pas vlak voorafgaand aan het archeologisch onderzoek werd het koetshuis tot de funderingen afgebroken.

Afbeelding 77. Foto van Slot Schagen en de bouw van de Julianaschool. De foto is vanaf de kerktoren op de Markt richting het zuiden genomen (Niestadt Collectie Zijper Museum).

6 Beantwoording onderzoeksvragen

In het Programma van Eisen is een aantal onderzoeksvragen geformuleerd, waarop hieronder wordt geantwoord.

IJzertijd en Romeinse Tijd

1. Zijn sporen uit de IJzertijd of Romeinse Tijd aanwezig? Zo ja, duiden deze sporen op bewoning vinnen het onderzoeksgebied? Kunnen de sporen nader worden gedateerd? Wat is de omvang van de vindplaats?

Tijdens het onderzoek zijn geen sporen en vondsten ouder dan de Middeleeuwen aangetroffen.

2. Zijn sporen of structuren aanwezig die duiden op agrarische activiteiten? Uit welke periode dateren deze sporen?

Zie antwoord vraag 1.

3. Hoe ziet de materiële cultuur eruit?

Zie antwoord vraag 1.

Middeleeuwen

4. Wat is de datering en aard van de sporen? Hoe is de gaafheid en conservering van de sporen? Wat is de omvang van de vindplaats?

De oudste middeleeuwse sporen binnen het plangebied dateren uit de periode 1375-1425 en hangen samen de stichting van Slot Schagen omstreeks 1430. De oudste sporen betroffen voornamelijk ophogingspakketten. De gaafheid en conservering van de sporen was zeer goed. De vochtige kleiige bodem zorgde voor uitstekende conserveringsomstandigheden. Het gehele kasteelterrein (burcht en voorburcht, tezamen met de siertuin ten zuiden van de huidige Herenstraat kan als vindplaats worden aangemerkt.

5. Is binnen het plangebied een middeleeuwse terp aanwezig? Hoe is de terp opgebouwd? Hoeveel fasen heeft de terp? Wat is de omvang van de terp?

Hoewel gedurende fase 1 de voorburcht met tenminste 1,8 m is opgehoogd, kan niet over een traditionele terp worden gesproken. Het ophogen van het terrein hield namelijk verband met het stichten van de voorburcht en niet van een huisplaats of nederzetting. De ophogingspakketten werden in beide werkputten aangetroffen, maar waren aan de noordzijde van werkput 1 het dikste. Mogelijk bevonden zich daaronder oudere ophoginglagen die zijn opgeworpen tijdens het stichten van de 11de- of 12de-eeuwse dijkeringen.

6. Wanneer zijn hier de eerste woonhuizen gebouwd? Wat is de aard van deze bebouwing? Vanaf wanneer werden de huizen (gedeeltelijk) uitgevoerd in baksteen? Hoeveel bouwfases zijn aanwezig? Is het maaiveld tussentijds opgehoogd? Welke informatie geven de resten over de constructie en indeling van de huizen? Wanneer zijn de huizen gesloopt? Hoe ontwikkelt de bebouwing zich door de tijd heen? Hoe was de inrichting van het erf?

Op basis van het archeologisch onderzoek kunnen geen uitspraken worden gedaan over de ouderdom van de oudste middeleeuwse huizen. Deze zijn namelijk niet aangetroffen en lagen waarschijnlijk meer richting het noorden. De oudste bebouwing binnen het plangebied dateerde vóór 1547 en behoorde waarschijnlijk tot de oudste steenbouwfase op de voorburcht. Het bebouwing bestond uit één geheel, waarbij een houten of bakstenen binnenwand twee

verblijven van elkaar scheidde. De aanwezigheid van een bakstenen en houten goot in het oostelijke verblijf wees op een stalling. Van het westelijke verblijf zijn geen concrete sporen en vondsten aangetroffen, die duiden op een specifieke ruimtelijke functie. Mogelijk betrof dit de dienstwoning van de stalmeester of –knecht.

7. Geeft de materiële cultuur informatie omtrent de activiteiten die door de bewoners van het plangebied werden uitgevoerd?

Tijdens het onderzoek is een 15de-eeuwse afvalkuil aangetroffen met daarin minimaal veertien botten van knobbelzwanen. Een deel van de botten bevatte slachtsproten, waarbij één carpometacarpus het meeste opviel. Dit stuk bot was namelijk ontdaan van de laatste vleugelbotten in een vroeg levensstadium van het dier. Hierdoor groeide bij het dier geen slagpennen, waardoor het nooit zou kunnen vliegen. Deze vorm van amputatie, ook wel leewieken, werd vanaf de Middeleeuwen tot 2016 op waterwild toegepast om wegvliegen of vluchten te voorkomen.

Het houden, vangen en slachten van zwanen (later ook duiven) was voorbehouden aan een pluimgraaf. Dit was een van de heerlijke rechten die Willem 'de Bastard' van Beieren – van Schagen in 1427 in leen kreeg van zijn neef, Philips van Bourgondië. In feite had Willem van Beieren – van Schagen dus het alleenrecht tot het vangen en doden van zwanen in West-Friesland, Texel en Wieringen.

Verder zijn binnen het plangebied geen gesloten vondstcomplexen aangetroffen, die verband hielden met de bewoners van het kasteel. De meeste metaal- en keramiekvondsten waren dan ook afkomstig uit de middeleeuwse ophogingslagen.

Een in het oog springend object was een loden pelgrimsinsigne van Maria op de Keins uit de periode 1512-1573. Het insigne is afkomstig van de kapel op de Keins, slechts op 3,4 km loopafstand van de vindplaats. Tot nu toe zijn in Nederland acht exemplaren gevonden. Daarbij lag de meest noordelijke vindplaats in het Groninger waddengebied, terwijl de rest uit het westelijk kustgebied afkomstig zijn.

8. Hoe verhoudt de materiële cultuur zich op lokaal, regionaal en interregionaal niveau?

Zie antwoord 7.

9. Zijn binnen het plangebied hout- of muurwerkresten aanwezig die verband houden met het kasteel? Wat zeggen deze resten over de constructie en de indeling van het kasteel en kasteelterrein?

Binnen het plangebied zijn geen hout- of muurwerkresten aanwezig, die verband hielden met het kasteel. Hierdoor kunnen geen uitspraken over de constructie en indeling van het kasteel worden gedaan.

10. Zijn binnen het plangebied ophogingslagen of sporen aanwezig die vóór de bouw van de hofstede uit 1430 dateren? Zo ja, hoe zien deze sporen er uit? Kan iets worden gezegd over het type bouwwerk of de constructie waarbij deze horen? Wat is de datering van de ophogingslagen of sporen?

Binnen het plangebied waren ophogingslagen aanwezig, die waarschijnlijk verband hielden met de aanleg van Slot Schagen omstreeks 1430. Oudere ophogingslagen waren aan de noordzijde van het terrein wel aanwezig, maar zijn vanwege veiligheidsoverwegingen niet nader onderzocht.

Nieuwe Tijd

11. Zijn gedempte slotgrachten of –sloten aanwezig binnen het plangebied? Wat is de oriëntatie? Kan iets worden gezegd over de breedte van de ontginningsprecelen of verandering van het grachten- of slotenpatroon in latere tijd? Wanneer zijn de sloten of grachten gedempt en waarmee? Werden de grachten beschoeid? Zo ja, hoe ziet die beschoeiing eruit?

Op één locatie is een deel van gedempte ringgracht aangesneden. Deze gracht lag in NZ-richting en bevond zich tussen de voorburcht en de 16de-eeuwse boomgaard. Slechts een klein deel van de gracht is onderzocht. De minimale breedte van de onderzochte gracht bedroeg 3 meter, maar is een stuk breder geweest. Op basis van historische kaartmateriaal en muntvondsten uit de gracht kon de demping tussen 1615 en 1632 worden gedateerd. Of de grachten waren beschoeid is onbekend, aangezien de oevers niet zijn aangesneden.

12. Zijn op de achtererven waterputten, beerputten en /of afvalkuilen aanwezig? Wanneer zijn deze aangelegd en buiten gebruik gesteld? Kunnen de putten worden gekoppeld aan percelen? Wat kan op basis van vondstmateriaal uit de putten worden gezegd over het consumptiepatroon en de welstand van de bewoners van het onderzoeksgebied door de tijd heen? Geven vondsten informatie omtrent de beroepen die door de bewoners van het plangebied werden uitgeoefend?

Tegen de achtergevel van het 17de-eeuwse koetshuis werd een gedempte waterput uit omstreeks 1800 gevonden. Waarschijnlijk was de waterput omstreeks 1750 in functie, maar werd hij later als afvalput gebruikt. Het overgrote deel van het vondstmateriaal uit de waterput bestond uit glas, afkomstig van minimaal 22 bolle en 4 cilindrische flessen uit de periode 1750-1800. Deze grote hoeveelheid kan op zijn minst eigenaardig te noemen, aangezien het 17de-eeuwse koetshuis pas in 1818 werd omgevormd tot koffiehuis.

Ten tijde van de Bataafse Republiek in de periode 1795-1806 werden honderden militairen in het slot ingekwartierd. Het waren voornamelijk Engelse en Schotse soldaten die zich tijdens de Tweede Coalitieoorlog (1799-1802) ophielden in het slot. Het is dus zeer goed mogelijk dat de soldaten zich tegoed deden aan drank en de lege flessen dumpten in de waterput.

13. Zijn sporen of structuren aanwezig die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten?

Tijdens het onderzoek is mogelijk de aanwezigheid van een eendenkooi ten zuiden van het slot ontdekt. Op een landmeterskaart uit 1561 is op een perceel ten zuiden van Slot Schagen een vreemdsoortige waterpartij zichtbaar, waar mogelijk waterwild werd gehouden. Dit is niet geheel toevallig aangezien de heer van Schagen de Pluimgraaf van West-Friesland, Wieringen en Texel was (zie antwoord 7).

14. Zijn sporen aanwezig die verband houden met het koetshuis?

Aan de oostzijde van werkput 1 werd een in NZ-richting gelegen muur van gele bakstenen aangetroffen. Dit betrof de oostgevel van het koetshuis, dat tussen 1647 en 1658 is gebouwd. De vermoedelijk stichter van het 17de-eeuwse koetshuis was heer George van Cats, heer van Schagen, Oesdom en Ter Coulster. Het koetshuis bleef gedurende meerdere roerige perioden overeind, terwijl Slot Schagen in diezelfde periode sterk verviel. Op basis van historische prenten kon worden vastgesteld dat het koetshuis een schilddak had met drie dakkapellen. De oostgevel was voorzien van vier vensters. Deze situatie bleef in ieder geval hetzelfde tot 1726, maar waarschijnlijk zelfs tot 1824. In 1877 werd het schilddak vervangen door een zadeldak en verdwenen twee van de drie dakkapellen. Pas tot vlak voor aanvang van het archeologisch onderzoek in 2018 werd het koetshuis tot de funderingen gesloopt.

15. Zijn resten aanwezig van de brughoofden over de slotgracht of vijvers? Zo ja, met wat voor materiaal werd de brug gefundeerd en welke methode werd hierbij toegepast?

Tijdens het onderzoek zijn geen brughoofden aangetroffen.

16. Zijn resten aanwezig die samenhangen met de tuin of boomgaard?

Een van de 17de-eeuwse grachtvullingen bestond voornamelijk uit snoeiafval van appel- of perenbomen, essen, wilgen, duindoorn en wollige sneeuwbal of Gelderse roos. Dit pakket is tijdens de gebruikperiode van de boomgaard aan de westzijde van het slot tussen 1575 en 1615/1632 gevormd. Een jongere 17de-eeuwse laag bevatte onder andere meerdere stukken bloempotten van roodbakkend aardewerk. Dit sluit aan op de hypothese dat omstreeks 1600 de boomgaard ten westen van het slot en het perceel met de vijver werden samengevoegd en omgevormd tot siertuin in Franse stijl.

17. Zijn in het plangebied resten aanwezig van dierbegravingen? Hoe ziet dit er uit en waar op het terrein bevinden deze dierbegravingen zich? Zijn deze dierbegravingen te relateren met het koetshuis?

Binnen het plangebied zijn geen dierbegravingen aangetroffen.

7 Literatuur

Aten, D., 1999. Oorlog in het Noord-Hollandse polderland. Waterlinies en waterschappen tijdens de invasie van 1799, in: *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis* 8, 1-9.

Bentham, A. van & J. Dijkstra, 2004. Schagen, Slot Schagen: Aanvullend Archeologische Onderzoek en Archeologische Begeleiding. *ADC-rapport* 198, Buntschoten.

Beuning, H.J.E. van, A.M. Koldewij & D. Kicken, 2001. *Heilig en Profaan 2. 1200 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties*. Rotterdam Papers 12.

Beuning, H.J.E. van, H. van Asperen, A.M. Koldewij & H.W.J. Piron, 2018. *Heilig en Profaan 4. 800 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties*. Rotterdam Papers 14.

Burger van Schoorel, D., 1767. *Chronyk van de gantsche oude Heerlykheid van het Dorp Schagen*, Hoorn.

Bregman, J., 1965. *Schagen door de eeuwen heen*, Den Helder.

Daalen, S. van, 2019. *Schagen – Markt 22. Dendrochronologisch onderzoek*, Deventer.

Diederik, F. & F. Timmer, 2002. *Slot Schagen. De geschiedenis van het 'Huys' van de heren en vrouwen van Schagen*, Schagen.

Doesburg, J. van, N. Lensvelt, M. van der Heiden, W. Derickx, O. Brinkkemper, J. van Dam & F. Laarman, 2019. Tuinarcheologie op de kaart. Het archeologisch onderzoek in het park van landgoed Duivenvoorde (gemeente Voorschoten). *Rapportage Archeologische Monumentenzorg* 254. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort.

Gawronski, J. & J. Veerkamp, 2004. Bakstenen. Bouwstenen van Amsterdam. In: J. Gawronski, F. Schmidt, M.-Th van Thoor (red.), *Amsterdam Monumenten & Archeologie* 3, 10-23.

Gawronski, J. & J. Veerkamp, 2005. Plavuizen. Amsterdamse vloeren archeologisch bekeken. In: J. Gawronski, F. Schmidt, M.-Th. Van Thoor (red.), *Amsterdam Monumenten en Archeologie* 4, 121-133.

Geerts, R.C.A., 2013. Veraste en begraasde kwelders. Een archeologische opgraving te Schagen – De Nes Noord. *ADC-rapport* 3264. ADC ArcheoProjecten, Amersfoort.

Kemp, P.A.M.M. van, 2000. Slot van Schagen, gemeente Schagen; een archeologisch onderzoek. *RAAP-rapport* 549. RAAP, Amsterdam.

Koopmanschap, H.J.L.C. & P.C. Teekens, 2016. Inventariserend Veldonderzoek d.m.v. proefsleuven. Hofstraat 2-48 te Schagen. *Antea Group Archeologie* 2016/55.

Langedijk, C.A. & H.F. Boon, 1999. Vingerhoeden en naairingen uit de Amsterdamse bodem. Productietechnieken vanaf de Late Middeleeuwen, *AWN-Reeks* 2.

Lambooij, H.Th.M., M.G. Pigge, R.J.M. van de Pol & F. Timmer, 1996. *Heerlijk Schagen. De geschiedenis van een Westfriese marktstad*, Schagen/Baarn.

Leek, J., 2018a. Markt 22 in Schagen, gemeente Schagen. Een archeologische bureauonderzoek. *West-Friese Archeologische Notities* 29. Archeologie West-Friesland, Hoorn.

Leek, J., 2018b. *Programma van Eisen. Definitief Archeologisch onderzoek Markt 22, gemeente Schagen (projectnummer 480)*. Archeologie West-Friesland, Hoorn.

Molenaar, S., C.M. Soonius & D. Bekius, 2009. *Noord-Holland Laagland. De archeologie en het landschap in 7 lagen*, Weesp.

Mordovin, M., 2014. Late medieval and early modern cloth seals in the collection of the Hungarian National Museum, *Archaeological Ertesit* 139 (1), 193-237.

Numan, K.C., 2015. *De veldnamen van Schagen. Een zoektocht naar het verleden*, Schagen.

Pijper, D., 1937. Nog iets over de vondsten bij Gawijzend, in G.J. Polman, *West-Friesland's Oud en Nieuw* 11, 85-86.

Ploegaert, P.H.J.I., B. Beerenhout, P. de Breuk, O. Brinkkemper, S.Y. Comis, R.D. van Dijk, M. Dominguez, M. Enderman, E. Esser, J. Langelaar, M.J. Rijkelijhuizen & W. Waldus, 2013. Rotterdam Markthal. Archeologisch onderzoek 2. *BOORrapport* 469. Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rotterdam, Rotterdam.

Pol, R.J.M. van der Pol & F. Timmer, 1999. *Chronyk van de gantsche oude Heerlykheid van het Dorp Schagen*, Schagen.

Schricks, C.P., 2019a. Aanvullend onderzoek naar de inrichting van het terrein van het vrouwenklooster Bethlehem aan de Bangert (1475-1572). De opgraving op perceel Bangert 40, Westerblokker, gemeente Hoorn. *West-Friese Archeologische Rapporten* 143. Archeologie West-Friesland, Hoorn.

Schricks, C.P., 2019b. Een verguld lakenlood, in: S. Gerritsen & W. Stellingwerf. De Gekroonde Zwaan. De archeologie van een Westfriese herberg aan de Zesstedenweg 203 in Grootebroek, gemeente Stede Broec, *West-Friese Archeologische Rapporten* 135, Hoorn, 121-122.

Schweingruber, F.H., 1990. *Mikroskopische Holzanatomie. Formenspektern mitteleuropäischer Stamm- Und Zweigölzer zur Bestimmung von recentem und subfossilem Material*, Zürcher.

Soetens, J., 2001. *In glas verpakt = Packaged in Glass. European bottles. Their History and Production*, Amsterdam.

Steehouwer, K., 1992. *Bouwgeschiedenis van monumenten. Een speurtocht naar de verborgen geschiedenis van onze oudste monumenten*, Amsterdam.

Stenvert, R. & G. van Tussenbroek (red.), 2007. *Inleiding in de bouwhistorie. Opmeten en onderzoek van oude gebouwen*, Utrecht.

Timmer, F., 1993. Een adellijke erfkwestie in Schagen, *Castellogica* 3, Doorn.

Timmer, F., P van der Zee, P. Groenveld, H. Duin, K. Numan, F. Diederik, T. Veldman, J. de Wit, R. van der Pol, H. Lambooi & N.J. Grooff, 2012. *Canon van Schagen. De geschiedenis van Schagen in 31 verhalen*, Amsterdam.

Vos, P. & S. de Vries, 2013. *2^e generatie palaeogeografische kaarten van Nederland (versie 2.0)*, Utrecht.

Walsmit, E., H. Kloosterboer, N. Persson & R. Ostermann (red.), 2009. Spiegel van de Zuiderzee. Geschiedenis en Cartobibliografie van de Zuiderzee en het Hollands Waddengebied, *Utrechtse Historisch-Cartografische Studies* 9, Houten.

Wittop Koning, D.A., 1975/1976. Mineraalwaterkruiken, in: *Antiek. Tijdschrift voor liefhebbers en kenners van oude kunst en kunstnijverheid*, 853-862.

Zijverden, W.K. van, 2016. *After the Deluge. A palaeogeographical reconstruction of Bronze Age West-Frisia (2000-800 BC)*, Leiden.

Zijverden, W.K. & J. de Moor, 2014. *Het groot profielenboek. Fysische geografie voor archeologen*, Leiden.

Internetbronnen

Altmann, H., 1980. Poisonous Plants and Animals, Londen. (<https://pfaf.org/user/Plant.aspx?LatinName=Viburnum+lantana>).

Clapham, A.R., T.G. Tutin & E.F. Walburg, 1962. *Flora of the British Isles*, Cambridge. (<https://pfaf.org/user/Plant.aspx?LatinName=Viburnum+lantana>).

Chevallier, A., 1996. *The encyclopedia of Medicinal Plants*, Londen. (<https://pfaf.org/user/Plant.aspx?LatinName=Viburnum+opulus>).

Frohne, D. & J. Pfänder, 1984. *A Colour Atlas of Poisonous Plants*, Portland. (<https://pfaf.org/user/Plant.aspx?LatinName=Viburnum+opulus>).

<https://www.eendenkooien.nl/plattegrond-van-de-eendenkooi>

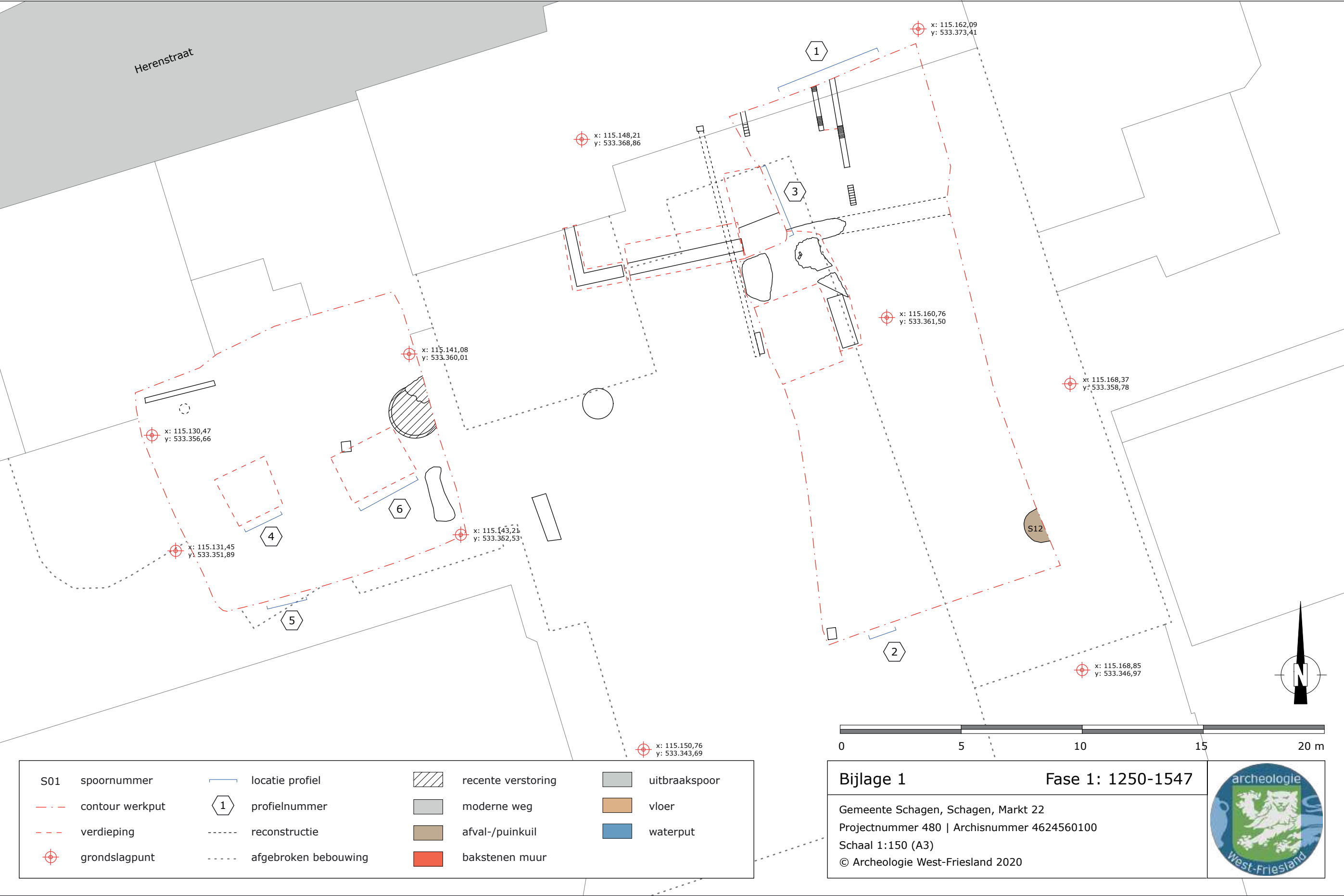
https://www.joostdevree.nl/shtmls/bestrating_legverband.shtml#top

Matthews, V., 1994. *The New Plantsman. Volume 1*, Londen. (<https://pfaf.org/user/Plant.aspx?LatinName=Hippophae+rhamnoides>).

https://www.noord-holland.nl/Actueel/Archief/2019/September_2019/Vondst_van_de_Maand_in_Huis_van_Hilde_zwanenhalsband_18e_eeuw

Triska, J. & H.L. Pursey, 1975. *Hamlyn Encyclopaedia of Plants*, Londen. (<https://pfaf.org/user/Plant.aspx?LatinName=Viburnum+opulus>).

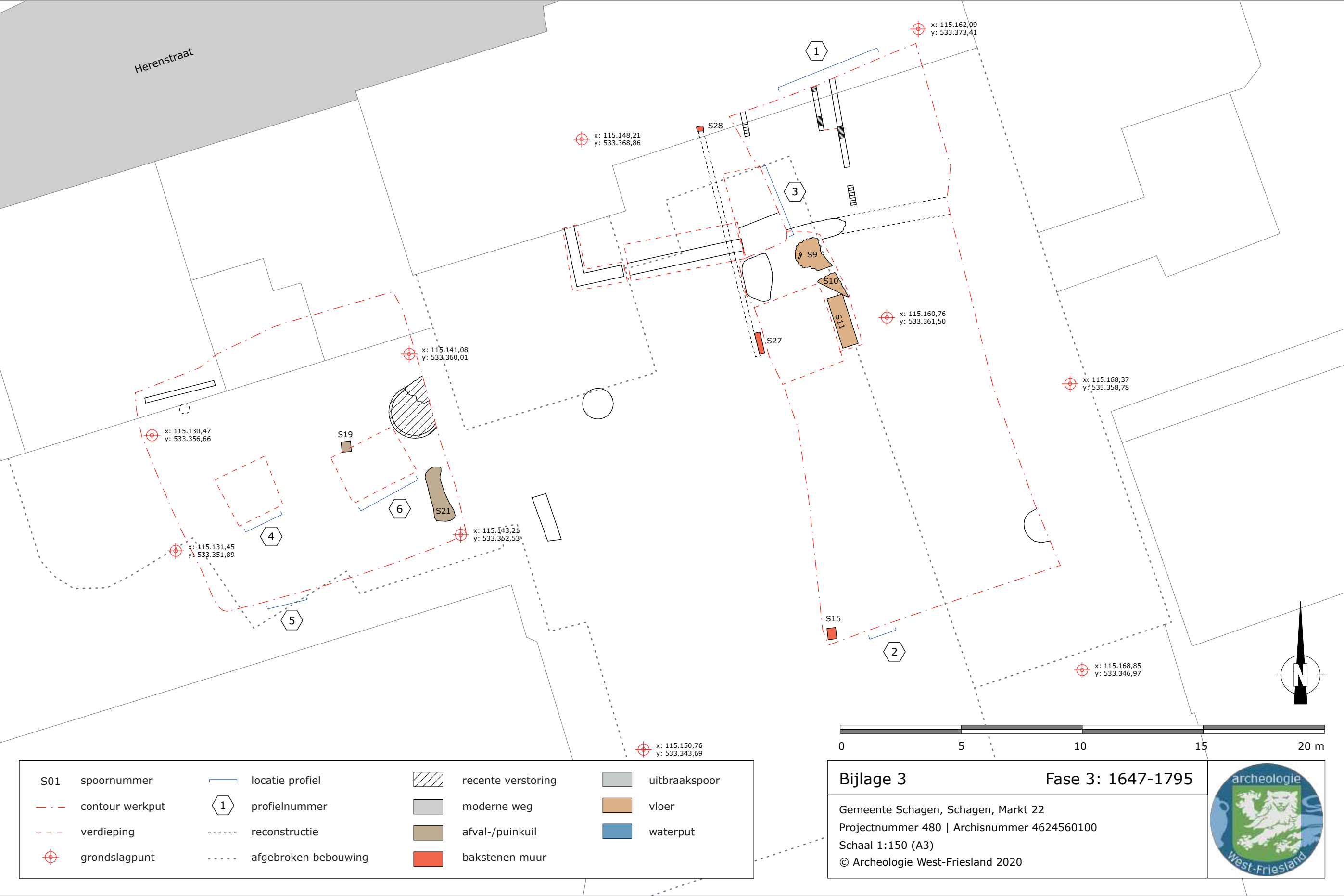

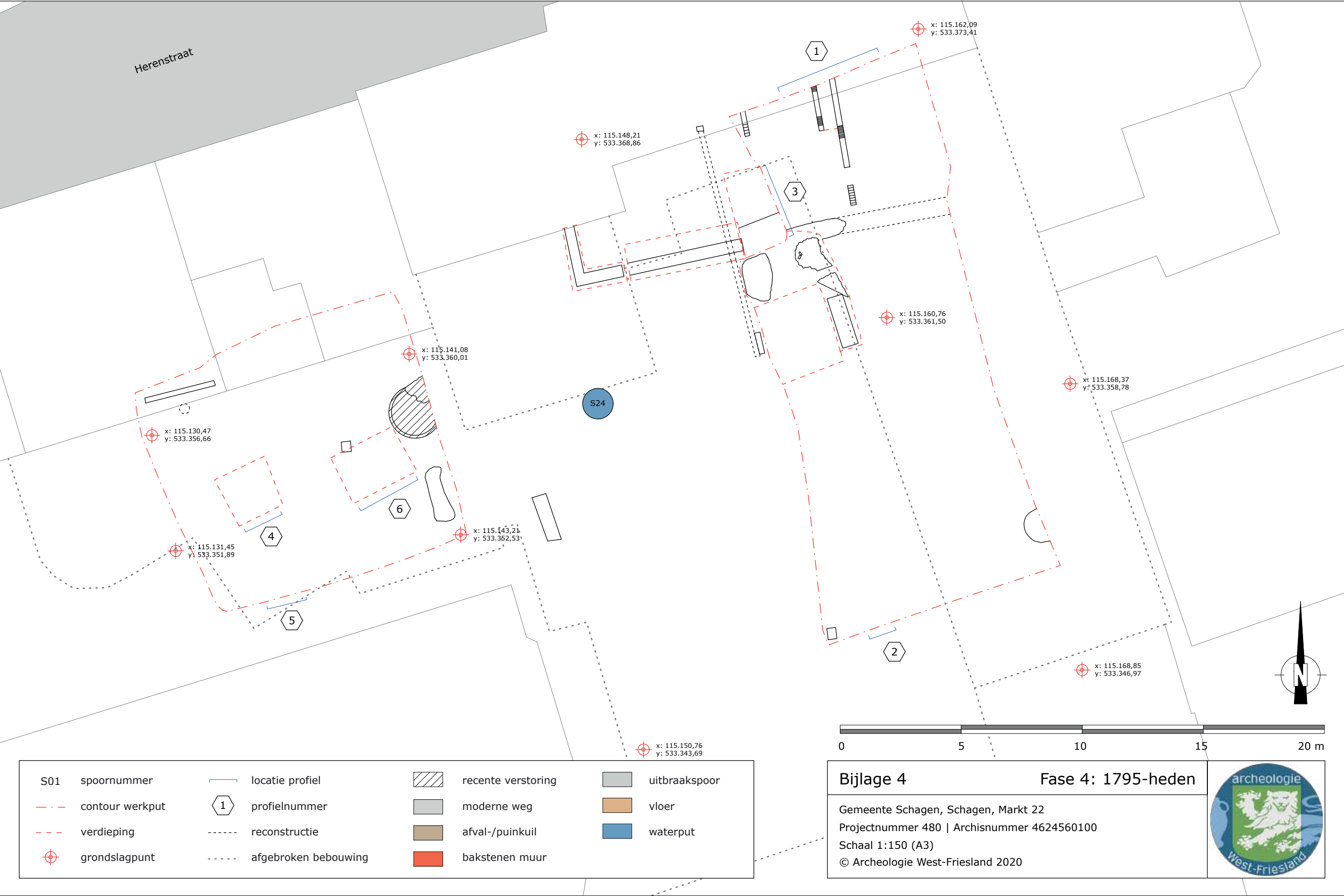

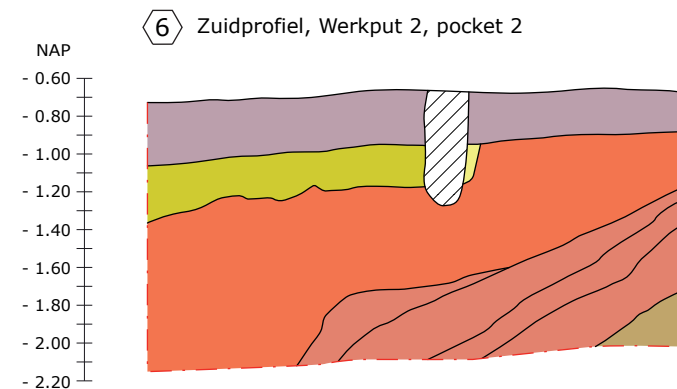
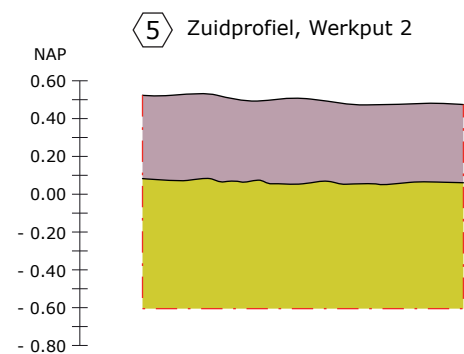
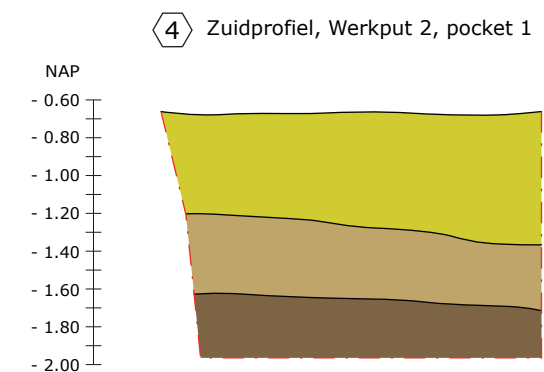
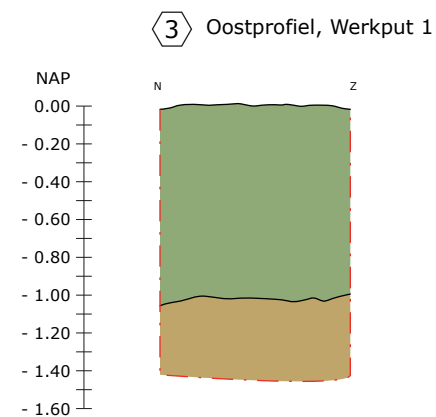
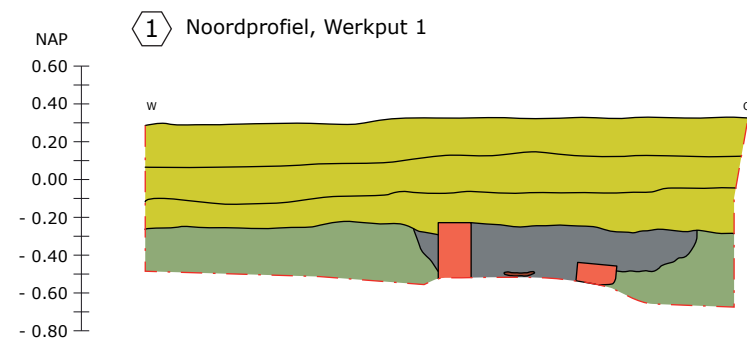

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13

1	Profielnummer	Ophoging 1400-1550	Ophoging >1650
- - -	Contour profiel	Grachtvulling 1575-1615	Sporen
■	Overstromingsdek	Grachtdemping 1615-1632	Mestgoot
■	Ophoging 1200-1425	Ophoging 1500-1650	Vloer mestgoot

Bijlage 8

Profielen

Gemeente Schagen, Schagen, Markt 22
 Projectnummer 480 | Archisnummer 4624560100
 Schaal 1:40 (A3)
 © Archeologie West-Friesland 2020

